"ӘКИНЧИ" – 125

МҮШФИГ ЧОБАНЛЫ

"ЗИЈА"дан "ЧӘНЛИБЕЛ"әдәк

Ҝүрҹүстанда Азәрбајҹан мәтбуаты (1878-1998)

Бакы - 2000

Ч612
Ч-63

219859

"ӘКИНЧИ" – 125

МҮШФИГ ЧОБАНЛЫ

"ЗИЈА"дан "ЧӘНЛИБЕЛ"әдәк

Күрчүстанда Азәрбајчан мәтбуаты
(1878-1998)

...ная библиотека
...доц. Чобанов М. П...
№____

M. F. Axundov adına
Azərbaycan Dövlət
KİTABXANASI

Бакы - 2000

Елми редактору: НИЗАМИ ХУДИЈЕВ,
Азәрбајҹан Республикасы Дөвләт Телевизија вә Радио Верилишләри ширкәтинин сәдри, Милләт Вәкили, филолокија елмләри доктору, профессор.

Рә'јчиләр: КАМАЛ ТАЛЫБЗАДӘ,
Азәрбајҹан ЕА-нын академики,

ИСМАЈЫЛ ӨМӘРОВ,
Азәрбајҹан Республикасы Дөвләт Телевизија вә Радио Верлишләри Ширкәтинин Ичтимаи - сијаси програмлар Баш редаксијасынын Баш редактору.

Мүшфиг Чобанлы. Күрҹүстанда Азәрбајҹан мәтбуаты, Бакы, "Тәһсил", 2000, 80 сәһифә.

$Ч\frac{M-00155}{700122}-98.$

© "Тәһсил" ЕИМ, 1998
© "Təhsil", 2000.

Күләһмәд Надир оғлу Гәрибов 13 август 1958-чи илдә гәдим Гарајазынын (индики Күрҹүстан Республикасындакы Гардабани рајонунун) Гаратәһлә кәндиндә анадан олуб. 1980-чи илдә Азәрбајҹан Дөвләт Иншаат Мүһәндисләри Университетини фәргләнмә диплому илә битириб. Бачарығы нәзәрә алынараг онун али мәктәбдә сахланмасы лазым билиниб. Бир аз сонра Бакы Шәһәри Дөвләт Лајиһә Институнун баш план шө'бәсиндә мүһәндис вәзифәсинә ирәли чәкилиб. Даһа сонра Гарадағ рајонунун сәнаје вә тикинти шө'бәсиндә тә'лиматчы ишләјиб, рајон советинин депутаты сечилиб вә Гарадағ рајону Ичраијјә Комитәси сәдринин I муавини вәзифәсиндә чалышыб. 1993-чү илдән Бакы шәһәриндәки Хәтаи рајону Ичра Һакимијјәти Башчысынын тикинти вә абадлыг ишләри үзрә муавинидир.

Бачарығы, ишкүзарлығы, јурдсеварлији, вәтәнпәр-вәрлији, сәмимилији, гајғыкешлији вә хејирхаһлығы илә бөјүк һөрмәт вә нүфуз газанан Күләһмәд мүәллим һәм дә көзәл аилә башчысыдыр. Нашир, Агил вә Турал адлы үч оғлу вар.

Нәһајәт,бу китабын ишыгүзү көрмәсиндә етдији бөјүк хејирхаһлыг үчүн бүтүн охучулар адындан Күләһмәд мүәллимә тәшәккүр едир, өз дәрин миннәтдарлығымызы билдирир вә јери кәлмишкән, ону анадан олмасынын 40 иллији мүнасибәтилә үрәкдән тәбрик едир, она узун өмүр, мөһкәм ҹансағлығы вә бүтүн ишләриндә уғурлар арзулајырыг! Улу Танры көмәји олсун!

ӨН СӨЗ

Сабаһларыныз хејирлијә ачылсын, әзиз охучулар!

Билдијиниз кими, "Азәрбајчан" адланан Ана Вәтәнимиз Одлар Јурдунун торпаглары јалныз Азәрбајчан Республикасынын индики сәрһәдләри һүдудларында олмамышдыр. Севимли шаиримиз Сәмәд Гарачөпүн "Вәтәнин гырагда галан јерләри" адландырдығы - Борчалы, Көјчә, Дәмиргапы Дәрбәнд маһаллары да ән гәдим дөврләрдән түрк торпаглары олмуш, бурада тарихән Азәрбајчан Түркләри јашајыб - јаратмышлар. Бу елә бир теоремдир ки, исбатыны мин илләрдән бәри јашајан түрк мәншәли ономастик ваһидләр парлаг шәкилдә сүбут едир.[1]

Анчаг унутмамалыјыг ки, унутганлыг, лагејдлик, биканәлик учбатындан Көјчә вә Дәмиргапы Дәрбәнд маһаллары кими, гәдим Борчалы маһалы да көздән ираг дүшмүш, дәдә - бабадан бурада јашајан сојдашларымыз сонунчу јүзилликдә сыхышдырылмыш вә күчлү тә'гибләрә мә'руз галмышдыр. Вә тәссүфләр олсун ки, Борчалы тарихи вә Борчалы әдәби мүһити дә тәдгигатчыларымызын әксәријјәтинин диггәтиндән јајынмыш вә ја јада дүшмәмишдир. Һалбу ки, Борчалы әдәби мүһитинин өјрәнилмәси, тәдгиг олунмасы, әлбәттә вачибдир вә бунун милли мәдәнијјәт тарихимиз үчүн, сөзсүз ки, бөјүк әһәмијјәти вар. Доғрудур, әслән Борчалыдан олан әдәбијјатшүнас алимләрдән - мәрһум Диларә Әлијева, Әфлатун Сарачлы, Шамил Гурбанов, Аббас Һачыјев, Адил Мишијев, Мәдәд Чобанов, Һәмид Вәлијев, Вәли Османлы, Валеһ Һачыјев, Шурәддин Мәммәдли, Елхан Мәммәдли, Разим Мәммәдли вә башгалары бу саһәдә бир сыра тәгдирәлајиг ахтарышлар апармышлар. Лакин е'тираф ет-

[1] Мүшфиг Мәдәд оғлу (Чобанлы). Чағдаш Борчалы әдәби мәктәби "Азәрбајчан" нәшријјаты, 1994, сәһ. 214.

мәлијик ки, бүтүн бунлар дәрјада кичик бир дамлаја бәнзәјир. Елә буна көрә дә, һәлә тәләбәлик илләриндән бу саһәни арашдырмағы гаршысына мәгсәд гојмуш филолог - журналист Мүшфиг Чобанлынын јарадычылығы, фәалијјәти алгышланмалыдыр!

Мүшфиг Мәдәд оғлу Чобанлы 1970 - чи ил јанвар ајынын 22 - дә Борчалынын Болус рајонундакы Дарваз кәндиндә дүнјаја көз ачыб. 1986 - чы илдә Дарваз кәнд орта мәктәбини ә"ла гијмәтләрлә битирән Мүшфиг, Күрчүстан Республикасы Маариф Назирлијинин "Тә'рифнамә"синә лајиг көрү лүб. О, һәлә орта мәктәбдә охудуғу вахтдан журналистикаја хүсуси мараг көстәриб, "Күрчүстан", "Гәләбә бајрағы", "Азәрбајчан пионери", "Азәрбајчан кәнчләри", "Пионер" вә с. гәзет вә журналларда јазылары илә чыхыш едиб. Һәлә 1986 - чы илдә "Совет Күрчүстаны" (Тбилиси) гәзети редаксија һеј'әтинин 3 ијулда кечирилмиш ичласында мүзакирә олунуб, баш редактор, мәрһум профессор Тејмураз Чәфәрлинин имзаладығы „Хасијјәтнамә - Зәманәт"дә јазылмышдыр: "...оперативлик, фактларын дәгиглији даим М. Чобанлынын диггәт мәркәзиндәдир. Редаксија илә әлагәси, јазыларында жанр рәнкарәнклији сүбут едир ки, М. Чобанлынын журналистикаја марағы бөјүкдүр".

Мүшфиг бу е'тимады доғрултмаг үчүн өз үзәриндә даһа сә'јлә чалышыб, охујуб - өјрәниб... Лакин ики иллик әмәк стажы олмадығына көрә сәнәдләрини БДУ - нун журналистика факүлтәсинә гәбул етмәјибләр...

1985 - чи илдә "Азәрбајчан пионери" гәзетиндә кечирилән мүсабигәнин галиби кими, 1986 - чы илдә "Гәләбә бајрағы" (Болниси) гәзетинин ән фәал штатданкәнар мүхбири кими Фәхри Фәрманларла тәлтиф олунан М. Чобанлы һәмин ил А.С. Пушкин адына ТДПИ - нин рус филолокијасы факүлтәсинин

Азәрбајчан бөлмәсинә дахил олуб. Ејни заманда ичтимаи ихтисалар факүлтәсинин журналистика шө'бәсиндә тәһсил алыб. Икинчи курсу битирдикдән сонра 1988 - 1989 - чу илләрдә әскәри хидмәт борчуну лајигинчә јеринә јетириб, дәфәләрлә тәшәккүрнамәләрә, Фәхри Фәрманлара лајиг көрүлүб, "Һәрби һиссә дивар гәзетләринин ән јахшы редактору" бахыш мүсабигәсиндә биринчи јери тутуб вә с.

1990 - чы илин сентјабрындан тәһсилини Н.Туси адына Азәрбајчан Дөвләт Педогожи Университетинин филолокија факүлтәсиндә давам етдирән Мүшфиг, университетин ичтимаи һәјатында фәал иштирак етмиш, дәрс ә'лачысы вә груп нүмајәндәси кими профессор мүәллим һеј'әтинин һөрмәтини газанмыш вә бураны 1992 - чи илдә "Фәргләнмә диплому" илә баша вурмушдур.

Һәлә тәләбәјкән Азәрбајчан Техники Университетиндә әмәк фәалијјәтинә башлајан М. Чобанлы "Зија", "Сәрбәст дүшүнчә", Јени дүнја", "Милли Гуртулуш", "Азад Азәрбајчан" гәзетләриндә мүхбир, шө'бә мүдири, мәс'ул катиб, редактор вә баш редактор вәзифәләрндә чалышыб, һазырда "Тәһсил" вә "Шәргин сәси" гәзетләринин баш редакторудур. Ишләдији мүддәтдә һәмишә өзүнү бачарыглы, тәшәббүскар, чалышган, исте'дадлы маариф вә мәтбуат ишчиси кими көстәрмишдир. Тәләбкар тәшкилатчы вә фәал тәблиғатчыдыр. Коллектив арасында бөјүк нүфуза вә һөрмәтә маликдир.

Әдәбијјат елминә орта мәктәбдә охудуғу илләрдән мараг көстәрән, 1986 - чы илдә X синиф шакирди оларкән Күрчүстан Республикасында әдәбијјат фәнни үзрә кечирилмиш республика Олимпиадасынын галиби кими, Маариф Назирлијинин фәхри Фәрманы илә тәлтиф олунмуш М. Чобанлы тәләбә олдуғу илләрдә филолокија елминин сирләринә даһа јахындан бәләд олмуш вә елми јарадычылыгла мәшғул олмаға башламышдыр. I курсда охујаркән ТДПИ - дә кечирилмиш 49 - чу тәләбә елми конфрансында "Вагиф вә Күрчүстан" (1987), II курсда 50 - чи тәләбә елми конфрансында "М. Мүшфиг вә халглар достлуғу" (1988) мөвзуларында етдији мә'рузәләр I дәрәчәли дипломлара лајиг көрүлмүшдүр.

О, 1990 - чы илдә ТДПИ - дә кечирилмиш 51-чи тәләбә елми конфрансында "Чағдаш Борчалы јазычылары", 52 - чи тәләбә елми конфрансында (1991) "Мәдәд Чошгунун јарадычылығы" мөвзуларында, һәмчинин 1992 - чи илдә Тәләбә Кәнчләр Ассосиасијасынын М.Ә. Рәсулзадә адына БДУ - да кечирдији 1-чи вә Азәрбајчан Республикасы Тәһсил Назирлијинин тәшкил етдији XVI республика тәләбә елми конфрансларында етдији чыхышлары да марагла гаршыланмыш, дипломлара лајиг көрүлмүшдүр. Һәлә 1990 - чы илдә поезија сәнәткарларынын Борчалы севкили ше'рләрини топлајыб "Дәдәм Горгуд кечән јерди бу јерләр... " епиграфы илә "Ағыр елли Борчалы" адлы китаб нәшр етдирән М. Чобанлы V курс тәләбәси оларкән профессор Аббас Һачыјевин рәһбәрлији алтында "Чағдаш Борчалы јазычылары" мөвзусунда диплом иши јазмышдыр. Әсәрә пофессор Мүрсал Һәкимов вә Мустафа Мустафајев мүсбәт рә'ј вермиш, мүдафиә заманы профессор Јусиф Сејидовун рәһбәрлик етдији дөвләт имтаһан комиссијасы "ә'ла" гијмәтләндирмишдир. (Һәмин диплом иши әсасында сонралар М. Чобанлы "Чағдаш Борчалы әдәби мәктәби" ("Азәрбајчан" нәшријјаты, 1994, 224 сәһифә) китабыны јазмыш вә кениш охучу күтләсинин ихтијарына вермишдир.)

М. Чобанлынын Н. Туси адына АДПУ - да 1992 - чи илдә кечирилмиш "Азәрбајчан ономастикасы" (IV) елми конфрансында "Чағдаш Борчалы шаирләринин јарадычылығында јерли топонимләр" мөвзусунда етдији мә'рузә дә хүсуси мараг доғурмуш, мә"рузәнин мәтни конфранс материалларында, "Зија" гәзетиндә (31 март, 1992, №6 (945)) вә "Дағлар дәрдә дүшсә..." (Марнеули, 1992) мәчмуәсиндә чап олунмушдур.

Өтән мүддәт әрзиндә М. Чобанлы Азәрбајчан вә Күрчүстан мәтбуатында онларла мәгалә чап етдирмиш, бир нечә китабын, "Борчалы" (1992 - 1995), "Футуролог" (1993 - 1994), "Мәркәз Гачар-50" (1997), "Чавад Чаваллы-70" (1998), "Үмман" (Сан Марино БЕААМАФ, 1997), "Мәһәммәд Баһарлы-50" (1998), "Академик Һәсән Әлијев-90" (1998) вә с. хүсуси бурахылышларын тәртибчиси, нәшрә һазырлајаны вә редактору олмушдур. Онун кәркин зәһмәтинин нәтичәси олан "Ағыр елли Борчалы" (1990), "Борчалы топонимләри" (1993, 1996),

"Чағдаш Борчалы әдәби мәктәби" (1994), "Азәрбајчан шәхсадлары" (1995), "М.П. Вагиф вә Күрчүстан" (1995, 1996) "Борчалы шаһидләри" (1996), "Борчалы ашыглары" (1997), "Әждәр Ағајев. Библиографик көстәричи" (1997), "Дәдә Горгуд дүнјасына сәјаһәтдән парчалар" (1998) вә с. китаблар бөјүк марагла гаршыланыб.

1986 - чы илдән бәдии јарадычылыгла мәшғул олан Мүшфиг Мәдәдоғлу мүхтәлиф мәтбуат органларында "Севким - севинчим мәним", "Мүгәддәс мәктуб", "Ана баласыны нечә дә чох севир", "Чәсарәтсизлик", "Сус - с-с", "Бәһрам вә Күләндам" вә с. кими мараглы һекајәләри илә чыхыш етмиш, 1996 - чы илдә "Мәһәббәт һәјатдыр" адлы повестләр вә һекајәләр китабыны охучуларын ихтијарына вермишдир.

М. Чобанлынын журналистлик фәалијјәти, еләчә дә елми вә бәдии јарадычылығы һаггында мәтбуатда чох јазылмышдыр. Онлардан Хәлил Аллаһвердијевин "Јоллара говушан чығырлар" ("Гәләбә бајрағы", 5 мај, 1986), филолокија елмләри намизәди Һәмид Вәлијевин "Сиз өз тәләбәнизлә фәхр едә биләрсиниз" ("Совет Күрчүстаны", 4 феврал, 1989), Зүлал Меһдијеванын "Конфранс кечирилмишдир" ("Совет Күрчүстаны", 25 апрел, 1987), Күлханым Әһмәдованын "Ваһид гардашлыг аиләсиндә" ("СК", 16 апрел, 1988), Зүлфи Илјасовун "Һәр шејин тәзәси, достун көһнәси" ("СК", 28 апрел, 1988), Муртуз Мәммәдовун "Тәшәббүс" орбитә чыхыр" ("СК", 19 декабр, 1989), "Тәләбә Елми Чәмијјәтинин јығынчағында" ("СК", 24 апрел, 1990) филолокија елмләри намизәди Шурәддин Мәммәдәлинин "Јурд дујғулу мисралар" ("Күрчүстан", 16 ијул, 1991), Вәфадар Ширәлијевин "Охучу рә'ј сөјләјир" ("Кәнч мүәллим", 19 нојабр, 1990), профессор М. Мустафајевин "Тәләбәнин тәдгигатчы марағы" ("КМ", 6 март, 1991), "Ад күнүн мүбарәк, тәләбә дост!" (КМ", 15 јанвар, 1992), Ваһид Гараоғлунун "Сонунчу да уғурлу кечмишдир" ("Бакы", 4 ијун; "КМ", 17 ијун, 1992), филолокија елмләри намизәди Р. Мәммәдлинин "Јени китаб" "Борчалы топонимләри" ("Азәрбајчан", 26 апрел, 1994), Зүмрүд Орханын "Адам ичмәз ачы сулар сызынча, сызмаса јеј" ("Дағлар дәрдә дүшсә...", Марнеули, 1992, сәһ. 24), Гасым Аббасәлинин "Һәјатымызда мәдәни һадисә" ("Квемо Картли", 20 феврал, 1993), филолокија елмләри доктору, про-

фессор, Н. Туси адына АДПУ - нун фолклор проблем лабороторијасынын мүдири Мүрсәл Һәкимовун вә филолокија елмләри намизәди, "Борчалы" журналынын редактору Разим Мәммәдлинин "Уғурлар арзусу илә..." (Бах: М.Чобанлы. Чағдаш Борчалы әдәби мәктәби; 1994, сәһ. 217 - 219), филолокија елмләри доктору Вәли Османлынын "Гијмәтли тәдгигат әсәри" ("Тәһсил", 16 август, 1995), Мәдәд Чошгунун "Борчалы топонимләри" ("Азәрбајчан дүнјасы", 30 декабр, 1994), Бајрам Гараловун "Халглар достлуғуна јени төһфә" ("Сәс", 25 мај, 1996), "Азәрбајчан шәхс адлары" ("Азәрбајчан мүәллими", 5 декабр, 1995; "Сәс", 6 ијул, 1996), Шаһисмајыл Мәммәдовун "Чағдаш Борчалы әдәби мәктәби" ("Халг гәзети", 4 апрел, 1996), Мәммәд Асланын "Һәмкарымызын јени уғуру" ("Екран-ефир", №44, 1997; "Шәргин сәси", №13, апрел, 1998) АзәрТАЧ-ын "Санбаллы тәдгигат әсәри" ("Азәрбајчан", 25 октјабр, 1996) вә с. хүсусилә дигтәти чәлб едир...

Нәһајәт, Мүшфиг Чобанлыја узун өмүр, мөһкәм чан сағлығы, шәхси һәјатында, еләчә дә елми вә бәдии јарадычылығында уғурлар диләјирик. Арзу едирик ки, бизи јени - јени китаблары илә севиндирсин.

Бу күнләрдә исә ешитдикдә ки, М. Чобанлынын гәләмә алдығы јени бир тәдгигат әсәринин нәшринә еһтијач вар, мәмнунијјәтлә разылыг вердик. Будур, һәмин китаб ихтијарыныздадыр. Доғрудур, "Күрчүстанда Азәрбајчан мәтбуаты" олдугча кениш анлајышдыр вә зәнкин бир саһәни тәшкил едир. Вә бу бөјүк бир саһәни кичик бир китабда ишыгландырмаг - әтрафлы шәрһ етмәк имкан харичиндәдир. Һәр һалда мүәллифин зәһмәти гијмәтә лајигдир!...

Академик КАМАЛ ТАЛЫБЗАДӘ,
ИСМАЈЫЛ ӨМӘРОВ,
КҮЛӘҺМӘД ГӘРИБОВ.

I

МӘТБУАТЫМЫЗ-ҺӘЈАТЫМЫЗЫН КҮЗКҮСҮДҮР!

Күнеј Гафгаз Русија тәрәфиндән ишғал едилдикдән сонра бөлкәни идарә едән Гафгаз чанишинлији Тифлис шәһәриндә јерләшдирилдијиндән, истәр-истәмәз бурада јашајан әһалинин јашајыш тәрзләринин нисбәтән јахшылашдырылмасы, мәдәнијјәт вә мәишәтләринин инкишаф етдирилмәси үчүн мүәјјән ишләр көрүлмүшдүр. Бу бахымдан XIX әсрин 20-чи илләриндә "Загафгазија"нын инзибати-мәдәни мәркәзи олан Тифлисдә рус дилиндә нәшр олунан илк мәтбуат органы- "Тифлисскије ведомости" (1828-1832) гәзети бөјүк әһәмијјәт кәсб едир.[1] Нәинки Тифлисдә, еләчә дә бүтүн Гафгазда рус дилиндә чыхан бу илк гәзет мәдәнијјәт вә мәтбуат саһәсиндә бөјүк чанланма јаратмышдыр. Гәзетдә һәмин дөврдә баш верән һадисәләр һаггында, еләчә дә Б.Марлински, В.Григорјев, П.Санковски, Г.Гордејев, В.Сухоруков вә башгаларынын јазылары илә јанашы һәм дә, "Аббасабад мүһасирәсинин тәсвири" (1829, №27,30), "Мүасир тарих: Азәрбајчан вилајәтинин һәрби вәзијјәти һаггында" (1829,№38,43), "Москвалы достума мәктуб" (1830, №25,53 вә б.), "Гарабағ әјаләтинә тарихи бахыш" (1830, № 86), "Чар вә Балакән вилајәтләринә сәјаһәт" (1830, №81-83) вә с. мәгаләләрдә Азәрбајчан һаггында, азәрбајчанлыларын мәишәти, јашајыш тәрзи вә с. һаггында мә"луматлар верилир, халгымызын шифаһи вә јазылы әдәбијјатлары һаггында сөһбәт ачылырды. А.Бакыханов гәзетдә тәрчүмә әсәрләри илә чыхыш едирди.

[1] Н.Н.Зеіналов. Азәрбајчан мәтбуаты тарихи. (I һиссә) Бакы, 1973. сәһ.7.

1828-чи илдә русча фәалиjjәтә башлаjан «Тифлисскиje ведомости» гәзети 1829-чу илдә күрчү, 1830-чу илдә фарс вә 1832-чи илин jанварындан исә Азәрбаjчан дилиндә чыхмаға башламышдыр. Гәзет азәрбаjчанча «Тифлис әхбары» ады илә чыхырды вә ону тәкчә Күнеj Гафгазда деjил, Иранда вә Түркиjәдә дә охуjурдулар. Гәзетин редактору П.С.Санковски иди вә о, 1932-чи ил октjабрын 19-да вәфат етмиш вә 1833-чү илин әвәлләриндә «Тифлис әхбары» гапанмышдыр.[2]

1838-чи илдә Тифлисдә «Закавказскиj вестник» адында русча даһа бир гәзет чыхмаға башламыш вә бир аз сонра гәзет һәм дә күрчү вә Азәрбаjчан дилләриндә бурахылмышдыр. «Гафгазын бу тәрәфинин хәбәри» адланан бу гәзет-рәсми дөвләт мә'луматларыны, фәрманлары, гәрар вә гануннамәләри Азәрбаjчан дилиндә jаjан бир орган иди вә бу орган дәгиг олмаjан мә'лумата көрә 1846-чы илдә бағланмышдыр.[3]

XIX әсрин 40-чы илләриндә М.Ф.Ахундов М.Ш.Вазеһлә бирликдә Азәрбаjчан дилиндә гәзет вә китаблар чап етмәк үчүн мәтбәә jаратмаға тәшәббүс етсәләр дә, онларын тәшәббүсләри мүвәффәгиjjәтсизликлә нәтичәләнмишди. Лакин бу тәшәббүс Азәрбаjчан маарифпәрвәрләринә милли мәтбуат jаратмаг уғрунда мүбаризәнин зәрурилиjини һисс етдирмишди.

"Чап сөзүнүн гүдрәтинә инан"[4] М.Ф. Ахундов Гафгаздакы бүтүн мәтбуат органларындан максимум истифадә етмәjә чалышырды. Онун "Кавказ" (1846 - 1918) гәзети илә әлагәләри бу бахымдан даһа диггәтә лаjигдир.

"Кавказ" Азәрбаjчан зиjалыларынын ән чох әмәкдашлыг етдикләри мәтбуат органларындан бири иди. Бөjүк рус тәнгидчиси В.Г. Белинскинин[5] jүксәк гиjмәтләндирдиjи бу гәзетин сәһифәләриндә Хәгани, Низами, Фүзули, Вагиф, Видади, М.Ш. Вазеһ, А.Бакыханов, М.Ф.Ахундов, Г.Закир, Ашыг Пәри вә б. Азәрбаjчан сәнәткарларынын әсәрләриндән нүмунәләр вә онлар һаггында мәгаләләр дәрч олунмушдур. А.Бакыханов,

---

[2] Jенә орада, сәһ. 10.

[3] Jенә орада, сәһ.11.

[4] Адил Мишиjев. Азәрбаjчан jазычылары вә Тифлис әдәби-ичтимаи мүһити (1820-1905), Тбилиси, 1987, сәһ.59.

[5] В.Г.Белинский. Полное собрание сочинений. т.10.М., 1956, сәһ. 58-59

И.Гутгашынлы вә М.Ф. Ахундовун ардынча М.Сәфиjев, М. Шаһтахтински, С. Вәлибәjов, Ф. Көчәрли, Е. Султанов, М. Ш. Мирзәjев, Һ. Вәзиров, Ч. Мәммәдгулузадә вә б. көркәмли jазычы, журналист вә публистләримиз дә мүхтәлиф әдәби - мәдәни ичтимаи - сиjаси мәсәләләрлә бағлы "Кавказ" гәзетинин сәһифәләриндә дөнә - дөнә чыхыш етмишләр.[6] Лакин бүтүн бунларла jанашы геjд етмәлиjик ки, «Тифлис әхбары», «Гафгазын бу тәрәфинин хәбәри» вә һәмчинин русдилли "Кавказ" гәзети илә, әлбәттә, Азәбаjчан мәтбуаты jаранмады. Бунлар анчаг онун рүшеjми олду. Еjни заманда бу органлар Һәсәнбәj Зәрдабинин тәшәббүсү илә jаранан милли Азәрбаjчан мәтбуатынын ачылмагда олан сүбһүнү хәбәр верирди. 1868-чи илдә гәзет чыхармаг фикринә дүшән Һ.Зәрдаби дүз jедди ил сонра 1875-чи илдә гәзетин нәшринә ичазә ала билди. Бу хәбәр бүтүн азәрбаjчанлылар тәрәфиндән рәғбәтлә гаршыланды вә 1875-чи ил иjунун 22-дә «Әкинчи» гәзетинин биринчи нөмрәсинин чыхмасы илә Азәрбаjчан милли дөври мәтбуатынын өзүлү гоjулду. Тәәссүф ки, милли мәтбуатымызын гарангушу-илк Азәрбаjчан гәзети «Әкинчи» 1877-чи илдә бағланмышдыр. «Әкинчи»нин чәми 56 (1875-чи илдә 12,1876-чы илдә 24,1877-чи илдә 20) нөмрәси чыхмыш, лакин мәтбуат тарихимиздә бөjүк вә силинмәз из гоjмушдур.

Азәрбаjчан демократик мәтбуатынын мөһкәм бүнөврәсини гоjмуш «Әкинчи» гәзети өз сәһифәләриндә о заманкы сиjаси, игтисади, ичтимаи, әдәби мәсәләләрә даир бир сыра мүһүм проблемләр ирәли сүрүр, габагчыл, мүтәрәгги идеjалар тәблиғ едирди. Елә бунун нәтичәсидир ки, гәзетдә галдырылан мәсәләләр чар һөкумәтинин хошуна кәлмәдиjи үчүн мүртәче вә мүһафизәкар гүввәләрлә әлбир һәрәкәт едән чар һөкумәти илк Азәрбаjчан гәзетинин нәшрини даjандырды. Лакин бу гадаға Азәрбаjчан зиjалыларынын сәсини боға билмәди. Онларын бир чоху Тифлисә үз тутмаға мәчбур олду. Чүнки артыг jухарыда геjд етдиjимиз кими, XIX әсрин 20-чи илләриндән сонра Тифлис шәһәри Күнеj Гафгазда jашаjан бүтүн халглар кими, азәрбаjчанлыларын да мәдәни мәркәзинә чеврилмишдир. Тифлисдә

---

[6] Адил Мишиjев. "Кавказ" гәзетиндә Азәрбаjчан әдәбиjjаты мәсәләләри (1846-1918),Намизәдлик диссертасиjасы, Бакы, 1967.

јашајыб-јарадан вәтәнпәрвәр зијалыларымызын фәалијјәти нәтичәсиндә бурада бир сыра милли-мәдәни тәдбирләр һәјата кечирилмиш. 1832-1833-чү илләрдә «Тифлис әхбары», 1838-1846-чы илләрдә «Гафгазын бу тәрәфинин хәбәри» адлы гәзетләр ишыг үзү көрмүш, 1847-чы илдә Тифлисдә Азәрбајчан дилли илк рәсми дөвләт мәктәби, 1872-чи илдә Азәрбајчан драм театры, клублар вә с. ачылмыш, гәзет, журнал вә китабларын нәшр олунмасына ичазә алынмасы үчүн апарылан мүбаризә күндән-күнә кенишләнмишдир. Вә нәһајәт, 1879-чу илдә Һачы Сәид Үнсизадәнин редакторлуғу илә «Зија» гәзетинин илк сајы Тифлисдә ишыгүзү көрмүшдүр. «Әкинчи» (1875-1877) гәзети бағландыгдан сонра әдәбијјатымызын, мәдәнијјәтимизин тәблиғиндә вә мәтбуатымызын инкишафында мүстәсна ролу олмуш «Зија» (1879-1880) гәзети 76 нөмрә чыхдыгдан сонра «Зијаји-Гафгазијјә» (1880-1884) ады илә өз фәалијјәтини давам етдирмишдир. Чәми 183 нөмрәси ишыг үзү көрмүш «Зија» вә «Зијаји-Гафгазијјә» гәзетләри өз фәалијјәтләриндә бир чох вачиб мәсәләләри «Әкинчи» гәзетиндәки кими кәскин шәкилдә гојур, мүтәрәгги фикирли мүәллифләрин мәгаләләринә үстүнлүк верирди. Гәзетин сәһифәләриндә илк күндән башлајараг руһанилләр вә руһани фикирли зијалыларын бөјүк фәаллығы нәзәрә чарпырды. Даһа доғрусу, «Зија» вә «Зијаји-Гафгазијјә» гәзетләринин өзләри руһаниләрин гаршысына гојдуглары вәзифәләри јеринә јетирмәкдә нүмунә олмаға чалышырдылар. Сәид Үнсизадәнин гардашы Чәлал Үнсизадә исә 1883-чү илдә Тифлисдә «Кәшкүл» адлы журнал нәшр етмәјә башламыш вә 11 нөмрә бурахдыгдан сонра журналы гәзетә чевирмиш вә 1891-чи илә-дәк 123 нөмрә чапдан бурахмышдыр. [7]

"Кәшкүл" (1883-1891) өз истигамәти е"тибарилә "Зија"дан сечилирди. Онун ичтимаи вә әдәби програмы кениш иди. Бурада "Әкинчи"-дән фәргли олараг сијаси мәсәләләрә дә јер верилирди. Ч.Үнсизадә редаксија әтрафына Украјна јазычысы Н.Кулак, о заман Тифлисдә чыхан "Јуридическаје обозреније" мәчмуәсинин мүдири вә редактору Степанов, Тифлисин баш һәкими Бабуд, маариф мәчлисинин сабиг мүдири Пулселадзе,

[7] Н.Н. Зејналов. Азәрбајчан мәтбуаты тарихи. (I һиссә) Бакы, 1973, сәһ. 49.

Гори Семинаријасынын баш мүәллими Черніјаіевски, мәшһур күрчү әдиби Еристави вә башга габагчыл зијалылары топлаја билмишдир. "Кәшкүл"үн сәһифәләриндә Һ.Зәрдаби, С.Ә.Ширвани, Ф.Көчәрли, С.М.Гәнизадә, Р.Ахундов, С.Вәлибәјев, К.Кәнкәрли кими дөврүн габагчыл әдиб, шаир вә зијалыларынын әсәрләри даһа чох чап олунурду. "Кәшкүл" үн үмуми әдәби истигамәти демократик характер дашыјырды. Реализм бурада дөврүн һаким јарадычылыг методу кими мүдафиә олунурду. Гәзетин әсас тәблиғ етдији сималар М.Ф.Ахундов вә С.Ә.Ширвани иди.*

«Кәшкүл»үн сәһифәләриндә әдәбијјат мәсәләләринә даир габагчыл, мүтәрәгги идејалара кениш јер верилирди. «Кәшкүл» васитәсилә охучулар нәинки XIX әсрин сону вә XX әсрин әввәлләринә даир Азәрбајчанда баш верән һадисәләрлә, ејни заманда рус вә дүнја әдәбијјаты нүмунәләри илә дә таныш олурдурлар. Чох кечмәди ки, «Кәшкүл»үн мүтәрәгги чәһәтләри чар шурасыны нараһат етмәјә башлады: «Кәшкүл»ү өз тәрәфләринә чәкмәјә чалышан мүртәче гүвваләр мадди вәзијјәтинин ағыр олдуғундан истифадә едәрәк, «Кәшкүл»ә вәсаит вермәјә һазыр олдугларыны билдирмишләр. Лакин бу чидди чәһд боша чыхмышдыр.

«Кәшкүл» һеч кимдән мадди јардым алмадан бүтүн чәтинликләрә дөзәрәк өз фәалијјәтини бир мүддәт давам етдирә билмишдир.

«Кәшкүл» гәзети бағландыгдан сонра Тифлисдә јенидән Азәрбајчан дилиндә мәтбуат органы јаратмаг үчүн даһа бир нечә дәфә тәшәббүс олмушдур. Мәсәлән, М.Шаһтахтлы 1896-чы илдә Азәрбајчан дилиндә «Тифлис», К.Үнсизадә 1900-чү илдә «Даныш» адлы гәзет чыхармаг истәмишләр. Лакин онларын тәшәббүсү фајда вермәмишдир.[8] Бу һәр шејдән әввәл чар Руси-

* Әтрафлы бах: Камал Талыбзадә. Азәрбајчан әдәби тәнгидинин тарихи. "Маариф", 1984. сәһ. 88; Ш.Гурбанов. "Кәшкүл" гәзети. АДУ. Елми әсәрләр, ичтимаи елмләр серијасы, 1961, №5; А.Зејналов. Кәшкүл" мәчмуәсиндә әдәбијјат мәсәләләри. Азәрб. ЕА-нын хәбәрләри, ичтимаи елмләр серијасы, 1961, №6.

[8] Јенә орада, сәһ. 56.

јасынын азәрбајчанлылара гаршы апардығы мүстәмләкә сијасәтинин нәтичәси иди.

1902-чи илдә Мәммәдаға Шаһтахтлы харичдән гајытдығдан сонра гәзет чыхартмаг ешги онда даһа да күчләнир. О, өз доғма кәндиндәки ата мүлкүнү сатараг Тифлисдә мәтбәә тәшкил етмәјә башлајыр. Јени гәзет чыхармаг һаггында һөкумәтә әризә верир, ејни заманда әмәкдашлар барәсиндә фикирләшир. 1903-чү илин әвваллариндә М.Шаһтахтлынын тәшәббүсү мүсбәт нәтичә верир. Онун «Шәрги-рус» адландырдығы гәзетин биринчи нөмрәси мартын 30-да ишыг үзү көрүр. Әввәлчә һәфтәдә 3 дәфә чыхан гәзет 1904-чү ил ијунун 8-дән е'тибарән күндәлик гәзетә чеврилмишдир.

«Шәрги-рус» гәзети Азәрбајчанда ичтимаи фикрин инкишафы тарихиндә мүһүм јерләрдән бирини тутур. О,XX әсрин илк (вә һәм дә илк күндалик) Азәрбајчан гәзетидир. Бу гәзетин Азәрбајчан мәтбуаты тарихиндә ән бөјүк хидмәтләриндән бири одур ки, Чәлил Мәммәдгулузадә кими көркәмли бир журналисти үзә чыхармыш, өзүндән сонракы мәтбуатда демократик чәбһәни ардычыл олараг мөһкәмләндирә билән маһир бир редактор јетишдирмишди. [9]

Бали, 1903-чү илдә Тифлисдә Мәһәммәд аға Шаһтахтлынын редакторлуғу илә нәшрә башлајан, сонралар исә бир мүддәт Ч.Мәммәдгулузадәнин редактә етдији «Шәргирус» гәзети, бир сөзлә, әдәби вә ичтимаи һәјатда мүсбәт һадисә иди. «Шәрги-рус» гәзети елә бир шәраитдә нәшр олунурду ки, о вахт чар һөкумәти, дикәр халглар кими, Азәрбајчан халгыны да ән ибтидаи азадлыглардан мәрһум етмишди. Белә бир шәраитдә нәшр олунан гәзет бүтөв Азәрбајчана ишыг салырды. Елә буна көрә дә, Ч.Мәммәдгулузадәнин дедији кими, гәзет аз бир мүддәтдә өзүнә бөјүк һөрмәт вә шөһрәт газандыра билмишдир.

Чаризмин амансыз ишкәнчә вә тә'гибләринә бахмајараг, габагчыл вә мүтәрәгги фикирли фәдакар зијалылар XX әсрин әввалләриндә Азәрбајчан мәтбуатыны әзм вә фәдакарлыгла инкишаф етдирдиләр. Нахәләф чар һөкумәтинин төр-төкүнтүләри исә тәрәггипәрвәр мәтбуатын инкишафына мүхтәлиф јолларла әнкәл төрәдирди, өзүнә табе етдији халгларын игтисади вә мәдәни чәһәтдән ирәли кетмәсинә имкан вермир, әксинә һаким истисмарчы синифләрин вә мүтләгијјәтин мәнафејини мүдафиә едән мүртәче мәтбуат вә әдәбијјатын јајылмасына һәр васитә илә көмәк етмәјә чәһд көстәрирдиләр.

(Ону да гејд едәк ки, Азәрбајчан мәтбуатынын инкишафына мане олан ән әсас сәбәбләрдән бири дә анадилли мәтбәәнин азлығы иди. Белә ки, XIX әсрин сонларында Бакыда чәми 5 хырда мәтбәә, бир литографија вар иди ки, бунлардан да анчаг бири Азәрбајчан дилиндә иди.)

Бүтүн бу вә ја дикәр чәтинликләрә бахмајараг, Азәрбајчан зијалылары «Зија» («Зијаји-Гафгазијјә»), «Кәшкүл» вә «Шәрг-рус» гәзетләринин сәһифәләриндә конкрет тарихи шәраитдә Азәрбајчан зәһмәткешләринин синфи мүбаризә вәзифәләрини баша салыр, онлары чаризмә, бурәнда-зијаја вә мүлкәдарлара гаршы барышмаз мүбаризәјә доғру сәсләјирди.[10]

Сонунчу нөмрәси 1905-чи ил јанварын 15-дә бурахылмыш «Шәрги-Рус» гәзети бағландыгдан сонра Ч.Мәммәдгулузадә өзү мүстәгил гәзет чыхармаг фикринә дүшүр. Бунун үчүн чох чалышыр. «Шәрг-Рус» гәзетинин мәтбәәсинин ишсиз галдығыны көрүб ондан истифадә етмәк истәјир. Лакин мәтбәәни алмаг үчүн күлли мигдарда пул лазым иди. 1905-чи илин орталарында Мирзә Чәлил Өмәр Фаиг илә бирләшиб о заман Тифлисдә јашајан Мәшәди Әләскәр Бағыровун мадди көмәји илә мәтбәәни сатын алыр. Онлар мәтбәәјә «Гејрәт» ады верирләр. Бунунла да, Ч.М. мәдгулузадә јарадычылылығынын икинчи дөврү башланыр. Һәлә «Молла Нәсрәддин»ин нәшринә гәдәр Ч.Мәммәдгулзадә мәтбәәдә онларла китаб, интибаһнамә вә вәрәгәләр бурахмышдыр.

Кәнч журналист Ч.Мәммәдгулузадә 1906-чы ил февралын 21-дә Тифлис губернаторуна әризә илә мүрачиәт едәрәк «Молла Нәсрәддин» адлы сатирик-јумористик журнал чыхартмасына ичазә истәмишди. Бу тәшәббүсү о заман Гафгазда, Русијанын дикәр јерләриндә чыхан Азәрбајчан, рус вә татар гәзетләри бәјәнмиш, бу барәдә хәбәрләр јајмышдылыр. Мартын 4-дә журналы чыхармаг үчүн Мирзә Чәлилә Тифлис губернато-

[9] Јенә орада, сәһ 60,63

[10] Низами Ибраһимов. Азәрбајчан мәтбуатынын јаранма тарихинин зәрурилији. «Зија» гәзети, 11 октјабр, 1993

219859
M. F. Axundov adına
Azərbaycan Dövlət
KITABXANASI

ру дәфтәрханасы тәрәфиндән шәһадәтнамә верилмишдир. Ҹ.Мәммәдгулузадәнин Өмәр Фаиглә бирликдә һазырладығы журналын илк нөмрәси 1906-чы ил апрелин 7-дә ишыг үзү көрмүш вә тезликлә нәинки Тифлисдә, еләҹә дә Тифлисдән чох-чох узагларда «Молла Нәсрәддин» журналы өзүнә јүзләрлә охучу тапмышдыр. 1918-чи иләдәк Тифлисдә «Молла Нәсрәддин» журналынын 370 нөмрәси чыхмыш вә һәр нөмрәси охучулар тәрәфиндән бөјүк марагла гаршыланмышдыр. Лакин тәәссүфләр олсун ки, 1918-чи илин јанварында ичтимаи-сијаси вәзијјәтлә әлагәдар олараг журналын нәшри дајанмышдыр. Һәмин илин сентјабр ајында Тифлисдә Ә.Гарајевин редакторлуғу алтында чыхан «Тартан партан» журналы «Молла Нәсрәддин»ин јохлуғуна ишарә илә дејирди: «Молла Нәсрәддин» кедәндән бәри һеч үзүмүз күлмүр».[11]

Бәли, "Молла Нәсрәддин"дән әввәл дә, сонра да Азәрбајҹан дилиндә нечә-нечә мәтбуат органлары фәалијјәт көстәрмиш вә онларын әксәријјәти халгын мәдәни инкишафында, сијаси дүнјакөрүшүнүн формалашмасында бөјүк ролојнамышдыр. Лакин һәмин мәтбуат органларынын әһәмијјәтини зәррә гәдәр азалтмадан јенә дә е"тираф етмәли олуруг ки, онларын һеч бири кәскин вә принсипиал истигамәтинә, тә"сир вә нүфуз даирәсинә, галдырдығы вә һәлл етдији проблемләрин актуаллығына көрә "Молла нәсрәддин" сәвијјәсинә галха билмәмишдир. Бу да тәбиидир, чүнки журнал тәкчә бир нәфәрин рәсми имзасы илә нәшр олунса да, бүтүн XX әср Азәрбајҹан демократларынын јеканә мүбаризә органы кими фәалијјәт көстәрмишдир.*

Азәрајҹан ичтимаи-әдәби фикир тарихиндә јени бир сәһифә ачан, бөјүк журналист, насир вә драматург Ҹ.Мәммәдгулузадәнин вә онун јахын силаһдашы Өмәр Фаиг Не"манзадәнин (1872-1938) көркин зәһмәти сајәсиндә нәшр олунан "Молла Нәсрәддин" идеја-сијаси истигамәти илә ингилаби-демократик бир хәтт тутурду. Азад инсан вә вәтәндашлыг һүгуглары наминә феодал-патриархал мүнасибәтләрә, буржуа мүһитинә кәскин тәнгиди мүнасибәт, милли зүлмә, империализмә вә мүстәмләкәчилијә гаршы мүбаризә, Шәрг халгларынын милли әсарәтдән азад олмасы, гадын азадлығы журналын тәблиғ етдији әсас мәсәләләрдән иди. Елә буна көрә дә, академик Камал Талыбзадә һаглы олараг гејд едир ки, Азәрбајҹан тәнгиди реализмини ингилаби-демократик идејаларын чарчысы олан "Молла Нәсрәддин" (1906-1931) журналындан ајры дүшүнмәк олмаз.*

[11] «Тартан-партан» журналы, Тифлис, 1918 сентјабр, № 1.

* Бах: Шамил Гурбанов. Өмрүн фикир дүнјасы. Б.,Јазычы,1991,сәһ. 65 Хејрулла Мәммәдов. «Әкинчи»дән «Молла Нәсрәддин»әдәк. Б., Јазычы.,

* *
*

Көрүндүјү кими XIXәсрин икинчи јарысындан башлајараг, Азәрбајҹан халгынын милли мәдәнијјәти вә милли шүурунун инкишафы Тифлис әдәби мүһити илә сых бағлы олмушдур. Тифлис әдәби-ичтимаи мүһити, Тифлисдә нәшр олунан гәзет вә журналлар Азәрбајҹан милли мәдәнијјәт вә мәтбуат тарихиндә силинмәз из гојмуш, мәтбуатымызын инкишафы вә онун јени мә'на кәсб етмәсинә дә мүсбәт тә'сир көстәрмишдир.

Бу ән'әнә Күрҹүстан Демократик Республикасы (1918-1921) дөврүндә хејли инкишаф етдирилмишдир. Белә ки, чағдаш милли-мәдәни мухтаријјатын башланғыч илләриндә, јә'ни дәгиг десәк, 1918-1921-чи илләрдә республикада јашајан дикәр халгларла јанашы азәрбајҹанлылары да күтләви информасија васитәләри илә тә'мин етмәк үчүн бир сыра тәдбирләр көрүлмүш вә бу мәгсәдлә дөврү мәтбуатын тәшкилинә хејли диггәт јетирилмишдир.

* *
*

1918-1921-чи илләрдә Күрҹүстанын мәркәзи шәһәри Тифлисдә мүхтәлиф дилләрдә мүтәрәгги вә мүртәҹе ҹәбһәдән чыхыш едән бир сыра мәтбуат органлары нәшр едилмишдир.[12] Бәри башдан хатырладаг ки, бу гәзет вә журналлар арасында даим идеја вә мәфкурә мүбаһисәләри олмушдур. Һәмин дөврдә

* Әтрафлы бах: Камал Талыбзадә. Тәнгид вә тәнгидчиләр. Бакы, "Јазычы", 1989, сәһ.77.

[12] Разим Мәммәдли. Мәтбуат тарихимиздән сәһифәләр. (1918-1921-чи илләр). «Зија» гәзети, 28 мај, 5 ијун ,1992. №10,11.

Күрҹүстанда јашајан азәрбајҹанлыларын демократик һүгугларынын мүдафиәсиндә, онларын азадлыг идејаларынын тәблиғиндә «Ал бајраг», «Каләчәк», «Вәтән» вә с. демократик руһлу мәтбуат органлары хүсусилә фәргләнмишләр. Тәәссүфлә гејд етмәлијик ки, адлары чәкилән гәзет вә журналларын нүсхәләринин әксәријјәти итиб-батмыш, лазымынҹа горуну6 сахланмамышдыр.

Һәмин дөвр Азәрбајҹан дилли мәтбуатына гајғысызлыгдан сөһбәт ачан Әмин Абид «Дан улдузу» журналынын 1928-ҹи ил 2-ҹи нөмрәсиндә чап олунмуш «Азәрбајҹан пролетар гәзетчилији тарихинә бир нәзәр» мәгаләсиндә јазырды: «Гијмәтләри билхассә каләчәкдә анлашылачаг олан мәдәнијјәтимизин бу мүһүм васитәләри дә ортадан гајиб олмушдур. Бунлардан бә'зиләрини кәрәк музејдә, кәрәксә хүсуси әлләрдә, тәктүк нүсхәләринә тәсадүф едә билдик».

Тутдуғу демократик мөвгеји илә дикәрләриндән сечилән «Ал бајраг» гәзети 1918-ҹи илдә нәшрә башламышдыр. Бу гәзет Тифлисдәки «Мүсәлман иҹтимаијунлары»нын органы олмуш вә һәфтәдә ики дәфә чыхмышдыр. «Һүријјәт, Мүсават, Әдаләт, Ухүрәт» шүарыны рәһбәр тутан гәзетин әсас мәгсәди Азәрбајҹанын истиглалијјәти вә азадлығы уғрунда мүбаризә олмушдур. Онун бу гајәсини гәзетин 1919-ҹу ил биринҹи нөмрәсиндә дәрҹ олунмуш «Сосиалистләр вә Азәрбајҹан истиглалы» сәрлөвһәли мәгаләсиндән ајдын һисс едирик:

«...Азәрбајҹан истиглали дә сосиалистләрин үмуми принсипләриндән доғма кејфијјәтдир. Буна көрә биз, өз програмымыза садиг галараг, Азәрбајҹан истиглалыны е'лан вә ону вар гүввәмиз илә мүдафијә едирик. Бизим мүдафијә нә дәрәҹә вә сурәтлә олдуғуну башга бир вахта гојуб шимдилик буну дејәлим ки, бизим сосиалистләрин гәви иманлары вә гәви һәрәкәтләри бу күнкү парламанымызын ачылмасына, давам етмәсиндә вә мүстәгилли һеј'әтин Авропаја кетмәсинә сәбәб вә балкә дә јеканә сәбәб олмушдур.

Тарих сөзүнү дејир: Биз исә бу күн бир тәрәфдән Азәрбајҹан истигалалыны гәвиләшмәси мөһкәмләнмәси јолунда чалышмагларла о бири тәрәфдән исә бу истиглалымызы өз синфи интересләри јолунда ишләтмәк вә өз ағалыгларыны вә истигдадыны бизим кәндли вә әмәлинин бојнуна тахмаг истәјән хозејинләр илә мүбаризә етмәкдән ибарәт олачагдыр. Азәрбајҹан кәндлиси вә әмәләси там мә'насилә мүстәгил олмалы, һәм харичләрин бојундуруғундан, һәм дахилдәки «хозејин»ләрин әзабындан гуртармалыдыр.»

Кәтирдијимиз нүмунәдән дә көрүндүјү кими «Ал бајраг» гәзети Азәрбајҹаны там мүстәгил фәһлә-кәндли дөвләти кими көрмәк истәмишдир. Хатырлатмаг истәјирик ки, бир ил Тифлисдә нәшр олунан «Ал бајраг» гәзети 1919-ҹу илдән е'тибарән Бакыда чыхмышды. Әлиһејдәр Гарајев, Әһмәд Чөвдәт, Пепинов вә М.Мәһәррәмов тәрәфиндән идарә едилән гәзетин өмүрү Бакыда да узун сүрмәмиш, бир нечә нөмрәдән сонра бағланмышдыр.

1918-ҹи илдә Тифлисдә нәшрә башлајан вә Азәрбајҹан халгынын сәадәти вә хошбәхтлији уғрунда ардычыл мүбаризә апаран мәтбуат органларындан бири дә «Каләчәк» гәзетидир. Һәфтәлик гәзет кими нәшр едилән «Каләчәк»ин илк нөмрәси 1918-ҹи ил ијунун 26-да чыхмышдыр. Бу гәзет дә Азәрбајҹан халгынын мәнафејини мүдафиә едәрәк онун хош каләчәји уғрунда мүбаризә апармыш, сәһифәләриндә милләтин тәһсил алмасыны арзуламыш, онлара елм, савад газанмағы төвсијә етмишдир. Гәзет һәмин дөврдә баш верән сијаси һадисәләрә дә биканә галмамыш, онлара өз мүнасибәтини билдирмишдир. «Каләчәк» гәзети Загафгазијада һөкм сүрән һәрҹ-мәрҹлији, милләтчилик вә шовинизм сијасәтини гәтијјәтлә писләмиш, Гафгазда халглар достлуғунун мөһкәмләнмәсинин тәрәфдары олмушдур. Бу мәтбуат органы болшевикләрин јүрүтдүјү сијасәти бәјәнмәмиш, онлара мәнфи мүнасибәт бәсләмишдир. Гәзет 1919-ҹу ил апрелин бириндә фәалијјәтини дајандырмышды. Онун ҹәми 40 нөмрәси чыхмышдыр. Бу гәзети С.Ағамалыоғлу вә Ә.Шәрифов редактә етмишләр. Хатырлатмаг истәјирик ки, һәмин вахтда С.Ағамалыоғлунун вә Ә.Шәрифовун редактәси илә Тифлисдә рус дилиндә «Пробужденије» гәзети дә чыхмышдыр. Һәр ики гәзетин идеја истигамәти ејни олмушдур. Онларын фәалијјәти һаггында М.Ағачанов јазырды: «Бу гәзетләрин сәһифәләриндә мүсават һөкумәтинин милләтчилик сијасәти бә'зән кәскин тәнгид едилирди. Бунунла бирликдә гәзет болшевикләрә вә РСФСР-ин Совет һөкумәтинә бөһтанлар јағдырырды».

«Каләчәк» гәзетинин сәһифәләриндә чап олунмуш јазылардан там ајдын олур ки, о, һеч дә «мүсават һөкумәтинин милләтчилик сијасәтини» писләмәмиш, әксинә, бу һөкүмәтин милли республика јаратмаг сијасәтини кениш тәблиғ етмәјә чалышмышдыр.

Һәмин дөврдә нәшр едилән мәтбуат органларындан бири дә «Вәтән» мәчмуәсидир. Күрчүстан Республикасы К.Маркс адына Мәркәзи Дөвләт Китабханасынын надир китаблар фондунда ишләјәркән бурада сахланан азәрбајчанча китаблар, журналлар вә мәчмуәләр арасындакы «Вәтән» мәчмуәси дә дә диггәтимизи чәлб етди. Индијә кими елми әдәби ичтимаијјәтимизә бәлли олмадығыны вә мәзмунунун мараглы, зәнкин әһәмијјәтли олдуғунун нәзәрә алараг онун барәсиндә бир гәдәр кениш мә'лумат вермәји лазым билдик.

Бәри башдан гејд едәк ки, «Вәтән» Тифлисдә јарадылмыш Иран вә Гафгаз мүсәлман кәнчләринин маарифи чәмијјәтинин органы кими нәшр едилмишдир. Әлимизин алтында онун ики нөмрәси вар -1920-чи ил декабрын 5-дә чап едилмиш биринчи нөмрә вә 1921-чи илин әввәлләриндә чыхмыш икинчи нөмрә. Биринчи нөмрә он ики сәһифәдән, икинчи нөмрә исә сәккиз сәһифәдән ибарәтдир. Ики һәфтәдә бир дәфә чыхмасы нәзәрдә тутулан мәчмуәнин икинчи нөмрәсиндә верилән хәбәрдән мүәјјән олур ки, гаршыја чыхан бир сыра чәтинликләрлә журнал ајда бир дәфә нәшр олуначагдыр: «Мүсәлман милли шурасынын тәшәббүсү илә башланан Үмум-Тифлис халг гәзетәси хатринә «Вәтән» мәчмуәси ајда бир дәфә нәшр олуначагдыр. Фәгәт мәтбәә ишчиси олмадығындан шимдилик ики һәфтәдә бир әвәзинә ајда бир дәфә чыхыр. Гарелләрдән үзр диләјиб сөзүмүзү бунула хитам едирик. Әкәр мәчмуә сонлардан чамаатын мәзһәр төвчеһи олар исә идарә әлбәттә, һәфтәлик олмаға чалышар».

Һәмин дөврдә јаранан ичтимаи-сијаси вәзијјәтлә бағлы «Вәтән» мәчмуәси чәми ики нөмрәдән сонра нәшрини дајандырмышдыр.

Мәчмуәнин мүндәричәсинә нәзәр салсаг көрәрик ки, о, Күрчүстанда јашајан азәрбајчанлы әһали арасында милли мәдәнијјәти вә маарифи јајмаға чалышмышдыр: «...Мәсләкимиз маарифдән башга шеј дејил,...гүсурларымызы дүзәлтмәк үчүн

әсас васитә елмдир» - бу сөзләр «Вәтән»-ин програмыны мүәјјәнләшдирмишдир. Елә илк нөмрәдә мәчмуә охучулара үз тутуб јазмышды: «Јазылан мәгаләләр ајдын вә сәлис түркчә олмалыдыр». Мәчмуәнин өз дили дә беләчә садә ајдын вә сәлисдир. О, ана дилиндә данышмајан зијалыларымызы тәнгид едәрәк, онлары халгын талејинә биканәликдә тәгсирләндирирди вә мәсләһәт көрүрдү ки, зәһмәткеш күтләләрлә, јохсул кәндлиләрлә доғма ана дилиндә үнсијјәтдә олмаг лазымдыр. Милли дилдә мәктәб вә башга маариф очагларынын азлығыны нәзәрә чарпдыран мәчмуә мәктәбләрин сајыны һәр васитә илә артырмағы, ана дилиндә китаб вә дәрсликләр нәшр етмәји вачиб сајырды.

«Вәтән» мәчмуәсини ән чох дүшүндүрән мәсәләләрдән бири дә дөвләтин Азәрбајчан дилиндә идарә олунмасы иди.

«Вәтән» зијалылара мүрачиәтлә јазырды: «Бу гәдәр гејриләрә мөһтач ола-ола нә үчүн елмә рәғбәт бәсләмәјәк, нә үчүн милли дилимиз түркчәни билмәјәк. Вә нә үчүн гоншуларымызын дилини билмәјәк... онларын ишләриндән хәбәримиз олмасын?... Шәргдә охумуш алимләримизин әсәрләрини охумајаг, нәшр етмәјәк». Бу сөзләр инди дә мүасирлијини сахламагдадыр.

Фәалијјәтләри узун сүрмәјән бу демократик руһлу мәтбуат органлары Азәрбајчан халгынын истиглалијјәти, онун мәдәнијјәти, маариф вә әдәбијјаты илә бағлы дәрч етдикләри мараглы материалларла диггәтәлајигдирләр.[13]

Күрчүстан Демократик Республикасы (1918-1921) дөврүндәки «Каләчәк» (1918), «Кәнчләр јурду» (1918), «Гәләбә», «Ал бајраг» (1918), «Вәтән» (1920) вә дикәр мәтбуат органлары өз фәалијјәтләрини дајандырдыгдан сонра зијалылар кечмиш Мүсәлман Сејминә мәхсус олан мәтбәә вәсаитләри әсасында Тифлисдә Азәрбајчан түркчәси илә јени мәтбуат органларынын јарадылмасы үчүн фәал мүбаризәјә башмышлар. 1921-чи илин Март ајында «Коммунист» гәзети јардылмышдыр. Лакин онун чәми 19 сајы ишыг үзү көрмүшдүр. 1922-чи илин әввәлләриндә халгымызын бөјүк оғлу Нәриман Нәримановун тәшәббүсү вә һимајәси сајәсиндә нәшрә башлајан «Јени фикир» 1927-чи илдә «Јени кәнд»лә (1927-1938) әвәз олунмуш-

[13] Јенә орада.

дур. 1939-чу илдән е'тибарән «Јени кәнд» гәзети «Совет Күрчүстаны» ады алтында чыхмағы башламышдыр. (Һәмин гәзет мүәјјән фасиләләрлә индијәдәк, (һазырда «Күрчүстан» ады илә) фәалијјәтини давам етдирир.)

Һәмин илләрдә Тифлисдә «Ишыглы јол» (1924) гәзети, «Дан улдузу» (1926-1931), «Шәрг колхозчусу» (1931), «Гызыл шәфәг» (1926-1930), «Јени гүввә» (1930-1939), «Кәнч нәсл» (1939-1941) журналлары да ишыг үзү көрмүшдүр.

Гејд етмәлијик ки, "Дан улдузу" шәргдә латын әлифбасы илә чыхан илк әдәби-ичтимаи журнал иди. [14] 1926-чы илдә Бакыда чағрылан I Үмумиттифаг түрколожи гурултајы әрәб әлифбасындан латын әлифбасына кечмәк һаггында гәрар гәбул етдикдән бир аз сонра Тблисидә фәалијјәтә башлајан Күрчүстан вә Ерменистан Әлифба Комитәсинин органы кими нәшр олунан вә илк сајы 1926-чы илин мајында ишыгүзү көрән "Дан улдузу" ајлыг, әдәби елми, ичтимаи вә шәкилли журналынын илк редактору Әләкбәр Гәриб (Аббасзадә) олмушдур. Журнал јалныз јени әлифбаны тәблиғ етмәклә дејил, Гафгазда јашајан Азәрбајчан халгынын савадланмасына, онун әдәбијјат вә инчәсәнәтинин инкишаф етдирилмәсинә, үмумијјәтлә, мәдәни тәрәггисинә хидмәт көстәрмәји гаршысына мәгсәд гојмушдур.

"Дан улдузу" нәшр олундуғу 6 ил мүддәтиндә гаршыја гојдуғу мәгсәдә чидди әмәл етмишдир. Буну журналын чапдан чыхмыш 55 нөмрәсинин һамысында ајдын көрмәк олар. Журнал әдәбијјат саһәсиндә баш верән ән мүһим вә ән ади һадисәләри белә өз сәһифәләриндә кениш ишыгландырмыш, мүсаһибәләр апармыш, мүзакирәләр ачмыш, әдәби-тәнгиди мәгаләләрлә чыхыш етмиш, өз әтрафында көркәмли әдәб вә сәнәткарлары топламышдыр. Мүбалиғәсиз демәк олар ки, "Дан улдузу" әсил мә"нада әдәби мәчмуә олмуш вә Азәрбајчан мәтбуаты тарихинә дә бу адла дахил едилмәлидир. Чүнки онун сәһифәләриндә 176 кичик поема вә ше"р, 81 һекајә, 69 әдәби - тәнгиди мәгалә вә ресензијалар дәрч олунмушдур. [15]

---

[14] Әзим Исмајыллы. "Гығылчым" дан "Дан улдузу" надәк. Бах: "Дан Улдузу"-1989, сәһ. 267.

[15] Јенә орада, сәһ. 268.

1930-1931-чи илләрдә кечмиш ССРИ-дә кениш вүсәт алан колхоз гуручулуғуна даир мүхтәлиф мәгаләләр вә рәсми материаллар, дикәр мәтбуат органларында олдуғу кими, "Дан улдузу" журналынын сәһифәләриндән дә әдәби-бәдии јазылары сыхышдырмаға башлајыр вә журнал истәр-истәмәз кәнд тәсәррүфаты мәчмуәсинә чеврилир. Журналын сон бирләшмиш 7-8 (54-55)-чи нөмрәси 1931-чи илин ијул-август ајларында чыхыр. Бундан сонра "Дан улдузу" нун ады дәјишиләрәк "Шәрг колхозчусу" олур вә бир нечә нөмрәдән сонра фәалијјәти дајандырылыр.

* *
*

Вә јери кәлмишкән, тәдгигатчы Әзим Исмајыллынын архив материаллары ичәрисиндән тапыб үзә чыхартдығы вә «илк инчәсәнәт журналы» адландырдығы дәрки һаггында охучуларымызда мә'лумат азлығыны нәзәрә алараг бу барәдә бир гәдәр әтрафлы сөһбәт ачмағы лазым билирик.

Гаршымызда рәнки солмуш, вәрәгләринин учу дидилмиш, онсуз да кичик олан һәрфләри күчлә охунан 16 сәһифәлик бир журнал дурур. Журналын үз габығында әрәб әлифбасы илә ири һәрфләрлә «Хеловнеба» вә онун алтында мө'тәризәдә «Инчәсәнәт» сөзү јазылмышдыр. Әлван нахышларла бәзәдилмиш 5 рәгәми өз ирилији илә диггәти даһа тез чәлб едир. Бу рәгәм Күрчүстан сәнаје Нәфисә Хадимләри иттифагынын (Күрчүстан Үмуминчәсәнәт Ишчиләри Иттифагы) јаранмасынын бешиллијини билдирир. Чилдин әтәјиндә бир-биринин ардынча, салигә илә нахыш ичәрисиндә һәкк олунмуш 25 рәгәмләри исә журналын нөвбәти сон нөмрәсинә ишарәдир.

«Хеловнеба» журналынын 25-чи јубилеј нөмрәси 1926-чы илин феврал ајында үч дилдә-күрчү, Азәрбајчан вә ермәни дилләриндә чыхмышдыр. Журналын үч дилдә чыхан нөмрәсиндә һәр халгын өзүнә мәхсус инчәсәнәти вә онун хадимләринин фәалијјәти кениш ишыгландырылмышдыр. Мәтләбдән узуг дүшмәјәк. Калин журналын сәһифәләрини вәрәгләјәк.

Журналын биринчи сәһифәси Албајраглы Загафгазија ордусунун командири Левандовскинин тәбрики вә шәкли илә ачылыр. Тәбрикдә Албајраглы Загафгазија ордусунун һамилијә көтүрмүш Күрчүстан Үмуминчәсәнәт Ишчиләри Иттифагынын

јахшы иши гејд олунур. Журналын тә'сис олунмасындан данышан «Хеловнеба» адлы ириһәчмли материал ики сәһифәни əһатә едир. Мәгаләдә көстәрилир ки, бә'зи адамлар елә фикирләширдиләр ки, бу ја «Хеловнеба» журналы нәшрә башлајандан сонра бир нечә нөмрәси чыхачаг вә тезликлә бағланылачагдыр. Лакин бу белә олмамышдыр. Журналын артыг 25-чи нөмрәси ишыгүзү көрмүш вә бешиллији бајрам едилир. Журналын јенидән нәшр едилмәсинә Күрчүстан Үмуминчәсәнәт Ишчиләри Иттифагынын бешинчи гурултајында наил олунмуш вә бу иш давам етдирилир. Инди журналын гаршысында дуран əсас мәсәләләрдән бири иттифагын ишинә көмәк етмәк вә онун инкишафына гајғы көстәрмәкдир. Буна наил олмаг үчүн мәгаләдә беш бәнддән ибарәт тәклиф ирәли сүрүлмүшдүр. Бу тәклифләр иттифагын тәркибини сағламлашдырмаг, јә'ни онун сыраларына тәсадүфән дүшмүш вә иттифагын ишинә зәрәр верән адамлары иттифагдан узуглашдырмаг, журналын јалныз бир нечә шәһәри дејил, бүтүн республиканы əһатә етмәси вә бу јерләрдә чалышан инчәсәнәт ишчиләри илә әлагә сахламаг вә с. ибарәтдир.

Бу материалла јанашы 1921-чи ил февралын 28-дә журналы тә'сис едән Күрчүстан Үмуминчәсәнәт Ишчиләри Иттифагынын биринчи гурултајында мә'рузә илә чыхыш едән Күрчүстан Халг Комиссарлары Шурасынын сәдри Ш. Елиаванын шәкли верилмишдир. «Хеловнеба»нын мәс'ул мүдири С.Гуридзенин «Бешиллик фәалијјәт» адлы мәгаләси журнал һаггында охучулара кениш мә'лумат верир. Бурадача Күрчүстан Мaариф Комиссары Д.Канделакинин вә С.Гуридзенин шәкилләри дәрч олунмушдур.

«Загафгазија түрк сәһнәсинин мүәссисләриндән» бири олан Нәриман Нәримановун чәрчивәјә алынмыш портрети журналын бешинчи сәһифәсини бүтүнлүклә əһатә едир.

Сонракы сәһифәләрдә Ә.Нәримановун «Тифлис түрк театры сәһнәсинин мүхтәсәрчә тарихи» адлы ири һәчмли мәгаләси, Азәрбајчанын илк көркәмли драматурглары М.Ф.Ахундов, Н.Б.Вәзиров, Ә.Б.Һагвердијев вә (1922-чи вә 23-чү илләрдә Тифлисдә түрк театрынын һамиси) Б.А.Талыблынын шәкилләри вә мүхтәлиф тәбрикләр дәрч едилмишдир. Журналы тәбрик

едән тәшкилатлар арасында Тифлис Азәрбајчан Түрк Академик Дөвләт Драм Театры вә Н.Нәриманов адына клубун да адлары вардыр.

Журналда 1925-26-чы ил театр мөвсүмүндә Тифлис Азәрбајчан Түрк Академик Театранда чыхыш едән 26 нәфәр артистин даирәдә верилмиш ајры-ајры шәкилләри диггәти хүсусилә чәлб едир. Һәмин шәкилләрин алтында охујуруг:

«1. Сәријјә ханым, 2. И. Дјавски (баш режиссор). 3. Күлбаһар ханым, 4.Шаһсабаһлы, 5. Тәрлан ханым, 6. И. Исфаһанлы (режиссор), 7. М.Чәфәрли (мүдир), 8. Ә.Салаһлы, 9. Асја ханым, 10. Ә.Ч.Аббасов, 11. Хәлилов, 12. Л.Агаронова, 13. Ә.Сејфи, 14. Надирә ханым, 15. М.Ә.Аббасов, 16, И.Һәгги, 17. Ә.Анатоллу, 18. Мути (Мүтбил Заманов), 19. Ә.Дадашлы, 20. И.Әлијев, 21. Сәмәд Мөвләви, 22. Һејдәр Нахчыванлы, 23. Мәммәдов, 24. Г.Нәзәрли, 25. Ә.Исмајылов, 26. Ә.Һүмејнов.»

Бу дөврдә көркәмли театр тәнгидчиси кими танынан Ә.Шәрифин «Түрк театры» адлы мәгаләсиндә театрын кәләчәк фәалијјәти үчүн ирәли сүрүлән бир чох орижинал мәсәләләр вә тәнгиди фикирләр сөјләнилир. Бу мәгалә илә бирликдә 1921 вә 1925-чи илләрдә түрк театрынын јерли комитәсиндә мүнтәзәм чалышан вә Үмуминчәсәнәт ишчиләри иттифагы мәркәзи идарәсинин үзвү Ә.Салаһлы вә театрын гочаман артисти, јунан Ш.Танаилди ханымын шәкилләринә дә раст кәлинир. «Сәһнәмизин намә'лум гәһрәманларындан» башлығы алтында Р.Нәчәфовун «Јолдаш Мути» вә Ә.Тағызадәнин «Фәһлә нә едир» мәгаләләри дә журналын охунаглы материалларындандыр. Һәр ики мәгаләдә сәһнә архасында вә ја сәһнәдән кәнар ишләрдә чалышан театр ишчиләринин фәдакар әмәјиндән вә онларын кечдији һәјат јолундан данышылыр. Театрын Гызыл Орду үзәриндәки һамилијинин үч иллијиндән бәһс едән кениш материал вә үмуминчәсәнәт ишчиләри иттифагынын Албајраглы Загафгазија Ордусуна бајраг верилмәсини көстәрән фото да журналда өз әксини тапмышдыр.

Г.Рауфун «Күрчүстанда һејкәлтәрашлыг сәнәти» вә Н.Рудун «Күрчүстанда рәссамлыг» адлы јазылары да охучуда бөјүк мараг доғурур. Күрчүстанда ингилабдан әввәл вә сонракы илләрдә һејкәлтәрашлыг вә рәссамлыг сәнәтинин јаранмасындан, онун кетдикчә инкишаф етдирилмәсиндән, бу вә ја дикәр

саһәдә чалышан истеʼдадлы сәнәткарларын вә онларын јаратдыглары дәјәрли әсәрләрдән әтрафлы бәһс едән һәр ики мәгалә самбаллы фактлар әсасында јазылмышдыр. Артист Мирзәли Аббасовун «Мүгајисә» адлы хатирәси дә түрк театрынын фәалијјәтиндән бәһс олунур. Журнал бу нөмрәдә өз охучуларыны Тифлис ермәни вә рус академик драм театрларыны 1925-26-чы ил мөвсүмүндә чыхыш едән артистләрин коллектив шәкилләри илә дә таныш едир.

Мараглыдыр ки, журналын алт габағынын ичәрисиндә Руставели адына театр бинасында чыхыш едән Азәрбајчан түрк драм театрынын ајлыг репертуары да верилмишдир. Бурада Ч.Чаббарлынын «Ајдын», Һүсејн Чавидин «Шејх Сәнʼан», Војничин «Ган бајрамы» (Овод), Шиллерин «Гачаглар» вә башга әсәрләрин тамашаја гојулачаг күнләри көстәрилир. Габығын архасында дәрч олунан еʼлан да нәзәрә чарпыр. Бурада «Шәрг» китаб мағазасында јени китабларын сатылмасы билдирилир.

Биз «Хеловнеба»да чыхан материалларын вә дәрч олунан шәкилләрин адларыны садаламагла журналын Азәрбајчан дилиндә чыхан нөмрәси һаггында үмуми тәсәввүр јаратмаға чалышмыш, журналын әһатә етдији мөвзу даирәси вә тохундуғу мәсәләләр барәдә охучуда илк анлајыш јаранмасына чәһд көстәрмишик. Буна көрә да бир чох материалларын адларыны чәкмәклә кифајәтләндик. Инди исә һәмин јазылар барәдә аз да олса кениш данышмаға чалышачағыг. Лакин јери кәлмишкән гејд етмәк лазымдыр ки, күрчү, Азәрбајчан вә ермәни дилләриндә чыхан «Хеловнеба» журналында әсасән мүстәгил материаллар дәрч олунмушдур. Күрчү дилиндә чыхан нөмрәси өз охучуларыны күрчү инчәсәнәти илә јанашы, азәри вә ермәни театрларынын Тифлисдәки фәалијјәтләри илә дә таныш едир. Бу сөзләри ермәни дилиндә чыхан нөмрә һаггында да сөјләмәк олар. Һәр ики журнал Әлимирзә Нәримановун мәгаләсини дәрч етмишдир. Күрчү һејкәлтәрашлығы вә рәссамлығы сәнәтиндән бәһс едән јазылар да үч дилдә верилмишдир.

Тифлисдә Азәрбајчан театрынын јаранмасындан вә онун кечдији инкишаф јолундан бәһс едән Әлимирзә Нәримановун «Тифлис түрк театры сәһнәсинин мүхтәсәрчә тарихи» адлы мәгаләсини бәʼзи ихтисарларла охучулара чатдырмағы мәгсәдәујғун һесаб едирик.

«Чәм етдијим доғру-вә дүрүст мәʼлуматлара көрә биринчи дәфә олараг, сабит идарә руһаниләрдә хидмәт едән түрк зијалылары: Мир-Сејфәләддин Сејидов, Һачыбәј Таһиров, Мүфти мәктәби мүәллимләриндән Гајыбов, Шејхүлислам мәктәби мүәллимләриндән Мирзә Шәриф Мирзәјев вә... бир нечә чаван һәвәскарлары, Әскәр аға Зејналов, Әбдүлмәһәммәд бәј Мәрданов, Салман Нәриман вә Һидајәтбәј Ахундов тәрәфиндән мәрһум Мирзә Фәтәли Ахундовун «Мүсје Жордан» адлы пјеси күрчү клубу сәһнәсиндә 1887-чи илдә тамашаја гојулмушдур. Бу тамашада гадын ролларыны Азәрбајчан дилиндә көзәл данышан рум ханымы илә бир күрчү ханымы ифа етмишләр.

Сонра мүәллимләрдән Пашабәј Һүсејнов, Гасым Гасымов, Бахшалибәј Мәһәррәмбәјов, Һәмид Гурчибашов, Осман аға Гајыбов, зијалылардан Һәмзәбәј Ејвазханбәјов вә Хәлилаға Мурсагулов бу дәстәјә малһәт олуб 1890-чы илдә јенидән мәрһум Мирзә Фәтәли Ахундовун «Һачы Гара» пјесини Барунбеков карвансарасында вә 1891-чи илдә шәрг рәһбәри мәрһум доктор Нәриман Нәримановун биринчи әсәри олан «Наданлыг» пјесини јенә дә һәмин јердә тамашаја гојмушлар. 1896-чы илә гәдәр бу дәстә бир нөв давам етмиш. Бу илдән еʼтибарән азәри сәһнәси тәрәггисинә чалышыб, уғрунда атәшин чидди-чәһд едәнләр бунлардан ибарәт олмушлар: Тејмур Ахундов, Һүсејн Чылдырсв, Һәсәнхан Минасазов, Мирзә Абдулла Абдуллазадә, Мүслүм Ибраһимов, Мәшәди Јусиф Шамахылы, Чаһанкирбәј Шаһтахтлы, Гулам Ваһабов, Јунис Нәриманов, Һәмзә Шабанов, Сәдрәддинхан Әһмәдов, Мәммәдһүсејн Әлибәјов, Әшрәф Јузбашов, Мирзәли Аббасов, Мирзәхан Гајыбов, Һүсејнгулу Шабанов, Кәрбәлајы Әли Зејналов, Әли Әкбәр Әлизадә, Әлимирзә Нәриманов, Һүсејн Минасазов, Һалај Бајрамов, Мир Сејфәддин Кирманшаһлы, Асәф Ахундзадә, Мәшәди Абдулла Әли оғлу, Чәмшид Ахундов, Рза Кәнчәли вә Мирзә Бағыр Ахундов. Бу дәстә М.Ф. Ахундовун, Н.Б. Вәзировун, Н. Нәримановун, С.М. Гәнизадәнин јаздыглары чүрбәчүр пјесләри каһ күрчү театрында, каһ карвансарада вә каһ да хүсуси евләрдә тамашаја гојмагла 1905-чи илә гәдәр бир нөв давам етмишләрсә, чох әзијјәтләр дә чәкмишләр.

1905-чи илдән бу дәстә даһа да гүввәтләнмәјә башлајыр. Белә ки, Мәммәдтағы Әлиәскәр оғлу, Исмајыл Һәгги, Мир Сеј-

фəддин Кирманшаһлы, Исмајыл Әлијев, Кəрим Кəримов, Јәһја Мәммәдов вә Кәрим Вәкилов кими чаван һәвәскарлар, Көвһәр ханым, Тәрлан ханым, Танаилди ханым, Баба Әлизадә, Чылдыров, һәбиб Көчәрлински, Хәлил Ибраһимов, Ханым Шатанова вә Мәләк ханым Шаһнәзәрова дәстәјә дахил олур вә тамашалар шиддәтли сүрәтдә тәрәгги етмәјә башлајыр. Бу һәвәскарлар дәстәси әзијјәт вә мәшәггәтләрлә беш ил јашајыб, ахырда өзүнү рәсми сүрәтдә ләғв етмәјә чалышыр. Бу вахт дәстәдән бир чоху вәфат етмиш, бир нечәси дә һәвәсдән дүшүб кәнар олмушдур.

Сонра мәгаләдә гејд олунур ки, дәстәнин ишини јахшылашдырмаг үчүн һәвәскарларын тәртиб етдикләри 22 маддәдән ибарәт низамнамәни Тифлис губернатору 1910-чу ил декабр ајынын 14-дә тәсдиг едир. Һәмин илдә декбрын 30-да Тифлис зијалылары драм дәстәси үчүн бир бина ајрылмасыны да хаһиш едирләр. Артистләр бу мәгсәдләринә узун әзаб әзијјәтдән сонра 1915-чи илдә наил олурлар. Онлар көзәл әсәрләр тамашаја гојур вә театра чохлу адам чәлб едирләр. Мүәллиф јазыр: «Күрчүстанда Совет һакимијјәти гурулдугдан сонра мәһарәтләри Тифлис дејил, Бакы, Загафгазија, Түркијә вә Иран чамаатына көзәлчә мә'лум олду. Бу һалда мүттәдир актјорларымыз Мирзәли Аббасов, Салаһлы, Сејфи, Чәфәрли, Мәрданов, Кирманшаһлы, Исфаһанлы, Хәлилов вә гејриләри кечә-күндүз сәһнәмизин тәрәггиси уғрунда атәшин чалышдыгларындан камал чүр'әтлә демәк олар ки, сәһнәмизи лазыми мәгамына јетирирләр.»

Ә.Нәриманов мәгаләнин сонунда театрын кәләчәдә даһа да бөјүјүб тәрәгги етмәсинә бөјүк үмид бәсләдијини билдирир.

1872-чү илдә әсасы гојулан Азәрбајчан театр сәнәтинин дурмадан инкишафыны давам етдирән, онун тәрәггисинә чалышан вә истеʼдадлы актјорлар дәстәси јетирән, Азәрбајчан драматургларынын бир чох әсәрләрини илк дәфә тамашаја гојан Тифлис Азәрбајчан театрынын тарихиндән бәһс едән бу мәгалә Ә.Нәримановун узун тәдгигатларынын мәһсулудур. Мүәллифин дедији кими, Бу мәгалә театрын «мүхтәсәрчә тарихи» олмасына бахмајараг Азәрбајчан театр тарихини даһа дәриндән өјрәнилиб тәдгиг едилмәси үчүн сәнәтшүнасларымыза кениш имкан верир. Зәнкин ирсә малик олан белә бир театрын тарихинин һәлә индијәдәк дәгиг өјрәнилмәмәси вә бу һагда самбаллы бир әсәр

јазылмамасы бағышланылмаз һалдыр. Гејд етмәк лазымдыр ки, вахты илә академик адыны дашыјан театрдан инди һеч бир әсәр-әламәт галмамышдыр. Һазырда Тбилисдә Азәрбајчан дилиндә нәинки дөвләт драм театры, һәтта халг театры белә фәалијјәт көстәрмир. Бу исә нәдәнсә һеч кәси әсла нараһат етмир.

Көрүндүјү кими журналын сәһифәләриндә Азәрбајчан театрына кениш јер верилмиш, онун тарихи фәалијјәти вә артистләри һаггында бир нечә самбаллы материал дәрч олунмушду. Һәмин материаллардан ән дәјәрлиси Әзиз Шәрифин «Түрк театры» мәгаләсидир. Бундан башга артист Мирзәли Аббасовун «Мүгајисә», Ә.Тағызадәнин «Фәһлә нә едир», Р.Нәчәфовун «Јолдаш Муги» мәгаләләри дә Азәрбајчан театрындан бәһс едир.

Бир гәдәр дә Әзиз Шәрифин «Түрк театры» мәгаләси һаггында сөһбәт ачаг. Мүәллиф бу мәгаләдә түрк театрынын јарандығы илк вахтларда кечирдији ағыр вәзијјәтдән, артистләрин мәшәггәтли һәјат сүрмәләриндән, театрын мүнтәзәм тамашачы үзүнә һәсрәт галмасындан, гадын артистләрин олмамасындан, билетләрин күчлә сатылмасындан јазараг онун индики көзәл вәзијјәтини, академик адыны шәрәфлә дашымасыны вә севимли театра чеврилмәсини гејд едир. Мәгаләдә көстәрилир ки, халг инди өзүнү театрсыз тәсәввүр етмир. Бу ондан ирәли кәлир ки, театр коллективи өз ишинә мәсʼулијјәтлә јанашыр, репертуарыны јахшылашдырыр.

Лакин буна бахмајараг театрын чатышмајан нөгсанлары да вар. Бу нөгсан өзүнү даһа чох репертуарда көстәрир. Бәʼзән театр өз адына јарашмајан лүзумсуз әсәрләрә гүввә сәрф едиб, ону тамашаја гојур. Индики һалда тамашачыларын сәвијјәси елә јүксәлмишдир ки, о һәјатдан кәлмәјән, зәиф тамашлара баха билмир, ону тәʼмин етмәјән театрдан илләрлә үз дөндәриб кедир. Елә пјесләр тамашаја гојмаг лазымдыр ки, тамашачынын бүкүнкү зөвгүнү охшасын. Харичи дилдән әсәр тәрчүмә едәркән, онун милли ујғунлуғуну нәзәрә алмалы вә Азәрбајчан дилинә тәмиз тәрчүмә едилмәсинә чалышмаг лазымдыр.

Икинчи нөгсан бәʼзи артистләрин өз ролларына лазыминча әһәмијјәт вермәмәсидир. Артист ролун кичик вә бөјүклүјүнә бахмадан ону мәһәббәтлә севмәли, онунла јашамалы вә

јаратмалыдыр. Бә'зи чаван актјорлар комедија ојнајаркән елә билирләр ки, мүтләг чамааты күлдүрмәк лазымдыр. Бу исә һәм әсәрә хәләл кәтирир, һәм дә тамашачынын зөвгүнү позур. Әкәр бу көстәрилән нөгсанлар арадан галдырылса театр кәләчәкдә даһа бөјүк мүвәффәгијјәтләр газан биләр.

Мәгаләдән ејни илә көчүрүлмүш бу чүмләләрдә мүасир театр сәнәти илә сәсләнән нечә дә охшар чәһәтләр вардыр.

Мирзәли Аббасовун «Мүгајисә» адлы мәгаләси јазылышы е'тибары илә театр һаггында хатирата бәнзәјир. Мәгаләдә театрын кечмишилә индики дөврү мүгајисә едилир, о заман фәалијјәт көстәрән артистләрлә һазырда академик театрда чалышан актјорларын һәјаты вә онлар үчүн јаранмыш көзәл шәраитдән данышылыр.

Азәрбајчан мәтбуаты тарихинә илк инчәсәнәт журналы кими дахил олан «Хеловнеба» өз дөврүндә бөјүк марага сәбәб олмуш вә охучулар тәрәфиндән рәғбәтлә гаршыланмышдыр. Лакин чох тәәссүф ки, журналын Азәрбајчан дилиндә јалныз бирчә нөмрәси чыхмыш вә бунунла да нәшри дајандырылмышдыр. Күрчү дилиндәки нәшри исә гыса фасиләләрлә давам етдирилмиш вә 1960-1980-чы илләрдә «Сабчота Хеловнеба» («Совет инчәсәнәти») ады илә Күрчүстан Мәдәнијјәт Назирлијинин органы кими ајда бир дәфә ишыгүзү көрмүшдүр. Һәмин мәчмуәнин јенидән ана дилимиздә нәшринин давам етдирилмәсини арзу едирик.

* *
*

Ону да гејд едәк ки, әсримизин 20-чи илләриндә јенидән чичәкләнмәјә башлајан Тифлис Азәрбајчан әдәби мүһити әтраф рајонлара да тә'сирини көстәрмишдир. Белә ки, елә һәмин илләрдә Батумидә «Иштирак» (1921), «Јени һәјат» (1922-1924), Сарванда (индики Марнеули) «Памбыгчы» (1930, сонралар ады дәјишәрәк «Сталин јолу» вә «Коммунизм угрунда» олмушдур), 1965-чи илдән исә «Јени Марнеули» (инди «Квемо Картли» адлы илә Азәрбајчан вә күрчү дилләриндә чыхыр), Башкечиддә (индики Дманиси) «Сосиализм малдарлыгы» (1933, гәзет сон вахтлар «Триалети» ады илә Азәрбајчан вә күрчү дилләриндә чыхырды; чох тәәссүф ки, 1991-чи илдә «күрчү милләтчиләри» тәрәфиндән гәзетин Азәрбајчан шө'бәси

бағланды), Лүксембургда (индики Болниси) «Ал бајраг» (1935, гәзет сон вахтлар «Гәләбә бајрагы» ады илә чыхырды; 1990-чы илдә исә «Болниси» адландырылмыш вә бир нечә ај сонра Азәрбајчан шө'бәси јенә «күрчү милләтчиләри» тәрәфиндән бағланмышдыр), Гарајазыда (индики Гардабани) «Сталинчи» (1931, гәзет һазырда «Самгори» ады илә Азәрбајчан вә күрчү дилләриндә чыхыр), Адыкүндә «Гызыл рәнчбәр» (1933), сонра исә «Адыкүн колхозчусу» (1936), Ахалсыхда «Коммунист» (1930), сонра исә «Гызыл бајраг» (1938), Аспинзада «Бағбан» (1933), сонра исә «Сосиализм кәнди» (1940) вә с. гәзетләр нәшр олунмушдур. Бу гәзетләр өз сәһифәләриндә јахын вә узаг бөлкәләрдә баш вермиш олајлар, сојдашларымызын әмәк гәләбәләри, онларын сосиал-игтисади проблемләри һаггында мә'луматлар вермәклә јанашы, һәм дә Азәрбајчан әдәбијјатынын, мәдәнијјәтинин, инчәсәнәтинин, хүсусилә дә әдәби-мәдәни һәјатымызын Борчалы голунун инкишафында бөјүк рол ојнамыш вә милли мәтбуат тарихимиздә силинмәз изләр гојмушлар. (Һәмин гәзетләрин тәлатүмлү "јенидәнгурма" илләрдән сонра нәшр олунмасында мәрһум Чәлил Биннәтовун, Рәшид Фахралынын Хәлил Аллаһвердијевин, Муса Чобановун («Болниси»), Мәдәд Чошғунун («Триалети»), Пәриханым Мурсагулованын, Камил Кирәнчлинин, Гасым Аббасәлинин («Јени Марнеули»), Ибраһим Әбдүләнин («Самгори») вә башгаларынын хидмәтләрини һеч вахт унутмаг олмаз!..)

* *
*

...Анчаг тәәссүфләр олсун ки, 40-чы илләрдә икинчи дүнја мүһарибәсинин тә'сири Борчалыја да кәлиб чатмыш, һәјатымызын бүтүн саһәләриндә олдуғу кими, елм вә мәдәнијјәтә дә ағыр зәрбәләр, бөјүк јаралар вурмушдур. Борчалы зијалыларынын бир гисми Сталин репрессијасына мә'руз галмыш, бир гисми чәбһәдә һәлак олмуш, сағ галанлары исә «күрчү милләтчиләри» тәрәфиндән сыхышдырылмыш, јухарыда адларыны гејд етдијимиз гәзет вә журналлар, Тифлис Азәрбајчан -Түрк Дөвләт Драм Театры, Азәрбајчан дилли педагожи мәктәбләр, техникумлар бағланмыш, беләликлә дә, Тифлисдә Азәрбајчан әдәби-ичтимаи мүһити зәифләмәјә башламышды.

Илк јазыларыны Күрчүстанын јерли вә мәркәзи мәтбуат органларында чап етдирмиш көркәмли әдәбијјатшүнас, алим Әзиз Шәрифин сәси бир гәдәр сонра Москвадан кәлмиш, танынмыш јазычы, алим, шаир вә тәнгидчиләрдән Рза Шаһвәләд, Адил Бабајев, Әһәд Һүсејнов, Әлијар Гарабағлы, Сејфулла Әлијев, Әли Салеһ вә башгалары Бакыда јазыб-јаратмаға башламышлар. Даһа сонра онларын хәләфләри Борчалы сәнәт чешмәсиндән су ичмиш-академик Камал Талыбзадә, профессорлар Чамал Мустафајев, Пәнаһ Халилов, Заһид Гаралов, Шамил Гурбанов, Аббас Һачыјев, Әфлатун Сарачлы, Сабир Әлијев, Вәли Османлы, Диларә Әлијева, танынмыш насир Таһир Һүсејнов, севимли шаирләримиз Иса Исмајылзадә, Аббас Абдулла, Вилајәт Рүстәмзадә, Зәлимхан Јагуб, Елдар Һачыјев, зәһмәткеш журналистләр Исмајыл Өмәров, Елман Чәфәрли, Шәриф Кәримли, даһа сонралар исә Меһман Вәлијев, Шаһбаз Шамыоглу, Књаз Аслан, Бәдирхан Башкечидли, Шәрәф Чәлилли, Мүшфиг Чобанлы вә б. Бакыда јашајыб-јаратмаға мәчбур олмушлар. (Онларын һәјат вә јарадычылыглары һаггында нөвбәти китабымызда әтрафлы сөһбәт ачачағыг.)

* *
*

Бәли, һәјат давам едир, тарих тәкрар олунур. Су кәлән арха бир дә кәләр-дејиб ата-бабаларымыз. 50-чи илләрдә Борчалыда да јени нәсл бөјүмүш, кәнч зијалылар әдәби мүһити өз ахарына салмаг үчүн илк нөвбәдә Тифлисдә Азәрбајчан дилиндә мәтубат јаратмағы, даһа доғрусу, фәалијјәти дајандырылмыш гәзетләрдән биринин јенидән нәшринә ичазә алмаға чалышмышлыр. Әлбәттә, зәһмәт һәдәр кетмәмиш, нәһајәт, 1956-чы илдә Күрчүстан Һөкумәтинин рәһбәрлији рус дилиндә нәшр олунан «Зарја Востока» гәзетинин азәрбајчанча тәрчүмәсинин нәшринә ичазә вермишдир. 1956-1958-чи илләрдә һәфтәдә 5 дәфә чыхан «Шәргин шәфәги» гәзетинин сәһифәләриндә (Редактор муавини, Азәрбајчан вариатынын мүдири М.Мурадов) бә'зән ара-сыра Азәрбајчан зијалыларынын јазыларына јер верилсә дә, бу, Күрчүстанда јашајан јүз минләрлә азәрбајчанлыны тә'мин етмирди вә едәдә билмәзди...

... Бөјүк зәһмәт нәтичәсиндә, нәһајәт, 1960-чы илин август ајынын 2-дән «Совет Күрчүстаны» гәзети Муртуз Мурадовун редакторлуғу илә јенидән фәалијјәтә башлајыр. Гәзет Тифлисдә Азәрбајчан әдәби мүһитинин јенидән дирчәлишинә тәкан верир вә «Азәрбајчан әдәби мүһитинин бүтүн ағырлығыны өз үзәринә көтүрүр»... [14] Вә нә јахшы ки, һәр чүр тә'гиб вә тәзигләрә бахмајараг, гәзет өз мүбаризлијини давам етдирир. 1984-чү илин мај ајынын 1-дә индијәдәк һәфтәдә 3 дәфә 1 чап вәрәги һәчминдә чыхан «Совет Күрчүстаны» гәзетинин форматы бөјүдүләрәк 2 чап вәрәгинә чатдырылыр. Бу да Борчалыда јашајыб-јарадан зијалыларын, шаир вә насирләрин әсәрләринин чап олунма имканыны бир гәдәр дә артырды вә һәм дә Тифлисдә Азәрбајчан әдәби мүһитинин чичәкләнмәсинә јени бир тәкан верди.. Тәәссүф олсун ки, белә бир хош дөвр узун сүрмәди, дүз беш ил сонра јеничә адыны дәјишәрәк «Күрчүстан» ады илә өз охучуларыны севиндирән гәзетә гаршы даһа күчлү вә һәм дә олдугча һагсыз һучумлар, тә'гибләр башланды. Гәзетин форматы кичилдилди, мүнтәзәм чыхмасына имкан верилмәди. Редаксијасынын әмлакы (о чүмләдән, машынлар, отаглар вә с.) әлиндән алынды... Амма нанкорлар «Күрчүстан» гәзетинин сәсини боға билмәдиләр. Әввәлләр һәфтәдә 3 дәфә бөјүк форматла чыхан гәзет бөјүк әзаб-әзијјәтләрә синә кәрәрәк инди ајда 3 дәфә һәм дә кичик форматда өз фәалијјәтини давам етдирир.

Ајдындыр ки, гәзетин охунаглығы онун јазарларынын исте'дадындан, дүнјакөрүшүндән вә гәләм тәчрүбәсиндән чох асылыдыр. Әкәр «Коммунист»и (1921) Мәммәдәли Насир, Мирзә Давуд Рәсулзадә кими гәләм саһибләри рөвнәгләндирирдиләрсә, «Јени фикир»ин (1922), «Јени кәнд»ин (1927) әтрафында Нәриман Нәриманов, Әзиз Шәриф, Өмәр Фаиг Не'манзадә, Әләкбәр Сејфи, Салеһ Зәки, Һүсејн Сәмиһ кими исте'дадлы мүәллифләр топлашараг гәзети охучуларын севимлиси етмишдиләр. 1939-чу илдән «Совет Күрчүстаны» ады илә ишыгүзү көрән бу гәзетә мүхталиф вахтларда Һәсән Сәбри, Бөјүкаға Талыблы, Рзагулу Нәчәфов, М.Д.Һүсејнов, Ибраһим Тағыјев, Тејмур Һүсејнов, Мәчид Сејидов, Муртуз Мурадов,

---

[14] Тејмур Гара, Ариф Мәммәдов. Борчалы «Чешмә»си, «Улдуз», N-5, 1981, сәһ. 62.

Гулу Гулијев, Сүлејман Сүлејманов, Тејмураз Чәфәрли редакторлуг етмишләр. Ајры-ајры дөврләрдә гәзет өз әтрафына Ә.Гарабағлы, Ә.Һејдәрли, А.Учарлы, Г.Исмајылов, О.Чүмәзадә, И.Зејналов, О.Ајнабов, Р.Шаһвәләд, М.С.Ордубади, Әли Нәзми, Әли Назим, Әли Вәлијев, М.Ч.Пашајев, Адил Бабајев, Һәсән Гапалов, Әфлатун Сарачлы, Һәмид Вәлијев, Дүнјамалы Кәрәм, М.Һ.Бәхтијарлы, Елбурус Һәсәнли, А.Мустафазадә, Ејваз Әлләзоғлу, Хәтајә Рүстәмова, Күлханым Әһмәдова вә б. кими публисистләри, әдәбијјатчылары чәлб етмишдир. Һазырда гәзет Сүлејман Әфәндинин (Сүлејмановун) редакторлуғу алтында Ислам Әлијев, Нәсиб Јусифоғлу (Нәсибов), Елман Кәләјев, Гасым Мәфтуҹи (Әһмәдов), Мәммәд Күлмәммәдов, Шурәддин Мәммәдли, Рафиг Һүммәт, Е.Шаһвәләд, Әзим Исмајыллы, Бәһрам Меһди, Мүзәјјәт Јусифов, Маһмуд Кешәли вә б. кими вәтәнпәрвәр журналистләрин гејрәти вә әмәји сајәсиндә өз фәалијјәтини давам етдирир.

Шаир Һәмид Аббасын «Күрчүстан» гәзетинин журналистләринә һәср етдији «Јашат, гардашым!» ше'риндә («Күрчүстан», 9 октјабр, 1991) охујуруг:

Мәндән узагларда мәним дилими,
Гәдим бир дијарда доғма елими,
«Јаныг Кәрәми»ми, «Инчәкүлү»мү
Сән беләчә гору, јашат, гардашым!

Борчалы чөкәји-обалар тачы,
Ордадыр дәрдимин илкин әлачы,
Гој сәндән нур алсын һәр гардаш, бачы,
Сәслә, јатанлары ојат, гардашым!

Халгымын һәмрә'јлик бајрағы ол сән,
Һәр кәндин, шәһәрин гонағы ол сән.
Чәтин зәфәрләрин сорағы ол сән,
Десинләр һалалдыр бу ад, гардашым!

Гәлбиндә нә варса, кәлсин дилинә,
Мүдрик мәсләһәт вер доғма елинә,
Ағ чичәк гонмасын гара телинә,
Үрәк долубдурса, бошалт, гардашым!

Бир елдән сәсимиз кәсилиб тамам,
Галмајыб сазымы-сөзүмү ганан.
Чохалыб гәм-гүссә, дәјишиб заман,
Бары сән дәрдими азалт, гардашым!

Күрүн гулағына бил һәр нә десән,
Хәзәр саһилиндә ешидәрәм мән.
Һәр јандан шад хәбәр көзләјир Вәтән,
Сән хош сорагларла бој ат, гардашым!

Бирлијә, вәһдәтә чағыр елләри,
Һагга, әдаләтә чағыр елләри.
Чағыр чәсарәтә, чағыр елләри,
Бир дәфә верилир һәјат, гардашым!

Һәмид Аббас дојмур сәнин сөзүндән,
Јүз јашар о бир дә кечсә дүзүндән.
Учал, сәсин кәлсин көјүн үзүндән,
Јорулмаг билмәсин ганад, гардашым,
Елими, дилими јашат, гардашым!

Сүлејман Әфәнди «Күрчүстан» гәзетинин 22 апрел 1992-чи ил тарихли 10.000-чи сајында дәрч олунмуш «Варлығымыз» сәрлөвһәли редактор сөзүндә јазмышдыр:

«10.000 сај бир јүксәлишдир. Зирвәси чох узагдыр. Һәр дәфә белә нөвбәти јүксәклијә чатанда кечилән јола нәзәр салмаг, һәр шеји саф-чүрүк етдикдән сонра ирәлидәки вәзифәләри мүәјјәнләшдирмәк бир нөв адәтә чеврилмишдир. Инди дә белә. Лакин бу јердә бир Шәрг мүдрикинин дејимини хатырламагла фикримизи јекунлашдырырыг: Инсан јаша долдугча мүдрикләшир, сафлашыр, бүллурлашыр, санки ушаглыг илләринә гајыдыр. Һәмин фикир елә бил ки, «Күрчүстан»-ымызын бојуна бичилмишдир; гәзет јаша долдугча санки јүк алтындан силкиниб чыхыр, она јени нәфәс, јени руһ, јени гүввәт кәлир».

Биз дә арзу едирик ки, Азәрбајчан мәтбуаты, еләчә дә Азәрбајчан әдәбијјаты тарихиндә силинмәз вә шәрәфли из гојмуш, мәтбуат вә әдәбијјатымызын инкишафында мүтәрәгги мөвге тутмуш, даһа доғрусу, Тифлисдә Азәрбајчан әдәби мүһитинин чанланмасында вә кәләчәк инкишафында әвәзсиз хидмә-

ти олан «Күрчүстан» гәзети өз фәалијјәтини бундан сонра да јени нәфәс, јени руһ, јени гүввәт вә уғурла давам етдирсин! Һагг сәси һәмишә уча вә кур олсун!...

КЕЧИКМИШ ХӘБӘР, КЕЧИКМИШ ТӘБРИК!

«ЧӘНЛИБЕЛ»

Бу күнләрдә Борчалыдан даһа бир шад хәбәр алмышыг: Танынмыш журналист, зәһмәткеш гәләм саһиби Әбдүләли Ибраһимсојун баш редакторлуғу илә даһа бир мәтбуат органы-«Чәнлибел» адлы ајлыг ичтимаи, әдәби-бәдии гәзет Гарајазыда ишыг үзү көрмәјә башламышдыр. Будур, артыг гәзетин икинчи нөмрәси гаршымыздадыр. 12 сәһифәлик вә хүсуси зөвглә тәртиб олуһмуш бу гәзетдә мәшһур јазычы Чинкиз Абдуллајевин «Ганын үч рәнки» (Бакыда Һ.Әлијев вә Е.Шеварднадзејә суи-гәсд олунубму?) романындан парчалар, Һ.Илјасла Н.Әбдүлрәһманлынын «Новруз анымлары», Мәһәммәд Пејғәмбәрин каламлары, Годерзи Чохелинин «Јохуш» һекајәси (тәрчүмә едәни: Е.Әлләзоғлу), Афиг Мухтароғлунун,Ләтиф Чәфәроғлунун, Исмајыл Әкбәровун, Јусиф Јусифлинин, Чаһан Әфәндинин, Бәһрам Сәфәрлинин, Дәрвиш Османын, Дәрјејнурун, Ашыг Арифин, Пүнһан Мәһәммәдин ше'рләриндән нүмунәләр, әфсанәләр бәзәмәләр, булмача вә с. охучуларын ихтијарына верилмишдир. Гәзетдә һәмчинин Ф.Искәндәровун техника елмләри доктору, профессор Чаббар Мәммәдовун әзиз хатирәсинә һәср етдији «Онсуз» очерки, Е.Әлләзоғлунун кәнч күрчү рәссамы Русудан Петвиашвилин јарадычылығындан сөһбәт ачан «Зирвәјә кедән јол» очерки, еләчә дә «Јени китаблар» сәһифәсиндә профессор В.Һачынын «Гарапапаг Меһралы бәј» китабы һаггында Р.Һүммәтин, Шаир Дәрјејнурун «Мин тилсимли бир ачар» ше'рләр китабы һаггында М.Чобанлынын вә Н.Әбдүлрәһманлынын тәртиб етдији «Гарачөп» әдәби-етнографик топлу һаггында И.Илкинин гејдләри вә с. чап олунмушдур.

Нәһајәт, кеч дә олса «Чәнлибел» гәзетинин ишыг үзү көрмәси мүнасибәтилә Баш редактор Әбдүләли Ибраһимсоју, редаксија шурасыны вә бүтүн охучулары тәбрик едир вә уғурлар арзулајырыг![15]

* * *

Китаб нәшрә һазырланаркән, даһа бир хош сораг бизи севиндирди: Тифлисдә јашајыб-јарадан танынмыш гәләм саһиби Әзим Исмајылбәјли «Мирзә Чәлил-Молла Нәсрәддин» мәчмуәсинин нәшринә башламышдыр. Бу мүнасибәтлә Әзим мүәллими, еләчә дә бүтүн охучулары үрәкдән тәбрик едир вә Улу Танрыдан онлара уғурлар диләјирик!

[15] Мүшфиг ЧОБАНЛЫ. Јени нәшрләр. «Тәһсил», № 95,1997. сентјабр.

II

КИТАБ-БИЛИК МӘНБӘЈИДИР!

Бали, елә буна көрә дә, артыг нечә иллэрдән бәри демәк олар ки, бүтүн Гафгаз халгларынын мәдәнијјәт мәркәзинә чеврилмиш Тифлис шәһәриндә фәалијјәт көстәрән зијалылар, хүсусилә дә, мәтбуат ишчиләри һәлә XIX әсрин сонларында Азәрбајчан дилиндә китаб нәшринә дә даим диггәт јетирмишләр. Мәһз онларын бөјүк зәһмәти нәтичәсиндә јаранмыш «Зија», «Гејрәт», «Кәшкүл» мәтбәәләриндә, еләчә дә бир сыра гәзет вә журнал редаксијаларында јүзләрлә китаб вә китабчалар ишыгүзү көрмүш вә халгымызын маарифләнмәсиндә әвәзсиз тә'сир көстәрмишдир. Фәрәһлә гејд етмәлијик ки, Азәрбајчан дилиндә сәвти үсулла јазылан илк дәрслик китаблары -ады Азәрбајчан маарифинин тарих китабына һәмишәлик һәкк олунмуш фәдакар инсан Алексеј Осипович Чернјајевскинин өз тәләбләри Рәшидбәј Әфәндијев вә Сәфәралибәј Вәлибәјовла бирликдә тәртиб етдији "Вәтән дили" дәрслијинин биринчи (1882) вә икинчи һиссәләри (1888) илк дәфә Тифлисдәки даш басмаханасында ишыгүзү көрмүшдүр. Бу китабларын һәр икиси узуз мүддәт Азәрбајчан мәктәбләриндә јеканә вә санбаллы дәрслик кими гијмәтләндирилмиш вә 1919-чу илә гәдәр он дәфә нәшр едилмишдир. [1] А.О.Чернјајевскинин сәвти үсулла һазырладыгы илк вә јеканә дәрслијин әрсәјә кәлмәсиндә јахындан иштирак едән Рәшидбәј икинчи аддымы өзү атмыш, узун мүддәтли мүәллим тәчрүбәсиндән сонра кичикјашлы мәктәблиләр үчүн "Ушаг багчасы" (1898), бир аз бөјүкләр үчүн исә "Бәсирәтүл-әтфал" (1901) дәрслијини чап етдирмишдир. [2] 1908-чи илдә исә бөјүк әдибимиз өлмәз Абдулла Шаигин "Икинчи ил" дәрслији нәшр олунмушдур.Бу ән'әнә XX әсрин 20-чи илләриндән е'тибарән даһа да сүр'әтлә давам етмиш вә һәм дә хејли кенишләнмишдир. Белә ки, 1926-чы илдә «О деятельности Совета по делам просвешения национальных меншеств при Наркомпросе ГССР за 1921-1926 г.г.» адлы һесабатда Азәрбајчан /түрк/ мәктәблиләри үчүн мүхтәлиф китабларын, мәчмуә вә журналларын нәшр едилмәси һаллары да гејд олунмушдур. О чүмләдән, 1921-1925-чи илләрдә Азәрбајчан /түрк/ дилиндә 5 адда китаб, 26 адда мүхтәлиф китабча вә ја брошүралар чап едилмишдир. 1923-чү илдә «Јени фикир» гәзетинин мәтбәәсиндә «Әш'ар мәчмуәси» адлы алманах ишыгүзү көрмүш,[3] елә һәмин ил Б.Талыблынын тәшәббүсү илә Тифлисдә Н.Нәриманов адына фәһлә клубунда «Әдәбијјат дәрнәји» тәшкил едилмиш, 1927-чи илдә шаир вә насирләрин јарадычылыгыны әкс етдирән «Гыгылчым» әдәби алманахы ишыгүзү көрмүш вә сонралар даһа бир нечә китаб нәшр олунмушдур.

Лакин тәәссүфлә гејд едәк ки, 1937-1940-чы илләрдә Борчалы мәдәни-милли мухтаријјатынын башга саһәләриндә олдугу кими, китаб нәшри ишләри дә репресија гурбаны олмуш вә дүз 37 ил Тифлисдә вә бүтүн Борчалыда Азәрбајчан дилиндә бир нүсхә белә китаб нәшр едилмәмишдир. Бу һагда һеч сөз-сөһбәт белә ола билмәзди. Бир тәрәфдән халгымызын милли-мәдәни-елми инкишафы гаршысына бөјүк сәдд чәкилмишдир; Дикәр тәрәфдән исә Күрчүстанда јашајыб-јарадан зијалыларымыз 1960-чы илләрә гәдәр бурада ичтимаи-мәдәни шәраитин олмамасы үчбатындан баш көтүрүб Азәрбајчана көчмүшләр. Јалныз 1960-чы илдә «Совет Күрчүстаны» /индики «Күрчүстан»/ гәзетинин вә Тифлис радиосунун Азәрбајчан дилиндә верилишләринин бәрпасындан сонра Тифлисдә јарадычы гүввәләр чәмләнмәјә башламышдыр. Бу да сојдашларымызын мәдәни-милли мухтаријјаты саһәсиндә аз да олса дирчәлишинә сәбәб олмушдур. Вә бу дирчәлишин инкишафында професcор Мәдәд Чобановун хидмәтләрини хүсусилә гејд етмәк лазымдыр. О, 1977-чи илдә 37 иллик фасиләдән сонра Тифлисдә илк дәфә

---

[1] Бах: Шамил Гурбанов. Өмрүн фикир дүнјасы. Б., 1991. сәһ. 81.
[2] Јенә онун. сәһ. 89.

[3] Разим Мәммәдли. Күрчүстанда Азәрбајчан дилли дөврү мәтбуатда әдәбијјат мәсәләләри. (1921-1940), автореферат, Бакы, 1990.

Азәрбајчан дилиндә китаб - «Азәрбајчанча-күрчүчә гыса данышыг лүғәти» (М.Чинчаладзе илә бирликдә) нәшр етдирмишдир. Бунун ардынча Азәрбајчан шаирләринин Күрчүстан һаггында јаздыглары ше'рләри топлајыб «Севирәм Күрчүстаны» (Бакы, «Азәрнәшр» 1977, Азәрбајчан дилиндә) вә «Достлуг нәғмәләри» (Тифлис, «Мерани», 1978, күрчү дилиндә) ады алтында ајрыча китаб шәклиндә чап етдирән М.Н.Чобанов даһа бир нечә китабын Тифлисдә ишыгүзү көрмәсинә наил олмушдур. О, педагожи институтларын филолокија факүлтәләринин вә орта мәктәбләрин Азәрбајчан дили вә әдәбијјаты мүәллимләри үчүн «Ифадәли гираәт» (1977), «Диалектоложи тәч- рүбә» (1980), «Азәрбајчан антропоникасынын әсаслары» (1980), «Мәтнин лингвистик тәһлили» (1982), «Азәрбајчан дили» (X-XI синифләр үчүн, 1991) фәнләри үзрә програмлар, «Азәрбајчан дилинин тәдриси мәсәләләри» (1981), «Азәрбајчан антропонимикасынын әсаслары» (1983), «Мәтнин лингвистик тәһлили» (1984, 1987), «Азәрбајчан дилинин тәдриси методикасына даир» (1986), «Фамилија. Тәхәллүс» (1987), «Азәрбајчан шәхс адларынын семантикасы вә орфографијасы» (1990), "Азәрбајчанча - күрчүчә данышыг лүғәти" (1991), «Азәрбајчан дили» (X синиф үчүн дәрслик, 1991), «Азәрбајчан дили» (XI синиф үчүн дәрслик, 1992) вә с. кими китаблар чап етдирәрәк мүәллимләрин, тәләбә вә шакирдләрин ихтијарына вермишдир. Бөјүк марагла гаршыланмыш һәмин програм вә дәрсликләр, еләчә дә методик васитләр һаггында нечә-нечә танынмыш алимләр мүхтәлиф мәтбуат сәһифәләриндә мүсбәт рә'јләрлә чыхыш етмишләр.

Тифлисдә јашајыб-јарадан дикәр зијалыларымыз да бурада бир сыра китаблар нәшр етдирмишләр. Онлардан Әзим Исмајыллынын тәртиб вә нәшр етдирдији «Чешмә» (1980), «Дан улдузу» (1987, 1988, 1990) әдәби мәчмуәләри, Мәммәдһүсејн Бәхтијарлынын "Ше'рләр, тәрчүмәләр" (1984), Әлихан Дүшкүлүн "Душүнчәләр" (1984), "Сәбуһи" (1989), Баһаддин Оручлунун "Борчалы дүнјасы" (1993), Адил Мишијевин «Азәрбајчан јазычылары вә Тифлис әдәби-ичтимаи мүһити (1820-1905-чи илләр)" (1987), Алы Мусајевин "М.Ф. Ахундов вә К. Еристави" (1990), Валеһ Һачыјевин «Азәрбајчан фолклору ән'әнәләри (1992)» китаблары, еләчә дә, Баһаддин Оручлунун Зүмрүд Орханла бирликдә Марнеулидә нәшр етдирдикләри

«Дағлар дәрдә дүшсә...» (1992) әдәби мәчмуәси вә с. хүсусилә гијмәтлидир.

«АЛЫН ЈАЗЫМЫЗ»

Гәдим саз-сөз јурду, икид әрәнләр вәтәни, ағыр елли Борчалы маһалындан бу күнләрдә шад бир сораг алмышыг: Филолокија елмләри намизәди, исте'дадлы журналист, шаир-тәрчүмәчи Шурәддин Баһаддин оғлу Мәммәдлинин «Алын јазымыз» адлы даһа бир китабы ишыг үзү көрмүшдүр. (Тифлисдә фәалијјәт көстәрән «Дајаг» Чәмијјәтинин сифариши илә Күрчүстанын «Самшобло» ("Вәтән") Нәшријјатынын мәтбәәсиндә чап олунмуш бу китабын хүсуси редактору С.С.Орбелиани адына Тбилиси Дөвләт Педагожи Университетинин Аәзрбајчан дили вә әдәбијјаты кафедрасынын мүдири, филолокија елмләри доктору, профессор Валеһ Һачыјевдир).

Күрчүстан Республикасынын һазырда Квемо (Ашағы) Картли адландырылан бөлкәсинин, даһа дәгиг десәк, гәдим Борчалы елләримизин кечмишинә, дүнәнинә, бу күнүнә, башга сөзлә, Борчалы азәрбајчанлыларынын тарихинә, етнографијасына, мәдәни-сосиал-игтисади һәјатына һәср олунмуш китабы «Әзәли гајнаглар», «Орта јүзилләр», «Он сәккизинчи јүзил», «Он доггузунчу јүзил» вә «Ијирминчи јүзил» сәрлөвһәли 5 бөлмәдән ибарәт олан күтләви-публисистик очерки охудугча ајдын һисс олунур ки, кениш охучу күтләсинә үнванланмыш бу әсәр мүәллифин кәркин әмәјинин нәтичәсидир вә онун чәкдији зәһмәт өз бәһрәсини вермишдир.

Әминик ки, тәчрүбәли гәләм саһиби олан Шурәддин гардашымызын 5 ил өнчә «Азәрнәшр» тәрәфиндән нәшр олунан вә гыса бир мүддәтдә охучуларын бөјүк рәғбәтини газанан «Параланмыш Борчалы...» китабы кими бу јени китабы - «Алын јазымыз» да охучулар вә бүтүн борчалысевәрләр тәрәфиндән бөјүк марагла гаршыланачагдыр. [4]

[4] Мүшфиг Чобанлы. Јени нәшрләр. «Тәһсил», № 95, 1997, сентјабр

"БОРЧАЛЫ АХШАМЛАРЫ"

Сон вахтлар Борчалыдан алдығымыз гијмәтли һәдијјәләр арасында ите'даллы гәләм достумуз Баһәддин Оручлунун Тбилисидәки "Самшабло" ("Вәтән") нәшријјаты тәрәфиндән ишыг үзү көрмүш "Борчалы ахшамлары" адлы јени повест вә һекајәләр китабы да вар.[5]

Борчалы әдәби мүһитинин инкишафында бөјүк хидмәтләри олан Баһәддин Әли оғлу Оручов - (Оручлу) әдәби јарадычылыгла чохдан мәшғул олур. Онун бир - бириндән мараглы һекајәләри, повестләри ишыг үзү көрдүкчә өзүнә кениш охучу марағы топлаја билмишдир. Баһәддин Оручлу бөлкәдә "Дан Улдузу" - әдәби бирлијини јаратмагла олдугча хејирхаһ бир иш көрмүш, һәмин бирлијин хәтти илә "Дағлар дәрдә дүшсә", "Борчалыдан кечән јоллар" әдәби топлуларыны тәртиб едәрәк гыса мүддәтдә охучулара чатдырмышдыр.

Б. Оручлунун әсәрләриндә Борчалы доғмалығы, Борчалы мәнлији, Борчалы гүруру вә торпаға бағлылыг өн плана чәкилир. Онун "Гоша гәбирләр", "Мәсләк" вә б. әсәрләриндә бу һисслән олдугча габарыг верилмишдир. Мүәллиф Борчалы үчүн јашајыр, борчалылар үчүн јашајыр, борчалылар үчүн јарадыр. Көрдүјү ишләрдә, јаздығы әсәрләрдә дә, бу амала хидмәт едир.Онун "Дан Улдузу" - әдәби топлусунда ишыг үзү көрмүш "Гочалар", "Борчалы дүнјасы" китабында чап олунмуш "Сыхышдырма", "Борчалы дүнјасы" повестләри, "Борчалыдан кечән јоллар" әдәби топлусунда охучуларын ихтијарына верилмиш "Ганлы дәрә" повестинин әсас мөвзусу да Борчалыдан алынмышдыр. Тәсадүфи дејилдир ки, мүәллиф өзүнүн икинчи китабыны "Борчалы ахшамлары" адландырмышдыр. "Ајлы кечәдә", "Дуз чөрәк - дуз чөрәк" вә башга һекајәләриндә насир саф, һәгиги мәһәббәтин үлвилијиндән бәһс едир.

Филолокија елмләри доктору, профессор Валеһ Һачыјевин һәмин китабы јаздығы "Сәһәрә говушмаг истәји" сәрлөвһәли өн сөздә охујуруг:

"Онун јарадычылығы илә танышлыг көстәрир ки, Баһәддин Оручлу мәһсулдар јазычыдыр, һәм јорулмаг билмәдән чалышыр, јазыб - јарадыр, һәм дә әдәби мүһитин инкишафы наминә әлиндән кәләни әсиркәмир. О, ичтимаи инкишаф наминә өзлүјүнү, чох вахт керијә чәкир. Өзлүјү илә үмумилији вәһдәт һалында бирләшдирмәјә чалышыр. Баһәддин Оручлунун "Борчалы ахшамлары" китабы илә бу танышлыгдан сонра мәндә белә бир фикир јаранды ки, әдәбијјатымызын зәнкин үфүгләриндә нәзәрә чарпан бир сәма кәмиси үзмәкдәдир. Үздүкчә Борчалынын кечмишиндән кәләчәјинә, сәһәринә чатмаг истәјир. О, ишыглы сәһәрә говуша биләчәкми?!".

Баһәддин мүәллим! Јени китабынызын нәшр олунмасы мүнасибәти илә Сизи үрәкдән тәбрик едир, Сизә узун өмүр, мөһкәм чансағлығы, јени - јени јарадычылыг уғурлары арзулајыр вә Улу Танрыдан гәдим Борчалы маһалына ишыглы сәһәрләр диләјирик!

* *
*

"ЕЛ ХӘЗИНӘСИ - БИР ЗӘРРӘСИ"

Бу күнләрдә гәдим Борчалы маһалындан даһа бир хош сораг - гијмәтли бир әрмаған алмышыг: Әрчиван - Сарван кәндиндә јашајыб - јарадан Муртуз Әрчиванлынын (Муртуз Маһмуд оғлу Узуналовун) узун илләрдән бәри гәләмә алыб топладығы поезија нүмунәләри - "Ел хәзинәси - бир зәррәси" адлы илк ше'рләр китабы Тбилисидәки "Симруғ" нәшријјаты тәрәфиндән нәшр олунараг охучуларын ихтијарына верилмишдир.[6]

Јазычы Әзим Исмајылбәјлинин редакторлуғу илә ишыг үзү көрмүш бу китабда мүәллифин - М.Әрчиванлынын үрәк чырпынтылары, гәлб дөјүнтүләрини әкс етдирән ше'рләри чәмләнмишдир. Бу ше'рләрин илкин гајәсини сәмимијјәт тәшкил едир. Елә бир сәмимијјәт ки, мајасы Ана Вәтәнә, ата јурда, доғма торпаға, ел-обаја, инсанлара, мәкан вә замана мәһәббәтдән доған ән мүгәддәс, ән үлви һиссләрдән јоғрулмушдур.

Ә. Исмајылбәјлинин "Дама - дама көл олар..." сәрлөвһәли өн сөзү илә ачылан китаб "Үслуб елин- мән дә елин

[5] Мүшфиг Чобанлы. Борчалы әрмағаны. "Тәһсил", № 103. 1998.

[6] Мүшфиг Чобанлы. Борчалы әрмағаны. "Тәһсил" , №103. 1998

оғлујам" вә "Ана тәбиәт - үлви мәһәббәт" адлы ики фәсилдән ибарәтдир. Китабын сонунда мүәллифин һәлә нечә ил өнчә гәләмә алдығы "Заман" поемасындан парчалар да верилмишир.

Һәлә кәнчлик чағларындан мејл салдығы јарадычылығыны өмрүнүн аһыл вахтында үзә чыхарыб китаб һалында охучулара тәгдим етмәк бәлкә дә бә'зиләринә гәрибә көрүнә, дарыхдырычы кәлә. Анчаг узаг дағ кәндиндә әдәбијјат мүәллими ишләјәсән вә гәләмә сарылмајасын, бу гејри - мүмкүндүр. Бир дә ки, "Варына күвәнәнин вары көз габағында олар". Муртуз Әрчиванлынын гәншәринә чыхан ел хәзинәсинин бир зәррәси тәки...

Нәһајәт кеч дә олса, илк китабынын ишыг үзү көрмәси мүнасибәтилә Муртуз мүәллими тәбрик едир, она јени - јени јарадычылыг уғурлары арзулајыр вә ашағыда онун бир шерини дәрч едирик:

ҮМИДИМ ОЛСА САБАҺА

Торпаг тәки јаш олардым.
Булуд тәки бошалардым,
Ачылардым јаға - јаға
Үмидим олса сабаһа.

Чичәк тәки ачыларам,
Әтир олуб сачыларам,
Дүзүләрдим јаха - јаха,
Үмидим олса сабаһа.

Лил дајанан көл олмаздым,
Нә дағыдан сел олмаздым,
Дурулардым аха - аха,
Үмидим олса сабаһа.

Һәр мәрамда дали нә'рә.
Дөнәрдим пәләнкә, ширә,
Шимшәкләрдим чаха - чаха,
Үмидим олса сабаһа.

Сөздән чәләнк тохујардым,
Бүлбүл тәки охујардым,
Һүнәримә баха- баха,
Үмидим олса сабаһа.

III

ӘДӘБИ ДӘРНӘКЛӘРИМИЗ ВӘ ӘДӘБИ ДӘРКИЛӘРИМИЗ

Әдаләт наминә ону да хүсуси олараг гејд етмәлијик ки, Күрчүстанда Азәрбајчан дилли мәтбуатын инкишафында ајры-ајры әдәби дәрнәкләрин вә әдәби дәркиләрин дә бөјүк ролу олмушдур.

Артыг гејд етдијимиз кими, һәлә 1923-чү илдә «Јени фикир» гәзетинин мәтбәәсиндә "Әш'ар мәчмуәси» адлы алманах ишыг үзү көрмүш вә елә һәмин ил Бөјүкаға Талыблынын тәшәббүсү илә Тифлисдә Н.Нәриманов адына фәһлә клубунда «Әдәбијјат дәрнәји» тәшкил олунмуш, Күрчүстан Јазычылар Иттифагында Азәрбајчан Јазычылары Бөлмәси јарадылмышды. 30-40-чы илләрдә бу бөлмәнин ијирми ики үзвү олмушдур. 1927-чи илдә шаир вә јазычыларын јарадычылығыны јығчам шәкилдә әкс етдирән «Гығылчым» әдәби алманахы да Б.Талыблынын редакторлуғу илә Тифлисдә чап олунмушдур. «Гығылчым» Азәрбајчан дилиндә чап олунмуш әдәби-бәдии алманахлар арасында илкин әдәби мәчмуәдир. Гејд етмәк лазымдыр ки, Азәрбајчанын севимли халг шаири Рәсул Рзанын әдәби јарадычылығынын башланғычы да һәмин алманахла бағлыдыр. "Гығылчым" әдәби алманахында Р.Рзанын (Р.Көјчајлынын) "Бу күн" ше"ри илә јанашы, Әјјуб Шәкилинин "Ган көлү", Ә.Әзизин "Ингилаб", З.Гулијевин "Он иллик бајрам" ше"рләри, А.Синин "Трактор" һекајәси, Р.Нәчәфовун "Октјабр вә пролетар әдәбијјат", Буачидзенин "Күрчүстан пролетар әдәбијјаты", Мәһәммәдовун "пролетар әдәбијјатынын тәрәггиси" сәрлөвһәли әдәби тәнгиди мәгаләләләри вә с. дәрч олунмушдур. Мәчмуәнин

нәшри барәдә "Јени фикир" гәзети вә "Дан улдузу" журналы охучулара кениш мә"лумат вермишдир.[1]

Һәмин илләрдә Әһмәд Чавад, Гулам Мәммәдов, Јәһја Гарабағлы, Мәммәд Мүбариз, Биналы Һәсәнли, Не'мәт Бәсир, Чәмил Мурсагулов, Не'ман Мәммәдли вә б. Борчалы обаларында он бир әдәбијјат дәрнәји јаратмышдылар.

С.Вурғун, Р.Рза, М.С.Ордубади, М.Д.Рәсулзадә, М. Дилбази, Н.Рәфибәјли, О.Сарывәлли, С.Рүстәм, Ә.Назим, М.Һүсејн, Һ.Ариф кими сәнәткарларын о заманлар Тифлисдә, Борчалыда олмалары, әдәбијјат дәрнәкләриндә, мәтбуат органларында чыхышлары әдәби мүһити чаванлашдырыр вә руһландырды...

1960-чы илдә «Совет Күрчүстаны» гәзетинин јенидән фәалијјәтә башладығы вахтдан редаксијанын нәздиндә әдәбијјат, инчәсәнәт вә мәдәнијјәт шө'бәсинин мүдири Вәли Әлијевин рәһбәрлији илә чағламаға башлајан «Чешмә» әдәби дәрнәјинин әвәзсиз хидмәтини дә хүсусилә гејд етмәк лазымдыр. Һәмин дәрнәк сонралар Әзим Исмајыллынын рәһбәрлији илә Күрчүстанда јашајыб јарадан гәләм саһибләрини гејри-рәсми «јазычылар иттифагына» чеврилмишдир.

Сәадәт Бута «Күрчүстан» гәзетинин јубилејинә һәср етдији ше'рдә јазырды:

Сәндә тапыр әксини
Арзум, диләјим мәним.
Сәнсән илһам мәнбәјим,
Вуран үрәјим мәним.

Ганадланан арзулар
Гој сәндә дағлар ашсын,
Гојнунда кичик «Чешмә»м
Дәнизләрә гарышсын.

«Чешмә» әдәби дәрнәјинин тәшкили, ишкүзар вә чидди тәләбкарлыг, принсипиаллыг атмосфери бир тәрәфдән дәрнәк үзвләринин јарадычылығынын бәдии дәјәринин кејфијјәт көстәричисинә тә'сир көстәрмиш, дикәр тәрәфдән исә күрчү шаир вә јазычыларынын, әдәби-бәдии тәшкилатларын, мәтбуат органларынын, нәһајәт, Күрчүстан рәһбәрлијинин «Чешмә»јә диггәт вә марағыны артырмышдыр. Хошбәхтликдән, бу мараг вә дәгигәт әмәли ишә чеврилмиш, Күрчүстан Јазычылар Иттифагынын, еләчә дә әдәбијјатымызын бүтүн достларынын нәчиб фәаллығы, ишкүзар тәшәббүсү нәтичәсиндә «Чешмә»нин үзвләринин јарадычылыг ахтарышларындан нүмунәләр еjни адлы мәчмуәдә топланараг 1980-чи илдә Тбилисдә «Мерани» нәшријјаты тәрәфиндән охучу күтләсинә чатдырылмышдыр.

Икинчи дүнја мүһарибәсиндән сонра Күрчүстанда Азәрбајчан дилиндә нәшр едилән бу илк әдәби мәчмуәни Әзим Исмајыллы тәртиб етмишдир. Мәчмуәнин уғурлу алынмасында редаксија һеј'әтинин дә (Л. Ерадзе, М.Һ. Бәхтијарлы, Ә. Исмајыллы) ролу аз олмамышдыр.

Әдәбијјатымызын досту, мәрһум тәрчүмәчи Лејла Ерадзенин топлуја јаздығы «Өн сөз»дә охујуруг:

«Охучулара тәгдим олунан «Чешмә» әдәби мәчмуәсиндә Күрчүстанда јашајыб-јарадан азәрбајчанлы јазычы вә шаирләрин јарадычылыгларындан ән јахшы нүмунәләри топланмышдыр. Бурада верилмиш әсәрләри ваһид бир идејабејнәлмиләлчилик, халглар достлуғу вә вәтәнпәрвәрлик идејасы бирләшдирир. Истәр поезија, истәрсә дә нәср нүмунәләринин руһу мүасир һәјатла сых бағлыдыр. Мәчмуәдәки һәр мисраны, һәр сәтри, һәр диалогу инсан идракынын мәһсулу кими көтүрсәк, она нә гәдәр зәһмәт чәкилдији, алын тәри төкүлдүјү ајдын олар...».

«Күрчүстан» гәзетинин редактору С.Сүлејманлы исә «Чешмә»ләр үмманлара говушур...» сәрлөвһәли мәгаләсиндә мәчмуәдә топланмыш әсәрләрин вә онларын мүәллифләринин әдәби-бәдии ахтарышлары һаггында гыса мә'лумат вермиш, мәчмуәни, еләчә дә Күрчүстанда јашајыб-јарадан мүәллифләрин әсәрләринин кәләчәк нәшри, әдәби тәнгидин онлара мүнасибәти кими мүһүм мәсәләләрә тохунмушдур.

49 нәфәр мүәллифин әсәрләриндән нүмунәләр верилмиш бу мәчмуә «Ше'рләр», «Һекајәләр», «Пјес» вә «Ел әдәбијјаты» бөлмәләриндән ибарәтдир. Көрүндүјү кими, «Чешмә» әдәби мәчмуәси мүәллиф тәркиби, жанр мүхтәлифлији бахы-

[1] Әзим Исмајыллы. "Гығылчым"дан "Дан улдузу"надәк. Бах: Дан Улдузу." 1989, сәһ. 164.

мындан әһатәли вә зәнкиндир. Бура топланмыш бүтүн әсәрләрин һамысындан ејни дәрәчәдә разы галмаг мүмкүн дејил. Мәчмуә илк тәчрүбә олдуғундан, һардаса буну бағышламаг олар. Чох күман ки, тәртибчи Күрчүстанда јашајыб-јарадан әдәби гүввәләри имкан дахилиндә әһатә етмәјә чалышмыш, Күрчүстанда јаранан әдәбијјатын үмуми мәнзәрәси һаггында тәсәввүр јаратмаға мејл етмишдир.

Лакин бизә белә кәлир ки, С.Сүлејманлынын дили илә десәк, «чешмәләрин үмманлара илк дәфә говушдуғу» вахтда «Чешмә» мәчмуәсинин нөгсан вә гүсурларындан чох, гајғы вә проблемләриндән данышмаг лазымдыр. Елә буна көрә дә биз «Чешмә»нин, еләчә дә сонралар нәшр олунмуш әдәби мәчмуәләрин, китабларын анчаг уғурларындан сөһбәт ачачаг, мүсбәт мәзијјәтләрини көстәрәрәк тәһлил едәчәјик.

Гејд едәк ки, һаггында сөһбәт ачдығымыз «Чешмә» әдәби мәчмуәси илк мүждә кими кениш охучу күтләсинин вә ичтимаијјәтин бөјүк марағына сәбәб олмушдур. Танынмыш публисист Гәшәм Асланов «Әдәбијјат вә инчәсәнәт», Азәрбајчан Республикасы ЕА-нын мүхбир үзвү, халг шаири Б.Ваһабзадә «Азәрбајчан кәнчләри», көркәмли алимимиз Әкрәм Чәфәр «Совет Күрчүстаны», журналист Мөһбәддин Сәмәд «Коммунист», истеʼдадлы шаир Муса Јагуб «Совет кәнди», Флора Хәлилзадә «Азәрбајчан мүәллими», Тофиг Султанов «Баку», шаир Аббас Абдулла «Вышка», әдәбијјатшүнас Һәмид Вәлијев «Зарја Востока», Тејмур Гара вә Ариф Мәммәдов «Улдуз» журналында, јазычы Сабир Азәри Азәрбајчан телевизијасы илә, Интигам Меһдијев «Булаг» радио верилишиндә, көркәмли әдәби тәнгидчиләр И.Богомолов вә Р.Миминошвили рус дилиндә нәшр етдирдикләри «Гардаш, сән гардашынла күчлүсән» китабында вә с. «Чешмә» барәдә үрәкачан, хош сөзләр сөјләмишләр.

Севимли шаиримиз Бәхтијар Ваһабзадәнин «Чешмә» әдәби мәчмуәсинә вердији гијмәт олдугча севиндиричидир:

«Мәʼлумдур ки, әдәбијјатда дил көзәллији илкин шәртдир. Дили көзәл олмајан бәдии әсәрин һеч бир тәʼсир күчү олмаз... «Чешмә» топлусу илк нөвбәдә мәнә бу чәһәтдән хош кәлди... Истәјирик ки, чешмә селә дөнсүн» (Б.Ваһабзадә. Вәтән очағынын истиси. Б., «Кәнчлик», 1982, сәһ. 75-79).

"Чешмә" әдәби мәчмуәсинә С. Сүлејманлынын јаздығы "Чешмәләр үмманлара говушур" мүгәддимә мәгаләсиндә охујуруг:

"Чешмә" күчлү јағышдан сонра торпағын тәкиндән чағлајыб чыхан кур булагдыр, мүбалиғәсиз десәк, елә бир кур булаг ки, көкү чох дәриндән, тарихи кечмишдән кәлән, бу күнкү сызғынтысы илә үмманлара төкүлән булаг чајлара доғру ахыр. Бу күн "Чешмә"нин көзүнү ачмаг, онун әтрафында фәалијјәт көстәрән гәләм саһибләринин јарадычылығы илә кениш охучу күтләсини таныш етмәк әдәби - бәдии тәшкилатларын гаршысында дуран мүһүм вәзифәдир".

Тәәссүф ки, әдәби - бәдии тәшкилатлар һәмин вәзифәни лајигинчә јеринә јетирмәмиш, Күрчүстанда јашајыб-јарадан әдәби гүввәләрин јарадычылығы илә истәр Азәрбајчан, истәрсә дә Күрчүстан мәтбуаты марагланмамыш, әдәби гәзет вә журналларда онларын јарадычылығына лајигли јер верилмәмишдир. Әлагәдар тәшкилатлар бир нечә мүәллифин әл бојдача бир-ики китабчасыны нәшр етмәклә өз ишләрини битмиш һесаб етмишләр.

Нәһајәт, Күрчүстанда јашајыб - јарадан зијалыларын ачыг мүбаризәсиндән сонра, 1984-чү ил мај ајынын 1-дән индәјәдәк һәфтәдә 3 дәфә 1 чап вәрәги һәчминдә чыхан «Совет Күрчүстаны» гәзетинин форматы бөјүдүләрәк 2 чап вәрәгинә чатдырылды. Бу да Борчалыда јашајыб-јарадан зијалыларын, шаир вә насирләрин әсәрләринин чап олунма имканыны бир гәдәр артырды вә һәм дә Тифлисдә Азәрбајчан әдәби мүһитинин чичәкләнмәсинә јени бир тәкан верди.

Бир аз сонра Күрчүстан Јазычылар Иттифагынын нәздиндә «Дан улдузу» әдәби бирлији, јерләрдә мүхтәлиф әдәби дәрнәкләр јарадылмыш, А.С.Пушкин (инди С.С.Орбелиани) адына ТДПИ-нин Азәрбајчан бөлмәсиндә «Гајнаг», Гаразазы (Гардабани) рајонунун «Самгори» гәзетинин нәздиндә «Мүждә», Марнеули рајонунун «Јени Марнеули» гәзетинин нәздиндә «Дан улдузу», Корархында «Шәбнәм», Болниси рајонунун «Гәләбә бајрағы» гәзетинин нәздиндә «Јурд јери» вә с. дәрнәкләр фәалијјәт көстәрмиш, әдәбијјатымызын Борчалы голунун јаранмасында, инкишафында, тәблиғиндә, бир чох јазычы вә шаирләрин пухтәләшмәсиндә мүһүм рол ојнамышлар.

1986-чы илдә Күрҹүстан Политехник Институтунун досенти, тарих елмләри намизәди, Күрҹүстан Телевизија вә Радио Верилишләри Комитәсинин сијаси ичмалчысы Абон Сисиашвилин Күрҹүстан «Билик» ҹәмијјәти тәрәфиндән бурахылмыш «Күрҹүстанда азлыг тәшкил едән милләтләрин тәрәггиси вә гаршылыглы јахынлашмасы» китабында охујуруг:

«Дан улдузу» - Күрҹүстан Јазычылар Иттифагынын нәздиндә тәшкил олунмуш әдәби бирлик белә адланыр. Јазычылар Иттифагынын үзвү Ә.Исмајыллынын рәһбәрлик етдији бу бирлик Күрҹүстанын мүхтәлиф рајонларында јашајыб-јарадан 50 нәфәрдән артыг ҝәнҹи өз әтрафында бирләшдирир».

Азәрбајҹан халг јазычысы Мирзә Ибраһимов «Дан улдузу»нун үнванына ҝөндәрдији тәбрик мәктубунда өз үрәк сөзләрини белә ифадә етмишди:

«Күрҹүстан Јазычылар Иттифагынын нәздиндә «Дан улдуз» адлы әдәби бирлијинин јарадылмасы мәни вә мәним гәләм јолдашларымы чох севиндирди. Бу мүнасибәтлә хаһиш едирәм бирлијин үзвләринә бизим тәбрикимизи вә ән јахшы арзуларымызы билдирәсиниз... Јени или јахшы башламысыныз, уғурлар олсун...».

Јазычы Елчин өз тәбрик мәктубунда јазмышды:

«...Јазы-позу, әлбәттә, чох чәтин ишди. Азәрбајҹанын гәләм саһибләринин бу чәтин ишдә Азәрбајҹандан кәнарда (һәтта гәдим вә ҝөзәл Тифлис кими бир јердә!) мәшғул олмалары исә он гат чәтин ишди вә мән буну чох ҝөзәл баша дүшүрәм. Бу чәтин ишдә һамыныза бөјүк уғурлар, јарадычылыг гәләбәләри арзу едирәм».

Бу вә ја дикәр тәбрикләрдән сәтирләр 1987-чи илдә Тифлисдә «Мерани» нәшријјаты тәрәфиндән ишыг үзү ҝөрмүш «Дан улдузу» әдәби мәҹмуәсинин илк сәһифәләриндә-топлунун тәртибчиси Ә.Исмајыллынын «Чағлајан дујғулар» сәрлөвһәли мүгәддимә-мәгаләсиндә охучуларын диггәтини ҹәлб едир.

Мәҹмуәнин редактору профессор Тејмураз Ҹәфәрли китаба «Өн сөз әвәзи» јазмышдыр:

«Әслиндә һәмин мәҹмуә 1980-чи илдә бурахылмыш, јалныз Күрҹүстанда дејил, һәмчинин Азәрбајҹанда вә... ҝениш охучу күтләси тәрәфиндән јүксәк гијмәтләндирилән «Чешмә» әдәби топлусунун бир нөв мәнтиги давамыдыр.

«Дан улдуз»нда тәгдим олунан әксәр мүәллифләр - Әзим Исмајыллы, Дүнјамалы Кәрәм, Әлихан Биннәтоғлу, В.Һачыјев, Әли Аббас, Б.Меһди, Мәдәд Чошғун, Әли Сәнкәрли, Һәмзәли Илјасов, Сәадәт Бута, Сәмәд Гарачөп вә башгалары сәнәтсеверләрә чохдан танышдыр. Онларын әсәрләри ана дилиндән башга рус вә күрҹү дилләриндә дә чап олунмушдур.

«Дан улдузу - 1987» әдәби мәҹмуәсиндә топланмыш әсәрләр 6 бөлмәдә ҹәмләнмишдир. «Ше'рләр» бөлмәсиндә 68 нәфәр шаирин, «Һекајәләр» бөлмәсиндә 15 нәфәр насирин, «Тәрҹүмәләр» бөлмәсиндә 21 нәфәр күрҹү гәләм саһибинин, «Ел бағчасындан» бөлмәсиндә 32 нәфәр ашыг вә ел шаирләринин, «Тәбәссүм» бөлмәсиндә 8 нәфәр сатирик ше'р устасынын, «Көрпәләрә совгат» бөлмәсиндә 10 нәфәр ушаг әдәбијјаты јарадычысынын әсәрләриндән нүмунәләр, бир күрҹү халг нағылы вә бир күрҹү халг поезијасынын тәрҹүмәси верилмишдир.

Бу топлу да «Чешмә» әдәби мәҹмуәси кими, Азәрбајҹанда да ҝениш охучу күтләсинин рәғбәтини газанмыш, онун хош сорағы Түркијәјәдәк ҝедиб чатмышдыр.

Бу јердә севимли шаиримиз Бәхтијар Ваһабзадәнин Борчалы әдәби мүһитиндән данышаркән сөјләдији бу сөзләри хатырламамаг олмур. «Мүасир Азәрбајҹан әдәбијјатынын јени бир голу, јени бир будағы бој атыб баһар гөнчәси кими ачылыр, өз гохусуну һәр тәрәфә јајыр». («Күрҹүстан» гәзети, 1.01.1985).

Түркијәдә ајда бир дәфә нәшр олунан «Сизә актуал дәрки» (саһиби вә нашири танынмыш шаир Күлтән Чичәкдир) адлы сәнәт, әдәбијјат, мәдәнијјәт вә фикир топлусу олан мәҹмуәнин 1988-чи ил октјабр ајында чыхан нөмрәсиндә түрк әдәбијјаты илә јанашы, Азәрбајҹан әдәбијјатынын тәблиғинә дә хүсуси јер верилмишдир. Ү.Ә.Нәсрәддиноғлу јазыр:

«Азәрбајҹанда јашајан азәриләр кими, Күрҹүстанда јашајан азәриләрин дә ше'ри чох севдикләрини, ичәриләриндән чохлу шаир јетишдијини Әзим Исфәндијароғлунун һазырлајыб чап етдирдији «Дан улдузу» адлы күлдәстәдән өјрәнә билдик».

Бурада, јә'ни дәркинин һәмин сајынын сәһифәләриндә Әзим Исмајыллынын шәкли верилир, онун һәјат вә әдәби фәалијјәтинә гыса нәзәр салыныр, Күрҹүстанда Азәрбајҹан әдәби мүһити, хүсусән бу мүһити әкс етдирән «Чешмә», «Дан улдузу»

топларында верилмиш бәдии јазылар јүксәк гијмәтләндирилир, белә бир хејирхаһ ишин кәләчәкдә дә давам етдириләчәји алгышланыр (Һ.Вәлиејв, «Биздән Сизә» јени тәһфәдир. «Совет Күрчүстаны», 31.1.1989).

Бәли, «Дүз једди ил, једди ајдан сонра «Чешмә»нин үзәриндә «Дан улдузу» парлады, онун ән'әнәсини ирәли апарды...»(Ә.Сарачлы).

* *
*

1989-чу илдә Тбилисинин «Мерани» нәшријјатында «Дан улдузу» топлусунун икинчи китабы ишыг үзү көрдү. Бу китабда да поезија әсас јер тутур вә бу, «дағдан ағыр Борчалы маһалы»нын ше'р, саз, сөз сәнәтинә бағлылығындан ирәли кәлир.[2] Бу әсәрләрдә Башкечиддән Гарајазыја, Сәнәкучандан Сыныг көрпүјә, Јырғанчајдан Гарачөпә-бүтүн Борчалы елинин һәјаты вә овгаты ше'рә кәлир. «Дашлардакы јазылар газылыб охунајды» (Ә.Сәнкәрли), «Елдән ајры дүшән дәрбәдәр олар» (Д.Кәрәм), «Бабаларын јурдуну тәрк етмәрәм, еј Вәтән!» (Ә. Биннәтоғлу), «Борчалыда очаг јаныр» (О.Османлы), «Көјчә мәни тута билмәз, дөнүм јенә Борчалыја» (Б.Меһди), «Ағры зор кәтириб, үрәк дардадыр» (М.Күрчүстанлы), «Јајлаглар кимсәсиз, јетим галдылар» (Ә.Камал), «Јурд јеријлә дәрдләшмәјә кәлмишәм» (П.Бабәкәрли) мисралы ше'рләрдә буну ајдынча дујуруг.

Поезија бөлмәсиндә 47 нәфәр шаирин әсәриндән нүмунәләр чәмләшмиш топлунун нәср бөлмәсиндә 11 нәфәр насирин һекајәси верилмишдир.

Борчалы насирләринин әсәрләринин мөвзусу да јерли халгын һәјатындандыр. Бир груп һекајәләрдә мәһәббәт, интигам, доғмалыг (Һ.Бајрамов, «Ган»), кәнчлик хатирәси вә мә'нәви сафлыг (Сејфәддин, «Тут бағында»), инсан талеји вә үмид (Н.Әбдүррәһманлы, «Бајрама үч күн галмышды»), кәдәр вә онун сәбәбләри (Е. Һәсәнли, «Гүссә») өн плана чәкилир. «Вәзифә давасы» (Б.Оручов), «Гајтар, гајтар мәним...» (Е. Маһмудов) һекајәләри сатира вә јумор руһу, публисист үслубу вә һәјат материалынын доғрулуғу илә јадда галыр. Ислам Һачыоғлунун «Ана арзусу» һекајәсиндә ана үрәји, өвлад мәһәббәти хатирә формасында лирик-көврәк үслубда чатдырылыр. «Овчујла илан әфсанәси» (Т.Гурбанов), «Гисас» (Һ.Валијев) әсәрләри ән'әнәви жанрларда јени овгатлы әфсанә вә һекајәтәмсилдир.

Мәчмуәнин «Драматуркија» бөлмәсиндә Әзим Исмајыллынын Ч.Мәммәдгулузадәјә һәср етдији бир пәрдәли «Өлүләр вә дириләр» пјеси, «Кәнчлијин сәси» бөлмәсиндә 30 нәфәр кәнч гәләм саһибинин, «Тәрчүмәләр» бөлмәсиндә 11 нәфәр танынмыш күрчү сәнәткарынын, «Ел бохчасындан» бөлмәсиндә 36 нәфәр устад ашыг вә ел шаиринин әсәрләриндән нүмунәләр верилмишдир.

Топлуда охучулара тәгдим едилмиш «Гығылчым»дан «Дан улдузу»надәк (Ә.Исмајыллы), «Кечикмиш мәктуб» (Ә.Аббасов), «Гајнаглар вә пөһрәләр» (Ф.Хубанов), «Авеста» вә күрчү тәдгигатчысы» (Ш.Мәммәдов) мәгаләләри дә галдырдығы проблемләрлә дәјәрлидир.

Топлунун сон сәһифәләриндә өзүнә јер тапмыш «Дејишмәләр» бөлмәсиндә верилмиш әсәрләр-«Аранды-дағды» (Шаир Нәби-Балакиши), «Кәлимми-Кәлкинән» (Дәмирчи Аббас -Һүсејн Сарачлы) вә «Гардаш-бачы» (Мајга Мәтин -Мәчид Мәммәдов) охучунун бөјүк марағына сәбәб олур.

Ону да гејд едәк ки, бу мәчмуәни вәрәгләјәндә, сон вахтлар Борчалыда јашајыб-јарадан гадын сәнәткарларымызын сајынын кетдикчә артдығыны ајдынча һисс едирик. Китаб һаггында сөһбәт ачаркән Ә.Сарачлы һаглы олараг јазыр:

«...С.Бута, М.Мәтин, К.Мәммәдова, К.Рәһимли, С.Елгызынын ше'рләри көстәрир ки, онларын үрәјиндә сәнәт оду вар вә бу од кет-кедә даһа ајдын үзә чыхыр. С.Бутанын «Олар», «Күлүм», «Ағлама», М.Мәтинин «Кәлин кәрдәкдә галды», «Адам вар ки...» ше'рләри һәмин оддан гығылчымланыр. К. Мәммәдова вә К.Рәһимлинин инсан талејинә һср етдикләри ше'рләрдә сәмими мисралар вардыр. С.Елгызынын «Нәфис» поемасындан верилән парча да хош тә'сир бағышлајыр». («Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзети, 16 феврал 1990-чы ил).

[2] Әфлатун Сарачлы. «Дан улдузу» илә икинчи көрүш. «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзети. 16 феврал, 1990.

* *
*

Һәр сајы әдәби ичтимаијјәт, сәнәтсеварләр вә охучулар тәрәфиндән рәғбәтлә гаршыланан «Дан улдузу» әдәби топлусунун үчүнчү китабы 1990-чы илдә Тбилисинин «Мерани» нәшријјаты тәрәфиндән ишыг үзү көрмүшдүр.

Тәртибчи-редактор Әзим Исмајллынын «Һәр улдузун јери вар...» сәрлөвһәли өн сөзү илә ачылан бу китабда тәчрүбәли вә апарычы галәм саһибләри-Н.Сарачлы, А.Корархылы, С.Бута, Ә.Сәнкәрли, М.Чошғун, Б.Меһди, Д.Кәрәм, А.Мустафазадә, Ә.Биннәтоғлу, Г.Аббасәли, Ш.Мәммәдли, Ә.Дүшкүн, И.Мәммәдли, М.Мәтин, Ј.Новруз, Һ.Бајрамлы, Б.Оручлу, Е.Әлләзоғлу вә б. илә јанашы, кәнчләрин-Р.Һүммәт, З.Ағбабалы, Хыдырнәби вә башгаларынын ше'р вә һекајәләринә дә хејли јер верилмишдир. Китаб алты бөлмәјә ајрылмышдыр. «Поезија» бөлмәсиндә 39, «Нәср» бөлмәсиндә -8, «Кәнчлијин сәси» бөлмәсиндә -25, «Публисистика» бөлмәсиндә -2, «Ел бохчасындан» бөлмәсиндә -28 нәфәр мүәллифин јарадычылығындан нүмунәләр верилмишдир. «Дејишмәләр» бөлмәсиндә исә үч чүт тәрәф-мүгабилин дејишмәләри диггәти чәлб едир. Бу јазыларын әксәријјәтиндә мүәллифләрин үслубу, фикир сәрбәстлији, дујум тәрзи, һәјат вә чәмијјәтә бахышлары олдуғу кими сахланылмышдыр.

* *
*

Гәдим саз-сөз дијары, ағыр елли Борчалыда фәалијјәт көстәрән «ДАН УЛДУЗУ» әдәби бирлијиндән 1992-чи илдә гијмәтли бир совгат алдыг. Бу, јеничә ишыг үзү көрмүш вә һәлә вәрәгләриндән мәтбәә гохусу кәлән «ДАҒЛАР ДӘРДӘ ДҮШСӘ...» адлы әдәби-бәдии мәчмуә иди. (Сағ олсун, бирлијин сәдри Баһәддин Оручлу автограф јазмағы да унутмамышды.) Китабы көрән кими севиндим. Додагларым гејри-ихтијари пычылдады: «Демәли, Борчалы јашајыр... Бәли, Борчалы бизимдир, бизим дә олачаг!...»

Әввәлчәдән гејд едим ки, һеч китабы вәрәгләмәмишдән габаг китабын үз габағындакы рәсм гәлбимин дәринликләриндә өзүнә јер тапыб көнлүмү охшады. Мүәллифи кимдир, билмирәм. Амма әсл сәнәт әсәридир. (Алгыш, белә сәнәткара!)

Рәсм Борчалыны бүтүн варлығы илә әкс етдирир: «Күр чајынын үзәриндәки бу тајы о таја бирләшдирән Гырмызы Көрпүнүн о үзүндәки гәдим Борчалынын уча, мағрур, сылдырым гајалы, зирвәләри булудлардан су ичән Бабакәр, Ләлвәр дағлары алынмаз гала диварлары илә горунур...»

Китабын титул сәһифәсинә бахырам:

«Тәртиб едәнләр: Баһәддин Оручлу, Зүмрүд Орхан.

Редактору: Пәриханым Сәттар гызы. Техники редактору вә корректору: А.Нәсиб оғлу.

Марнеули шәһәр мәтбәәсиндә чап олунмушдур...».

Китаб үчүн зәһмәт чәкиб ону ортаја чыхаранларын һамысына үрәјимдә- «Чох сағ олун!» -дејиб, бүтүн кечә узуну топлуну вәрәгләјирәм...

«Узун иллардән бәри јашадығымыз бөлкәнин исте'дадларыны бир истигамәтә сәмтләндирмәји, онларын бәдии сәрвәтләрини Азәрбајчан түркләринин јарадычылыг ме'јары илә ајаглашдырмағы өн плана чәкән «Дан Улдузу» әдәби бирлији»нин бу илк мәчмуәси «Тикдим ки, изим гала...» епиграфлы өн сөзлә ачылыр.

Топлунун илк јазысы - Пәриханымын «Елоғлу елдән кетди...» сәрлөвһәли очерки «ГАНЛЫ 20 ЈАНВАР» күнләринин гурбаны, Сумгајыт јолунда фачиәли сурәтдә һәлак олмуш јурдсевәр, Борчалынын вәтәнпәрвәр оғлу, мәрһум профессор Исмајыл Мурсагуловун әзиз хатирәсинә һәср олунуб.

Сонра Борчалыда јашајыб-јарадан насирләрдән Әзиз Дәливәллинин, Баһәддин Оручлунун, Зүмрүд Орханын, Мүбариз Оручовун, Јашар Вәлијевин, Һафиз Шабанлынын марагла һекајәләри вә охунаглы миниатүрләри бир-бирини әвәз едир.

Топлунун «Бир үмидә сығынмышам» башлыглы поезија бөлмәси әдәбијјат аләминдә јеничә-јеничә аддымларыны атан пөһрәләрдән-Вәфа Османованын, Рөвшән Мирзәханлынын, Шәфәг Сәфәрованын, Савалан Османын вә б. ше'рләри илә диггәти чәлб едир.

Даһа сонра јерли ашыг вә шаирләрин јарадычылыгларындан нүмунәләр верилмишдир. Онлар арасында гочаман сәнәткарлардан -Дүнјамалы Кәрәмин, Гуламһүсејн Борчалынын, Ашыг Ибраһимин, Ашыг Әһмәд Садахлынын, Ашыг Мәһәммәд Садахлынын, артыг мәтбуат аләминә чохдан мә'лум олан шаир-

лəрдəн Əлихан Биннəтоғлунун, Шурəддин Мəммəдлинин, Мајға Мəтинин, Осман Əһмəдоғлунун, Гасым Аббасəлинин; истеʼдадлы кәнч шаирлəрдəн Аслан Корархлынын, Хыдырнəбинин, Тапдыг Мустафанын вə башгаларынын шеʼрлəри хүсусилə фəргләнир.

Топлуда елми-публисистик сəпкили мəгалəлəрин верилмəси китабын дəјəрини вə охунаглылығыны даһа да артырмышдыр. Зүмрүд Орханын «Адам ичмəз ачы сулар сызынчы, сысмаса јеј...» сəрлөвһəли јазысында Борчалы əдəби мүһитинə гыса бир нəзəр салыныр. Күлнарə Мəммəдованын «Онларын унутмаға һаггымыз јохдур!» рубрикасы илə верилмиш мəгалəсиндə вəтəнпəрвəр педагог Назлы ханым Шахтахтинскајанын өмүр сəһифəлəри вəрəглəнир. Маһмуд Кешəли «Јаддашымызда дашлашмыш сөзлəр» мəгалəсиндə Күрчүстанын чəнуб-шəрг бөлкəсиндə даһа чох тəсадүф олунан түрк мəншəли топонимлəрдə мүһафизə едилмиш бир нечə архаик сөзүн (кəпəнəк, лөк, садаг, дəли, ахыл, јазы, иј вə сунур) сөзлəринин тəһлилини вермишдир. Осман Əһмəдоғлу вə Сүлејман Əфəнди «Һəр улдузун өз јери вар...» сəрлөвһəли мəгалəдə Ашыг Мəһəммəд Садахлынын сəнəтиндəн сөһбəт ачыр. Мүшфиг Чобанлы «Борчалы шаирлəринин јарадычылығында јерли топонимлəр» сəрлөвһəли мəгалəсиндə Борчалынын əсл вə əн гəдим сакинлəри олан сојдашларымызы бу күн «калмə», «гонаг», «гəриб» адландыран, Күрчүстан əразисиндəки түрк көклү јер адларыны дəјишəн «күрчү» миллəтчи-шовинистлəринə лајигли чаваб верир, поезија нүмунəлəриндə ишлəнмиш јерли топонимлəри елми бахымдан груплашдырыр, бир нөв һəм дə сəнəдлəшдирир.

Китабда һəмчинин ики тəрчүмə-1986-чи илдə Истамбулда нəшр олунмуш «Там рəсмли намаз һачасы» китабындан Вүгар Əһмəдин чевирдији «Күндəлик һəјатымызда охунучаг дуаларын меʼнасы» вə З.Орханын тəрчүмəсиндə И.К.Кънадкевин «Загафгазија һəјатындан очерклəр»индəн сəһифəлəр дə дахил едилмишдир.

Китаб беʼзи кичик техники гүсурлардан да хали дејилдир. Белə ки, топлуда ардычыллыг көзлəнилмəмиш, елми-публисистик мəгалəлəр шеʼрлəр арасында верилмишдир. Поезија вə нəср бөлмəлəринин һансы ардычыллыгла тəртиб едилдији дə ајдын олмур. Топлу «Поезија», «Нəср», «Əдəби тəнгид», «Публисистика» вə с. бөлмəлəрə ајрылсајды, даһа јахшы оларды. Əминəм ки, топлунун кəлəчəк нəшрлəриндə бу гүсурлар арадан галхачаг. *

Үмумијјəтлə исə демəлијик ки, «Дағлар дəрдə дүшсə...» китабы бүтүн борчалылар вə борчалысеверлəр үчүн олдугча гијмəтли вə тəгдирəлајиг һəдијјəдир. «Чешмə»дəн (1980) су ичмиш, «Дан улдузлары»ндан (1987, 1989, 1990) нур ишыг алмыш вə «Ағыр елли Борчалы»ја (1990) архаланан бу топлу-китабы вəрəглəдикчə үрəк чырпыныр, гəлб севинир, гејри-ихтијари олараг үзлəрдə-көзлəрдə севинч-тəбəссүм јараныр.. Ајдын һисс олунур ки, доғурдан да «бу күн јенə Күрчүстан түрклəринин поетик булағы ширин-ширин сызмагдадыр» . Арзу едирик ки, бу булағын көзү һеч вахт соғулмасын, əксинə даһа да курлашсын, «Дəн Улдуз» əдəби бирлији бизи јени-јени китаблары илə севиндирсин! Дағлар һеч вахт дəрдə дүшмəсин!

* *
*

---

* Китаб һаггында бу сəтирлəрин мүəллифи «Сəрбəст дүшүнчə» (9.04.1993), «Əдəбијјат гəзети» (7.05.1993), «Зија» (27.05.93), «Тəһсил» (4.01.1994) гезетлəриндə мəгалəлəрлə чыхыш едиб.

IV

«ДАН УЛДУЗУ»НУН СОРАҒЫНДАЈЫГ!

Артыг јухарыда гејд етдијимиз кими, Күрҹүстанда јашајан сојдашларымызын јарадычы гүввәләрини, о ҹүмләдән јазычыларыны бирләшдирмәк вә онлары ваһид мәгсәд уғрунда истигамәтләндирмәк мәгсәдилә һәлә 1923-ҹү илдә Б.Талыблынын тәшәббүсү илә Тифлисдә Н.Нәриманов адына фәһлә клубунда Әдәбијјат дәрнәји тәшкил олунмуш вә бир аз сонра һәмин дәрнәк Күрҹүстан Јазычылар Иттифагынын нәздиндә Азәрбајҹан Түрк Бөлмәсинә чеврилмиш, «Дан улдузу» (1926-1931) адлы ајлыг ичтимаи-әдәби вә бәдии журнал, «Гығылҹым» (1927) адлы әдәби-бәдии алманах ишыгүзү көрмүшдүр. Бөлмәнин 30-40-чы илләрдә 22 нәфәр үзвү олмушдур.

Азәрбајҹан Түрк бөлмәсинин јерләрдә дә јарадычылыг дәрнәкләри вә ја бирликләри јарадылмышдыр. Белә бирликләрдән бири дә әсримизин 30-40-чы илләриндә јазычы-журналист Рза Шаһвәләдин рәһбәрлији илә Адыкүн рајонунда чыхан «Адыкүн колхозчусу» гәзетинин нәздиндә фәалијјәт көстәрирди. Лакин тәәссүфләр олсун ки, бир нечә ил сонра Республикада баш верән сијаси репрессија Јазычылар Иттифагынын Азәрбајҹан Түрк шө'бәсини дә бирдәфәлик ләғв етди.

1960-чы илләрин аб-һавасы Азәрбајҹан түрк зијалыларыны да санки јенидән ојатды. Ара-сыра јарадычы гүввәләрин сәси ешидилмәјә башлады. Нәһајәт, 1970-чи илләрин әввәлләриндә «Совет Күрҹүстаны» (инди «Күрҹүстан») гәзети редаксијасынын нәздиндә мәрһум јазычы-журналист В.Әлијевин рәһбәрлији илә «Чешмә» әдәби бирлији фәалијјәт көстәрмәјә башлады. Аз мүддәт әрзиндә «Чешмә» әдәби бирлији чешмә

кими гајнајыб чошмаға башлады, онун әтрафында онларла кәнҹ шаир, насир, тәнгидчи, алим вә мүхтәлиф саһәләрдә фәалијјәт көстәрән зијалылар бирләшди. Беләликлә дә, Борчалы әдәби-бәдии мүһитинин ҹанланмасы үчүн хејли имкан јаранды. Сонралар исә бу әдәби бирлик «Дан улдузу» адландырылды. Өз әтрафында 50 нәфәрдән артыг јарадычы гүввәни бирләшдирән «Дан улдузу» әдәби бирлијинә 80-чы илләрин орталарындан јазычы-журналист Ә.Исмајыллы рәһбәрлик етмәјә башламышдыр. Бу әдәби бирлијин фәалијјәти нәтиҹәсиндә Тифлисдә «Чешмә» (1980), «Дан улдузу» (1987, 1989, 1990) адлы әдәби-мәҹмуәләр һазырланыб нәшр едилмишдир. Бу әдәби-мәҹмуәләрдә Борчалыда јашајыб јарадан 150 нәфәрә јахын јазычы вә публисистин әсәрләри топланмыш вә һәмчинин Борчалы ашыг сәнәтинә даир чохлу мә'луматлар, кечмишдә јашамыш ел сәнәткарларынын әсәрләриндән нүмунәләр вә с. чап олунмушдур. Јухарыда адларыны гејд етдијимиз алманахларын тәртиб вә нәшр едилмәсиндә јазычы Ә.Исмајыллынын бөјүк әмәји олмушдур.

1970-чи илләрдән сонра А.С.Пушкин (инди С.С.Орбелиани) адына ТДПИ-нин Азәрбајҹан бөлмәсиндә проф. Мәдәд Чобановун тәшәббүсү илә «Гајнаг», Марнеули рајонунун «Јени Марнеули» гәзетинин нәздиндә Баһәддин Оручлунун тәшәббүсү илә «Дан Улдузу», Болниси рајонунун «Гәләбә бајрағы» гәзетинин нәздиндә Рәшид Һачаллынын тәшәббүсү илә «Јурд јери», Гарајазы рајонунун «Самгори» гәзетинин нәздиндә «Мүждә», Корарх Мәдәнијјәт евиндә Аслан Корархлынын тәшәббүсү илә «Шәбнәм» вә с. кими дәрнәкләр јаранмыш вә фәалијјәт көстәрмиш, әдәбијјатымызын Борчалы голунун јаранмасында, инкишафында, тәблиғиндә, бир чох јазычы вә шаирләрин пухталашмасында мүһүм рол ојнамышлар. Һәмин дәрнәкләрин үзвләринин јарадычылығы сонралар нәинки јерли мәтбуат органларында, еләчә дә «Ағыр елли Борчалы» (тәртиб едәни: М.Чобанлы, Бакы, 1990), «Дағлар дәрдә дүшсә...» (тәртиб едәнләр: Б.Оручлу, З.Орхан.Марнеули, 1992), «Адлымлар» (тәртиб едәни М.Чобанлы, Бакы, 1995, 1996) вә с. әдәби мәҹмуәләрдә ишыгүзү көрмүшдүр.

Борчалы зијалылары 1980-чи илләрдә Күрҹүстан Јазычылар Иттифагынын Азәрбајҹан бөлмәсини бәрпа етмәк үчүн чох тәшәббүсләр көстәрдиләр. Мүраҹиәт етмәдикләри респуб-

лика тәшкилаты галмады, һәр дәфә сөз вердиләр, анчаг һеч бир иш көрмәдиләр. Һәтта, Јазычылар Иттифагынын үч нәфәр (М.Һ.Бәхтијарлы, В.Әлијев, Ә.Исмајыллы) чанлы үзвү ола-ола Азәрбајчан шө'бәсинин тәшкил олунмасы мүшкүл бир һала чеврилди. Бундан башга он нәфәрә јахын шаир, насир вә тәнгидчи Күрчүстан Јазычылар Иттифагынын үзвлүјүнә кечмәк үчүн Азәрбајчан јазычыларындан зәманәтләр алмыш вә сәнәдләрини республика Јазычылар Иттифагына тәгдим етмишләр. Лакин Күрчүстан Јазычылар Иттифагында бу сәнәдләрә лазыми гајда илә бахылмамыш вә онларын һеч бири Јазычылар Иттифагынын үзвлүјүнә гәбул едилмәмишдир. Беләликлә дә, Күрчүстан Јазычылар Иттифагынын нәздиндә Азәрбајчан бөлмәсинин бәрпа едилмәси тәшәббүсү елә тәшәббүс олараг да галмышдыр.

Күрчүстанда 90-чы илләрдә баш верән ичтимаи-сијаси һадисәләр «Дан улдузу» әдәби бирлијинин дә ишинә вә фәалијјәтинә өз мәнфи тә'сиринин көстәрди. «Дан улдузу» алманахынын нәшр етмәк иши артыг «Дан улдузу» кими әл чатмаз бир сәмаја чеврилиб. Арзу едирик ки, «Дан улдузу» јенидән парласын!...

V

БУ ДОСТЛУҒУН ЈАШЫ ЧОХ!...

(БӘДИИ ТӘРЧҮМӘ ВӘ ӘДӘБИ ӘЛАГӘЛӘР)

Күрчүстанда нәшр олунан Азәрбајчан дилли мәтбуат органларыны вәрәгләдикчә, бир даһа ајдын көрүнүр ки, Күрчүстанда јашајыб-јарадан гәләм саһибләри бәдии тәрчүмә вә әдәби әлагәләр саһәсиндә дә аз иш көрмүрләр. Онлар Азәрбајчан-күрчү әдәби әлагәләрини тәдгиг етмәк, күрчү әдәбијјатындан сај-сечмә нүмунәләри ана дилимизә чевирмәк, гоншу халгын мә'нәви сөз сәрвәтини Азәрбајчан охучусуна чатдырмаг вә беләликлә дә халгларымыз арасында әсрләрдән бәри мөвчуд олан мә'нәви достлуг көрпүсүнүн тағларыны даһа да мөһкәмләндирмәк кими чавабдеһли вә шәрәфли бир вәзифәни дә лајигинчә јеринә јетирирләр.

Доғрудур, әдәбијјатларын гаршылыглы әлагәси садәчә олараг ајры-ајры шәхсијјәтләрин, сәнәткарларын арзусу, истәји илә шәртләнмир, бу әлагәләр чохчәһәтли тарихи инкишаф просесинин ганунаујған нәтичәси кими мејдана чыхыр.[1]

Әсрләрдән бәри әдәби-мәдәни әлагәләр, гаршылыглы бағлылыг вә тәмас керчәклији өз тәбии, зәрури вә ганунујғун просеси кими, тарихи инкишафын мүһүм вә әһәмијјәтли амили кими мөвчуд олмушдур вә бизим заманәдә даһа кениш мә'на кәсб етмишдир. Белә ки, гәдим мәдәнијјәтә малик дикәр халглар кими, Азәрбајчан халгы да әсрләр боју мүхтәлиф халгларла, хүсусилә дә гоншу күрчү халгы илә тәмасда олмуш, мәдә-

---

[1] Диларә Әлијева. Үрәк бир-диләк бир. Б., «Јазычы», 1981, сәһ. 3.

нијјәт вә әдәбијјатымыз гаршылыглы әлагә просесиндә инкишаф етмишдир: бә'зән тә'сир көстәрмиш, бә'зән дә тә'сирләнмишдир, мөвзу вермиш вә мөвзу алмышдыр, фајдаланараг зәнкинләшмиш вә өзү дә фајда верәрәк зәнкинләшдирмишдир.

Севимли шаиримиз Мәммәд Араз һаглы олараг јазыр: «Азәрбајчан халгы илә күрчү халгынын гоншулуг тарихи нә вахтдан башланыр? Илк оду биз онлара вермишик, ја онлар бизә? Јохса ејни вахтда тапмышыг? Демәк чәтиндир. Мин илләрин ишыг, су, һава, торпаг гоншусујуг...»[2]

Бали, тарихән гоншу олмуш Азәрбајчан вә күрчү халгларынын әдәби әлагәләринин тарихи дә бу халгларын өзләринин тарихи гәдәр гәдим вә зәнкиндир. Һәмин әлагәләрин гајнаглары узаг кечмишләрдән мәчраланыр, сорағы әфсанә вә әсатирләримиздән, озан-ашыг јарадычылығындан, бајаты вә маһныларымыздан кәлир.

Бөјүк сәнәткарымыз Низами Кәнчәвинин өлмәз әсәрләри һәлә шаирин сағлағында гоншу Күрчүстанда да кениш мараг доғурмуш, бир чох күрчү јазычылары өз әсәрләриндә Низамијә мүрачиәт етмиш, онун мисилсиз мәһарәтлә гәләмә алдығы мөвзулар әсасында јени-јени әсәрләр јаратмыш, гоншу елин бөјүк шаирини өзләринин устады кими јүксәк гијмәтләндирмишләр. Низаминин «Хәмсә»си илә күрчү халгынын танынмыш шаири Шота Руставелинин јарадычылығы арасындакы сәсләшән мөвзулар, мүштәрәк идејалар, охшар поетик чәһәтләр халгларымызын әдәби әлагәләринин парлаг ифадәсидир.[3]

XII әсрдә Хагани Ширвани, Фәләки Ширвани, XYIII әсрдә М.П.Вагиф, М.В.Видади, Шикәстә Ширин вә башгаларыны јарадычылығында даһа да кенишләнән достлуг әлагәләри, XIX әсрдә М.Ф.Ахундовун, А.Бакыхановун, М.Ш.Вазеһин, И.Гутгашынлынын вә б. Күрчүстанда јашајыб-јаратмалары илә әлагәдар олараг јени инкишаф мәрһәләсинә јүксәлмиш, XX әсрдә исә Н.Нәриманов, А.Шаиг, Ө.Фаиг, Һ.Минасазов,

[2] Мәммәд Араз. Күр мәчрасы кими.. (Бах: М.Чобановун тәртиб етдији «Севирәм Күрчүстаны» алманахы, Б.,Азәрнәшр, 1977. сәһ.4.)

[3] Бу һагда даһа кениш бах:Д.Әлијева. Низами вә күрчү әдәбијјаты. Бакы,1984.

Ч.Мәммәдгулузадә, Һ.Чавид, С.Вурғун, М.Мүшфиг, С.Рүстәм, Р.Рза, М.Раһим, Һ.Ариф вә б. фәалијјәти сајәсиндә даһа да мөһкәмләнмишдир.

Ону да гејд едәк ки, әдәби әлагәләримизин инкишафында күрчү классикләриндән С.С.Орбелиани, И.Чавчавадзе, М.Чавахашвили, Н.Думбадзе, К.Леонидзе, К.Каладзе вә б. фәалијјәтләри дә тәгдирәлајигдир.

Әсримизин 50-60-чы илләриндән сонра исә бәдии тәрчүмә вә Азәрбајчан-күрчү әдәби әлагәләринин инкишафында хүсуси хидмәтләри олан мәрһум Диларә Әлијева, Таһир Һүсејнов, М.Һ.Бәхтијарлы, Әфлатун Сарачлы, Шамил Гурбанов, А.Абдулла, И.Исмајылзадә јолуну Әлихан Биннәтоғлу, Емин Елсевәр, Һәмид Вәлијев, Мәдәд Чобанов, Сүлејман Сүлејманлы, Дүнјамалы Кәрәм, Нәсиб Нәсибзадә, Шурәддин Мәммәдли, Валеһ Һачыјев, Имир Мәммәдли, Бәһрам Меһди вә башгалары уғурла давам етдирмәјә башламыш вә бу јөнүмдә өзләрини атрыг танытмышлар. Онларын мүхтәлиф мәтбуат органларында, хүсусилә дә «Шәргин шәфәги», «Күрчүстан» вә с. гәзетләрдә, бир сыра топлуларда («Чешмә», 1980; «Дан Улдузу», 1987, 1989, 1990; «Бир синәдә ики үрәк», 1981 вә с.) вахташыры дәрч олунан тәрчүмәләри јалныз бәдии тәрчүмә кејфијјәтләринә көрә дејил, һәм дә бәдии-естетик тутуму, милли әдәбијјатда мөвгеји бахымындан мараглыдыр, јаддагаландыр. Хүсусилә дә, күрчү дилини мүкәммәл билән, күрчү әдәбијјатына, күрчү халгынын тарихинә, кәләчәјинә, психоложи овгатына јахындан бәләд олан јурддашларымызын тәрчүмә јарадычылығы даһа санбаллы, даһа уғурлудур.

«Шәргин шәфәги» (1957-1959) гәзетиндә дәрч олунан тәрчүмә әсәрләри арасында М.Һ.Бәхтијарлынын чевирдији Т.Чангулашвилинин «Онларын доғру сөзләри» (22.02.1957) Ч.Чаркивианиын «Ана» (8.03.1957), Ә.Сарачлынын чевирдији Ш.Чкадуанын «Мән хошбәхтәм» (12.04.1957) ше'рләри, Т.Һүсеіновун чевирдији К.Шатберашвилинин «Илк оғлун сағлығына» (17.08.1958), А.Белиашвилинин «Јолун башланғычы» (29.08.1958) һекајәләри вә с. бәдии дәјәри вә орижинала јахынлығы илә сечилир. Гәзетин сәһифәләриндә ишыг үзү көрмүш әдәби мәгаләләр арасында Ә.Мирәһмәдовун «Тбилисинин Азәрбајчанлы достлары (XII-XX)» (9.04.1958),

«Әдәбијјат халглары бирләшдирир» (26.06.1958), С.Әлијев вә З.Мәммәдовун «И.Чавчавадзе Азәрбајчан дилиндә» (6.05.1958), М.Чобановун «М.Ф.Ахундовун хатирә кечәси» (19.03.1958), «М.Ф.Ахундовун абидәсинин ачылышы» (11.07.1958) вә с. сәрлөвһәли мәгаләләриндә Азәрбајчан-күрчү әдәби әлагәләриндән сөһбәт ачылыр. Гәзетин 26 апрел 1958-чи ил тарихли нөмрәсиндә дәрч олунмуш «Азәрбајчан јазычылары Тбилисидә» сәрлөвһәли сәһифә хүсусилә диггәти чәлб едир. Бурада М.Һүсејнлә Н.Лисашвилинин фото шәкли, Б.Ваһабзадәнин «Јазылмамышлар», «Күнләр кечир», И.Сәфәрлинин «1906-1956» (С.Вурғуна итһаф), Ә.Сарачлынын «Ӣкидләр јурду», М.Һ.Бәхтијарлынын «Достлара» ше'рләри вә М.Һүсејнин «Сәһәр» романындан бир парча охучуларын ихтијарына верилмишдир.

«Күрчүстан» гәзетиндә дәрч олунмуш бәдии тәрчүмә нүмунәләринин сајы исә јүзләрләдир. Бу гәзетин сәһифәләриндә чап олунан орижинал әсәрләрдә олдуғу кими, тәрчүмәләрдә дә Вәтән торпағына мәһәббәт, ел-обаја, халга севки, елмә, маарифә һәвәс, достлуг, јолдашлыг вә бәјнәлмиләлчилик кими мүһүм идејалар тәблиғ едилир. Бу әсәрләрин мөвзулары мүхтәлиф вә рәнкарәнк олса да, һамысынын гајә вә мәгсәди ејнидир: бөјүмәкдә олан кәнч нәслин әгли вә әхлаги көрүшләрини кенишләндирмәк, халгларымыз арасындакы достлуг телләрини даһа да мөһкәмләндирмәк...

* *
*

Күрчүстанда нәшр олунан Азәрбајчан дилли мәтбуат органларында, хүсусилә дә, «Күрчүстан» вә с. гәзетләрдә дәрч олунмуш бәдии тәрчүмә әсәрләри арасында танынмыш шаир-тәрчүмәчи-алим Әфлатун Сарачлынын чевирмәләри сәнәткарлыг бахымында даһа тәгдирәлајигдир. Әфлатун Сарачлынын бөјүк зәһмәт баһасына ана дилимизә чевирдији әсәрләр арасында И.Чавчавадзе, И.Бараташвили, В.Пшавела, Г.Табидзе, И. Гришашвили, К.Леонидзе, К.Каладзе, И.Нонешвили, Р.Марғиани, Ф.Халваши вә башгаларынын ше'рләри диггәти даһа чох чәлб едир. [4] Һәмин әсәрләрдән бә'зи нүмунәләр, сонралар "Бир синәдә үрәк", «Күр Хәзәрә говушур» вә с. китабларда топланмышдыр.

[4] Бах: «Күрчүстан» гәзети, 5 октјабр, 1972.

* *
*

Јарадычылыға орта мәктәбдә охдуғу вахтдан башлајан, 1960-чы илдән ше'рләри, елми мәгаләләри вә тәрчүмәләри илә мәтбуатда вахташыры чыхыш едән, С.С.Орбелиани адына ТДПИ-нин Азәрбајчан шө'бәсинин баш мүәллими, исте'дадлы шаир-тәрчүмәчи Әлихан Биннәтоғлунун чевирмәләри дә «Күрчүстан» гәзетиндә сечилир вә үстүнлүк тәшкил едир.

Г.Табидзенин «Јадындамы» (2.12.1961), И. Нонешвилинин «Ана дили», «Гој вар олсун.» (12.06.1965), И.Абашидзенин «Фәләстин, Фәләстин» ше'рләр силсиләсинин тәрчүмәси Ә.Биннәтоғлунун һәлә 60 - чы илләрдән бир шаир-тәрчүмәчи кими јеткинләшдијиндән сораг верирди.

Ә.Биннәтоғлу мүхтәлиф вахтларда «Күрчүстан» гәзетиндә, еләчә дә мүхтәлиф мәчмуәләрдә чап олунмуш тәрчүмә әсәрләриндән нүмунәләри «Сөз салхымы» топлусунда чәмләшдирмиш вә 1990-чы илдә Тбилисинин «Етрад» нәшријјатында нәшр етдирәрәк охучуларын ихтијарына вермишдир. Һәмин әсәрләрдән Галактион Табидзенин «Еһеј, Вәтән!», Иракли Абашидзенин «Бурда јурд салачағам», Григол Абашидзенин «Күнәшин алтында, ајын алтында...», Карло Каладзенин «Низаминин вәтәниндә», «Ләнкаран», «Сәмәд Вурғун», Иосиф Нонешвилинин «Чичәк бајрамы», Тејмураз Чангулашвилинин «Азәрбајчан», «М.Ф.Ахундзадәнин гәбри өнүндә», «Азәрбајчанлы ашбаз», «Әбәди одлар өлкәси», «Низами бағында», «Хәзәр дәнизи», Мурман Лебаниздзенин «Зурначынын өлүмү», Хута Берулаванын «Кәнчә», «Атамын Кәнчәли досту», «Низаминин һејкәли», «Сәмәд Вурғуна», Морис Потсхишвилинин «Сонунчу ше'рим», Чансут Чарквианинин «Јашыллыг», Шота Нишкинадзенин «Чыртдан ағач», Анзор Абдулашвилинин «Вәтән», Тариел Чантурианын «Тәбәссүм» вә с. ше'рләри хүсуси сәнәткарлыгла тәрчүмә олунмушдур.

* *
*

Күрчүстан мәтбуатында имзасы тез-тез көрсәнән истеʼдадлы тәрчүмәчиләрдән бири дә Емин (Елсевәр) Маһмудов-дур. Онун тәрчүмә етдији И.Чавчавадзенин «Николоз Гост- шабашвили» («Күрчүстан» гәз., 17.09.1987), Н. Думбадзенин «Арзу» («Дан Улдузу», 1987) һекајәләри охучулар тәрәфиндән марагла гаршыланыб. 1991-чи илдә Тбилисинин «Мерани» нәшријјаты тәрәфиндән ишыг үзү көрмүш, күрчү јазычыларынын һекајәләриндән вә новеллаларындан нүмунәләр чәмләнмиш «Әрмаған» топлусуну охудугда исә Е.Елсевәрин тәрчүмә саһәсиндә кифајәт гәдәр сәриштә газандығына әмин олуруг. Китаба М.Чавахашвилинин «Чәкмәчи Габо», «Чанчура», К. Гамсахурдианын «Чаму», «Гадын сүдү», Т.Гоголадзенин «Әкс-сәда» вә с. әсәрләри дахил едилиб. Бу әсәрләрдә һәјат керчәклији ајдындыр вә онларын әксәријјәтинин сүжет хәттини Азәрбајчан мөвзусу тәшкил едир, азәрбајчанлыларын һәјат вә мәишәти мәһәббәтлә әкс олунур. Әлбәттә, белә классик сәнәт әсәрләрини Азәрбајчан дилиндә «данышдырмаг» тәрчүмәчидән кәркин иш вә истеʼдад тәләб едир. Е.Елсевәр бу мәсʼулијјәтли ишин өһдәсиндән лајигинчә калмишдир. Әдәбијјатшүнас алим вә тәрчүмәчи Шурәддин Мәммәдлинин «Күрчүстан» гәзетинин 25 ијул 1991-чи ил тарихли сајында дәрч олунмуш «Күрчү әдәбијјатындан даһа бир әрмаған» сәрлөвһәли мәгаләсиндә дејилдији кими: «Онун тәрчүмәләринин дили ајдын, образлы, тәһкијәси рәвандыр.»

* *
*

«Күрчүстан» гәзетинин редактору, Күрчүстан Республикасынын Әмәкдар мәдәнијјәт ишчиси Сүлејман Әфәнди (Сүлејманлы) мәтбуатда чап етдирдији бир сыра оржинал әсәрләри илә јанашы, күрчү јазычыларынын әсәрләриндән етдији тәрчүмәләрлә дә охучулара јахшы танышдыр. Онун тәрчүмә етдији И.Абашидзенин «Дманиси» шеʼри («Күрчүстан», 18.07.1981), Г.Чикованинин «Дуту» («Чешмә», 1970), Н. Мкеладзенин «Мтасминдада бүлбүлләр охујур» («Дан Улдузу», 1989) һекајәләри, «Дәјирманчы вә түлкү» күрчү халг нағылы («Дан Улдузу», 1987), еләчә дә Г.Харадзенин «Инсан вә Дәбилгә», Н.Думбадзенин «Бујнуз», И.Чавчавадзенин «Дашларын фәрјады» повестләри вә с. хүсусилә охунаглыдыр.

* *
*

«Күрчүстан» гәзетинин шөʼбә мүдири Нәсиб Јусифоғлу (Нәсибзадә) мараглы һекајәләр јазмагла бәрабәр, күрчү дилиндән бәдии тәрчүмәләрлә дә мәшғул олур. Нико Швелидзенин «Рәисин үнваны» («Чешмә», 1970), Тинатин Барчадзенин «Анаја мәктуб» (Күрчүстанда тәбии фәлакәт заманы өз һәјаты баһасына 28 нәфәр күрчүнү өлүмүн пәнчәсиндән гопаран азәрбајчанлы икид әскәр Раһиб Мәммәдовун анасына итһаф; «Күрчүстан», 12.02.1987) Марика Бараташвилинин «Дүнја гадынларына мәктуб» («Күрчүстан», 1.05.1987), Морис Потсхишвилинин «Тбилисоба» («Күрчүстан», 24.10.1987), Реваз Мишвеладзенин «Пепе» («Дан Улдузу», 1987), Фридон Халвашинин «Доғма торпаға» («Дан Улдузу», 1987), Хута Берулованын «Гар јағырды бәрәкәтли» («Дан Улдузу», 1987), Александр Гомиашвилинин «Меһрибан достларым мәним», («Күрчүстан», 9.01.1981) «Аршула» («Дан Улдузу», 1989) вә с. һекајәләри, шеʼрләри Н.Јусифоғлунун мәһарәти сајәсиндә ана дилимизә хүсуси сәнәткарлыгла чеврилмишдир.[5]

* *
*

Чевирмәләри оржинала даһа јахын олан вә имзасы Күрчүстан мәтбуатында тез-тез көрсәнән истеʼдадлы тәрчүмәчиләрдән бири дә Имир Мәммәдлидир. О, орта вә али тәһсилини күрчүчә алыб, Тбилиси Дөвләт Университетинин күрчү филолокијасы факүлтәсини битириб. 1972-чи илдә «Пионери» журналында күрчүчә илк шеʼри чап олунанда Имир једдинчи синифдә охујурду. Сонралар бир чох мәтбуат органларында, әдәби мәчмуәләрдә Азәрбајчан вә күрчү дилләриндә шеʼрләри вә тәрчүмәләри ишыг үзү көрүб. Анзор Хмаладзенин «Баһара сары кедән чығыр», «Сән јадыма дүшәндә», «Јашасын» («Дан

[5] Ону да гејд едәк ки, В.Гучуа вә Ш.Месхианын биркә јаздыглары VII-X синифләр үчүн «Күрчүстан тарихи» (Тбилиси, «Ганатлеба», 1986) дәрслијини дә Азәрбајчан дилинә Н.Јусифоғлу чевирмишдир.

улдузу», 1989) вә с. ше'рләри хүсуси усталыгла дилимизә чевирмиш Имир Мәммәдлинин даһа сонралар исә Азәрбајчан вә күрчү дилләриндә китаблары нәшр олунуб, дөврү мәтбуатда ше'рләри, тәрчүмәләри вә публистик мәгаләләри дәрч едилиб, ушаг - кәнчләр театрынын сәһнәсиндә пјеси ојналыныб. Һал - һазырда Тбилисидә јашајыб - јарадан. И. Мәммәдли оржинал јарадычылығы илә баһәм тәрчүмәчилик ишини дә уғурла давам етдирир.[6]

Истедадлы шаир Азәрбајчандан күрчүчәјә вә әксинә, күрчүчәдән азәрбајчанчаја мәһарәтлә бәдии тәрчүмәләр едир. Һәр ики дили бүтүн инчәликләринә гәдәр билән мүтәрәчим јорулмаг билмәдән чалышыр, һәр ики халг арасында бир нөв ики тәрәфли көрпү - јол миссијасынын јеринә јетирир.

Будур, онун күрчүчәдән чевирдији узун илләрин зәһмәтинин бәһрәси олан даһа бир самбаллы китаб - Чансуғ Чарквианинин "Мән вә мән" ше'рләр китабы столумузун үстүндәдир.

Китабын спонсору Аәзрбајчан - Күрчүстан мәдәни, сијаси - ичтимаи әлагәләриндә көркәмли рол ојнајан, өз хејирхаһлығы вә аличәнаблығы илә мәшһур олан Шәмкир рајон ичра һакимијјәтинин башчысы, Һ. Зејналабдин Тағыјев мүкафаты лауреаты Аслан Асланов чәнабларыдыр. Елә бурадача көркәмли хејријјәчијә, бүтүн охучулар адындан тәшәккүрүмүзү билдиририк.

Ч. Чарквиани һәгигәтән дә кениш диапазонлу јүксәк интелектә малик дәрин милли тәфәккүрлү бир шаирдир. О һәјата һәр шејә милли тәфәккүрүн призмасындан бахмағы бачарыр. Әсәрләриндә күрчү үрәји дөјүнүр. Күрчү милли палтары кејиндирир. Онун үчүн әввәлчә милли, сонра дүнјәви олмаг идејасы әсасдыр. Она көрә дә әсәрләринин бириндә беләдејир:

Еһ, мәнә ким јери,
Ким көјү дил олду:
Руһуну вер деди,
Галаны сәниндир...

[6] Низамл Сарачлы, Мүшфиг Чобанлы. Тәрчүмәчинин јени уғуру."Тәһсил", №103, 1998.

Рус алан вурнухду,
Һөнкүрдү јел олду,
Дүнјанын доғрусу
Јаланы сәниндир...

Көрүнүр бу ал - вер
Јалан јох, оланды;
Көрүнүр кәләчәк
Һамынын башына...

Еләсә, вәтәним,
Дүнјаны доландым
Сатылмаз руһумла
Кәлмишәм гаршына!

Бәли, шаирин өз руһу олмалыдыр, өз руһу олан шаирин өз сөзү олур һәмишә.

Ч. Чарквиани узун илләр депутат олуб, ичтимаи хадим кими фәалијјәт көстәриб, Күрчүстан Јазычылар Бирлијинин катиби ишләјиб, бир сөзлә, өнчүл зијалылардан бири кими һәмишә ирәлидә кедиб. Дөвләт мүкафатлары алыб. Анчаг бунлар һеч вахт онун үчүн мәгсәд олмајыб. Мәгсәд јалныз вә јалныз ше'рини јазыб халгына, вәтәнинә шаир кими хидмәт етмәк олуб. Әлбәттә рәһбәр вәзифәләриндә дә, "ишсиз күчсүз" вахтларында да шаир олуб Чансуғ. Елә она көрә дә, халгынын дәрин мәһәббәтини газаныб, әтрафына охучу топлаја билиб.

Һал - һазырда ону шаир кими Күрчүстанда танымајан, севмәјән јохдур.

-Гулаг ас, әзизим, мән дејим инди.
Јерсиз килејләрә чавабым будур:
Гылынчым дүшмәнлә азы мин кәрә
Вурушду...
Вурушду...
Рәнки солмады
Халгымла олдум мән; Инан ки, һәлә
Өзүмлә бирчә ан хәлвәт галмадым.
Гул ола билмәдим шух афәтләрә.
Истәдим чан атдым... Вахтым олмады...

Әлбәттә шаир бурада өзүнүн халгына садиглијини, даима онунла нәфәс алдығыны поетик бир дилдә чох көзәл ачыглајыр. Лакин "Гул ола билмәдим шух афәтләрә" мисрасы илә гәтијјән разы дејилик. Чүнки, Чамсуғ һәгигәтән һәгиги көзәлләрин вурғунудур. Онлары да тәрәннүм етмәкдән дојмур. Бәс нечә? Шаир оласан, өзү дә Вәтән гызларыны севмәјәсән! - бу мүмкүн дејил. Һәм дә Чансуғ кими бир шаир үчүн он гат мүмкүн дејил. Бу мәнада кәлин "шаирин бир көзәл гыз итирмишәм" ше'рини биркә охујаг.

Кимин чешмәсинә ахыр,
Кимин гајнар булағына?
Дејин, кимлә биркә кәзир?!
Мән дүшмүшәм сорағына.
Санки онун итирдији,
Унутдуғу көлкә калир...

Ичир, амма кефләнмәјир,
сәрхошлуг јох нәфәсиндә.
"Бир өпүш мин өмрә дәјәр".
Булбул ағлар гәфәсиндә.
Булуд - булуд кирдим чәнә,
Дедим ахан ганым олсун!-
Ким бу јолдан чәксә мәни,
Севки она гәним олсун!...

Кимин чешмәсинә ахар,
Кимин гајнар булағына?!
Дејин, кимлә биркә кәзир?!
Мән дүшмүшәм сорағына
Санки онун итирдији,
Унутдуғу көлкә кәзир...

Бали, ше'р күрчү ше'ридир. Көзәл күрчү көзәлидир. Көзәлин архасынча сүрүнән дә күрчү оғлудур. Лакин Имир Мәмәдли онлары түркчә данышдырыр. Өзү дә нечә! Әсил күрчү ләһчәсилә...

Әслиндә бу белә дә олмалыдыр. Башга дилдә дедикчә сәлис данышан елә бир күрчү тапмаг олмаз ки, о динән кими ләһчәсиндән күрчүлүјүнү сезмәјәсән. Тәрчүмәчинин дә усталығыны биз елә бурда көрүрүк.

Доғрудан да китабдакы ше'рләр өз оржиналығыны сахламагла азәри түркчәсиндә чох көзәл сәсләндирилиб. Бу да Имирин истe"дадлы шаир олмагла һәр ики дили кәрәјинчә билмәсиндән вә өзүнә мәхсус тәрчүмәчилик сәриштәсиндән, сәнәтә чан јандырмасындан, һәр бир сөзүн үзәриндә зәркәр дәгиглији илә ишләјән, доғма калорити горумагла Азәрбајчан охучусунун малы етмәк бачарығындан ирәли кәлир.

Јери кәлмишкән ону да гејд едәк ки, И.Мәммәдли һәр ики дили јахшы билир. Лакин онсуз да күрчү әдәбијјатынын тәрчүмәчиси чох олдуғундан, јахшы олар ки, И.Мәммәдли Азәрбајчан әдәбијјатыны күрчү дилинә чеврисин. Белә оларса, о, һәр ики халга даһа чох хејир верә биләр. Артыг бу саһәдә Имирин илк уғурлары бизи севиндирир. Онун күрчү дилинә тәрчүмә етдији китаблар арасында севимли шаиримиз, милләт вәкили Зәлимхан Јагубун ше'рләри даһа бөјүк марагла гаршыланмышдыр.

* *
*

«Күрчүстан» гәзетиндә чап олунмуш тәрчүмә әсәрләри арасында М.Һ.Бәхтијарлынын чевирдији В.Пшавеланын «Мән дағ зирвәсијәм» (10.8.68), Дүнјалы Кәрәмин чевирдији К.Леонидзенин «Күрчүстан» (25.02.1965), А.Серетелинин «Далғалан, дәниз, далғалан» (15.11.1980), «Сулико» (13.12.1980) ше'рләри, Мирзә Мәммәдоғлунун чевирдији Н.Лордкипанидзенин «Миниатүрләр» (29.07.1980), Г.Рчеулишвлинин «Көзәлдир күрчү гызы» (4.10.1980), Р.Инанишвилинин «Бичәнәкдә» (11.06.1987) һекајәләри дә диггәти чәлб едир.

Сон илләрдә Әлихан Дүшкүн, Мәдәд Чошғун, Гасым, Мәфтуни, Ејваз Әлләзоғлу, Мирзә Мәммәдоғлу, Һәмзәли Илјас вә башгалары да бу саһәјә мејл көстәрирләр. С. Нариманидзенин «Көрән һара кедир» (чевирәни М.Чошғун), М. Шервадзенин «Тбилиси» (Н.Јусифоғлу) ше'рләри, Г. Чохелинин "Јохуш" (Е.Әлләзоғлу), И.Талиашвилинин «Ахшамүсту» (М. Мәммә-

доғлу), Г.Панчикидзенин «Күмүш кәмәр» (С.Һүсејнова) һекајәләри дә тәрчүмә сәвијјәси илә бизи разы салыр. Елә илк бахышдан дујулур ки, онлар бу ишә бир сәнәт кими јанашыр вә бу јөнәмдә өз күчләрини сынамаға чалышырлар. Бу јахшыдыр. Даһа доғрусу, Борчалыда јашајыб-јарадан, күрчүчә билән һәр бир гәләм саһиби күрчү әдәбијјатындан сечмә әсәрләри дилимизә чевирмәкдә һаглыдыр. Амма севимли алимимиз Әфлатун Сарачлы демишкән, елә етмәк лазымдыр ки, бу иш ахына чевирилмәсин. Истәрдик ки, онлар һәр тәсадүфи әсәри јох, Азәрбајчанла бағлы олан вә күрчү әдәбијјаты үчүн ән сечијјәви әсәрләрин тәрчүмәсинә киришсинләр, әдәбијјатымыза өтәри әсәрләр јох, сај-сечмә инчиләр кәлсин. Анчаг тәәссүфлә гејд едәк ки, сон вахтлар чап олунмаг һәвәси илә күрчү дили биләнләр арасында тәрчүмәчиликлә мәшғул олмаға башлајанларын сајы артмышдыр. Демәк олар ки, бу сү'ни бир ахындыр. Балкә, елә буна көрә дә, сон илләрдә тәрчүмә олунмуш әсәрләр арасында классик әдәбијјатдан нүмунәләр јох дәрәчәсиндәдир. Тәрчүмә олунан әсәрләрин бөјүк гисми совет империјасы дөврүнүн сөнүк барыдыр. Һалбу ки, өнчә И.Чавчавадзе, А.Серетели, В.Пшавела, М.Чавахашвили вә башгалары кими өнәмли, гоншусевәр вә һуманист сәнәткарларын әсәрләри дилимизә чеврилмәлидир. Достлуг чарчылары олан тәрчүмәчиләримизә уғурлар арзулајыр вә онлардан јени-јени лајигли чевирмәләр көзләјирик!

* *
*

Азәрбајчан-күрчү әдәби алагәләринин тәдгиги вә инкишафы саһәсиндә исә артыг јухарыда гејд етдијимиз кими, профессорлар Адил Мишијевин, Мәдәд Чобановун, Валеһ Һачыјевин, досентләр Һәмид Вәлијевин, Шурәддин Мәммәдлинин, Алы Мусајевин вә б. фәалијјәтләри хүсусилә тәгдиралајигдир. Онлар нәинки мүхтәлиф мәтбуат органларында мәгаләләр дәрч етдирмиш, һәтта тәдгигат ишләрини топлајараг китаблар һалында да кениш охучу күтләсинин ихтијарына вермишләр.

* *
*

* *
*

Азәрбајчан-күрчү әдәби әлагәләринә һәср олунмуш нечә-нечә елми вә публисистик мәгаләләрин мүәллифи, филолокија елмләри доктору, профессор Адил Мишијевин Күрчүстан Республикасы Али вә Орта Ихтисас Тәһсили Назирлији тәрәфиндән педагожи институтларын тәләбәләри үчүн дәрс вәсаити кими тәсдиг едилмиш «Азәрбајчан јазычылары вә Тифлис әдәби-ичтимаи мүһити (1820-1905)» китабы 1987-чи илдә Тбилисинин «Ганатлеба» нәшријјатында ишыг үзү көрмүшдүр. Китабда әксәријјәти илк дәфә тәдгиг едилән архив материаллары вә дикәр илкин мәнбәләр әсасында XIX әсрин 20-чи илләриндән башлајараг Азәрбајчан јазычыларынын габагчыл рус вә күрчү фикри илә гаршылыглы мүнасибәтләри нәзәрдән кечирилир, Азәрбајчан әдәбијјаты, мәтбуаты вә милли театрын Тифлислә бағлы инкишаф тарихи вә проблемләри әһатә олунур. Бүтүн бу мәсәләләр әсәрдә Азәрбајчан вә күрчү халгларынын чохәсрлик достлуг әлагәләри контексиндә тәдгиг едилмишдир.

Китабда «XIX әсрин биринчи јарысында Тифлис әдәбиичтимаи мүһити вә Азәрбајчан јазычылары», «М.Ф.Ахундов вә Тифлис әдәби-ичтимаи мүһити» «Азәрбајчан јазычылары вә Тифлис рус мәтбуаты», «Ана дилли мәтбуат јаратмаг уғрунда Азәрбајчан зијалыларынын мүбаризәси», «Биринчи рус ингилабы әрәфәсиндә» вә «Азәрбајчан халг гәһрәманлары күрчү әдәбијјатында» сәрлөвһәли атлы фәсил чәмләнмишдир.

Азәрбајчан әдәбијјатынын Тифлис әдәби-ичтимаи мүһити илә бағлы сәһифәләри онун чохәсрлик орижинал инкишаф тарихинин мүһүм дәјишикликләрлә сәчијјәләнән парлаг бир мәрһәләсини тәшкил едир. Бу әлагәләрин даһа кениш вә комплекс шәкилдә тәдгиг олунмасынын милли мәдәнијјәт тарихимиз үчүн бөјүк әһәмијјәти вардыр. Бу бахымдан проф. Адил Мишијевин китабы хүсусилә гијмәтлидир.

* *
*

Танынмыш дилчи-алим, 20-јә јахын китабын, јүзләрлә елми вә публисистик мәгаләләрин мүәллифи, филолокија елмләри доктору, профессор Мәдәд Чобанов да Азәрбајчан-күрчү әдәби әлагәләринин инкишафы наминә аз әмәк сәрф етмәмишдир. Белә ки, о, илк дәфә олараг Азәрбајчан вә күрчү дилләринин гаршылыглы әлагәсини тәдгигата чәлб етмиш вә бу саһәдә она јахын мәгалә чап етдирмишдир. О, Күнеј Гафгаз халгларынын тарихиндә илк дәфә олараг, «Азәрбајҹанча-күрчүчә гыса данышыг лүғәти» һазырлајыб (М.Чинчаладзе илә бирликдә) ики дәфә нәшр етдирмишдир (Тбилиси, «Ганатлеба», 1977, 1991). Бу лүғәтләрин Азәрбајчан вә күрчү халгларынын мәдәни вә мә'нәвијјат чәһәтдән јахынлашмасында бөјүк ролу вар.

«А.Бакыханов вә Тифлис мүһити» («Гәләбә бајрағы», 21.06.1969), «Ә.Һагвердијев вә Күрчүстан» («Гәләбә бајрағы», 16.05.1970), «Азәрбајчан шаирләри вә Күрчүстан» («Гәләбә бајрағы», 23.05.1970), «Короғлу дастаны күрчү дилиндә» («Күрчүстан», 15.07.1972), «Күрчү алими Фүзулини өјрәнир» («Күрчүстан», 19.08.1972) вә с. кими мәгаләләрин мүәлифи олан проф. М.Чобанов һәмчинин «Севирәм Күрчүстаны» (Бакы, «Азәрнәшр», 1977) вә «Достлуг нәғмәләри» (Тбилиси, «Мерани», 1978) адлы алманахларын да тәтибчисидир. Биринчи китабда Азәрбајчан шаирләринин Күрчүстан вә күрчү халгы һаггында XII әсрдән бәри классик шаирләримизин сөјләдији сәмими һисс вә дујғулары, икинчи алманахда исә мүасир Азәрбајчан шаирләринин Күрчүстанла бағлы дејилмиш поетик нүмунәләри топланмышдыр. Һәр ики китаб Азәрбајчан вә күрчү охучулары тәрәфиндән бөјүк марагла гаршыланмышдыр.

* *
*

Шаир-тәрчүмәчи, фолклоршүнас-алим, филолокија елмләри доктору, профессор Валеһ Һачыјевин тәдгигат әсәрләри арасында да Азәрбајчан-күрчү әдәби әлагәләринә һәср олунмуш гијмәтли мәгаләләрә раст кәлирик. Белә ки, һәлә 1984-чү илдә «Азәрбајчан дилиндә ше'р гошан күрчү ашыглары» мөвзусунда намизәдлик диссертасијасы мүдафиә етмиш В.Һачыјевин «Азәрбајчан фолклорунун үфүгләри» китабы (1992), «Азәрбајчан фолклорунун күрчү топлајычылары», «Улу сәнәтин гүдрәти» вә с. мәгаләләри хүсусилә марагылыдыр.

* *
*

Нечә-нечә елми вә публисистик мәгаләләрин мүәллифи, филолокија елмләри намизәди Һәмид Валијевин 1984-чү илдә ишыг үзү көрмүш «Азәрбајчан фолклору вә әдәбијјаты күрчү мәнбәләриндә» китабы Азәрбајчан күрчү әдәби әлагәләринин аз өјрәнилмиш бир һиссәсинә һәср олунмушдур. Мүәллиф XIX әсрин сону XX әсрин әвваләринә аид материаллар әсасында бу ики халгын тарихи мә'нәви бирлијини әкс етдирән вә бу күн үчүн дә әһәмијјәтли олан бир сыра јени вә мараглы фактлар кәтирир, арашдырмалар апарыр. Аз бир вахтда охучуларын диггәтини чәлб етмиш һәмин китаб һаггында мүхтәлиф мәтбуат органларында мүсбәт рә'јләр верилмишди[7].

Китаб ики фәсилдән ибарәтдир. «Азәрбајчан шифаһи халг әдәбијјаты мәсәләләри» адланан биринчи фәсилдә фолклорумузун елми шәкилдә топланмасы, тәдгиги тарихи, башга дилләрә тәрчүмәси иши вә с. һаггында сөһбәт ачылыр. «Короғлу», «Лејли вә Мәчнун», «Ашыг Гәриб», «Шаһ Исмајыл» дастанлары, Молла Нәсрәддин ләтифәләри, нағыллар, аталар сөзү вә мәсәлләр, тапмачалар, бајатылар вә нәғмәләр, ашыг јарадычылығы вә с. һаггында арашдырмалар, мүлаһизәләр шәрһ олунур.

«Күрчү әдәбијјатында Азәрбајчан мөвзусу» адланан икинчи фәсилдә исә К.Дванадзенин «Гарабағлы гачаг Асланбәј» поемасы, И.Мчедлишвилинин «Гачаг Кәрәм» драмы, Г.Гвиниашвилинин «Гафгазда гачагчылыг һарадан мејдана чыхмышдыр» ириһәчмли мәгаләси, Л.Кипианинин «Тар», «Кабаб» вә б. ше'рләри, В.Сааташвилинин «Фатма нәнә», «Бәдбәхт ана» һекајәләри, В.Микаладзенин «Мүәллим борчуну өдәди» һекајәси, еләчә дә һәмчинин И.Чавчавадзенин, А.Серетлинин, Р.Криставинин, И.Јевдошвилинин, М.Чавахашвилинин вә башгаларынын әсәрләри, мәгаләләри вә с. һаггында мә'лумат верилмишдир.

---

[7] Ә.Мурсаглов. «Ики халгын мә'нәви сәрвәти».«Күрчүстан», 1.11.1984; Ш.Гурбанов. Мә"нәви үнсијјәтин јени мәнбәләри. (Өмрүн фикир дүнјасы. Б.,Јазычы,1991, сәһ.246; М.Чобанов. Предмет исследования литературные взаимосвязи. "Молодежь Грузин", 18 декабря, 1984.

Һ.Вәлијевин «Күрчүстан» гәзетинин 18 нојабр 1980-чи ил тарихли сајында дәрч олунмуш «А.Серетели вә Азәрбајчан» сәрлөвһәли мәгаләси дә Азәрбајчан-күрчү әдәби әлагәләри саһәсиндә хүсуси јер тутур.

* *
*

Педагожи елмләр намизәди, досент Алы Мусејев дә сон вахтлар Азәрбајчан-күрчү әдәби әлагәләринин тәдгигаты илә мәшғул олур. Онун 1990-чы илдә Тбилисдә ишыг үзү көрмүш «М.Ф.Ахундов вә К.Еристави» китабыны вәрәгләјәндә бир даһа ајдын олур ки, Азәрбајчан вә күрчү халглары арасында гаршылыглы ичтимаи, әдәби мүнасибәтләр о гәдәр зәнкиндир ки, бу әлагәләри тәдгиг етдикчә, арашдырдыгчы түкәнмәк билмир, әксинә, һәр дәфә јени-јени көзәдәјәмли фактлар үзә чыхыр.

Китаб һаггында кениш рә'јини «Күрчүстан» гәзетинин 16 мај 1991-чи ил тарихли сајында дәрч етдирмиш Шурәддин Мәммәдлинин јаздығы кими, бу әсәрин јенилији ондадыр ки, орада әдәби әлагәләримизи тәдгигат објекти кими көтүрүлән јөнүнә чејнәнмиш мөвгедән, јә'ни бәлли вә ја набәлли фактлары садаламаг, онлары тәфсилаты илә ачыгламаг мөвгејиндән јанашылмамыш, јени тәрздә тәдгигат апарылмышдыр, күрчү, азәрбајчан драматуркија, театр баниләринин јарадычылығынын мүгајсәли тәһлили верилмишдир.

Мүәллифин арашдырмалар нәтичәсиндә кәлдији гәнаәтә көрә, Мирзә Фәтәли Ахундовла Кеорки Еристави өтән јүзиллијин 30-чу илләринин ахырларында Дмитри Кипианинин евиндә таныш олмушлар: бундан башга, онларын һәр икиси Гафгаз чанишинлијиндә ишләјәркән бир-бири илә көрүшә биләрдиләр. Үмумиҗјәтлә ,бу ики бөјүк сәнәткары шәхсән дә, јарадычылыг бахымындан да Тифлис әдәби вә мәдәни мүһити бирләшдирмишди, әләлхүсус да бу саһәдә Тифлисдә рус вә күрчү театрларынын ачылышы мүһүм рол ојнамышды. О дөврдә «Кавказ» гәзетинин фәхрлә гејд етдији кими, кнјаз Кеорки Еристави күрчү, Мирзә Фәтәли Ахундов исә Азәрбајчан дилләриндә комедијалар јазмаға башлајыблар хәбәри дә тәсадүфи дејилдир.

Китабда М.Ф.Ахундовун, К.Ериставинин әдәби ирси арасындакы жанр, мөвзу, мәзмун, тәһкијә е'тибары илә тиположи парелелләр тапылмасы вә паралелләрин елми-мүгајисәли шәрһи хош тә'сир бағышлајыр. Хүсусилә дә М.Ф.Ахундовун «Һачы Гара» вә К.Ериставинин «Хәсис» комедијаларынын гаршылыглы мүгајисәси бир чох мәгамлары ачыглајыр. Һәр ики әсәрдә хәсислик гамчыланыр; һәр ики әсәрин гәһрәманлары да бир-биринә бәнзәјир. Һәр ики әсәрин тәһкијәсинә күлә-күлә ифша етмәк принсипи хасдыр. Мүәллифин дә гејд етдији кими, биринчи әсәр Азәрбајчан, икинчи әсәр күрчү мүһитинин охшар хәсислик вариантларыдыр.

Мирзә Фәтәлинин «Молла Ибраһимхәлил кимјакәрин һекајәти», «Хырс гулдурбасанын һекајәти», «Ләнкаран ханынын вәзири», «Мүрафиә вәкилләринин һекајәти», «Алданмыш кәвакиб», Кеорки Ериставинин «Бөлкү», «Көзә көрүнмәјән шапка», «Тилсим хан», «Өчәшмә» вә башга әсәрләри, бу әсәрләрин образлары арасындакы охшар паралелләр дә диггәти чәкир.

Күрчүстан Халг Тәһсили Назирлији Елми-Методики Мәркәзинин бурахдығы бу кәрәкли китабын елми редактору филолокија елмләри доктору, профессор Мәдәд Чобановдур. Китаб Күрчүстан Республикасынын Азәрбајчан орта мәктәбләриндә факүлтәви мәшғәләләрдә истифадә едилмәк үчүн фајдалы вәсаит олмагла јанашы, әдәби әлагәләримизин тәдгигатчылары, биличиләри, кениш охучу күтләси үчүн дә әһәмијјәтли, мараглы әсәрдир.

* *
*

«Күрчүстан» гәзетинин сәһифәләриндә ишыг үзү көрмүш мәгаләләр арасында ТДПИ-нин баш мүәллими Әлихан Сәмәдовун «М.Мүшфиг вә Тифлис» (30.07.1968), «Ч.Чаббарлы вә Күрчүстан» (29.07.1969), «М.Чавахашвили вә Борчалы ичтимаи-мүһити» (3.01.1987), А.Һүсејновун «С.Вурғун вә К.Каладзе» (28.01.1986), З.Һүсејновун «Короғлу» дастанынын версијалары вә онларда Азәрбајчан-күрчү әлагәләри» (24.02.1970) вә с. мәгаләләри Азәрбајчан-күрчү әдәби әлагәләри саһәсиндә өзүнәмәхсус јер тутурлар.

* *
*

Јухарыда көстәрдијимиз фактлар көстәрир ки, нечә-нечә әсрләрдән бәри тарихән мөвчуд олан Азәрбајчан-күрчү әдәби әлагәләринин даһа да инкишаф етдирилмәсиндә Күрчүстанда нәшр олунан Азәрбајчан дилли мәтбуат органларынын, хүсусилә дә «Күрчүстан» гәзетинин бөјүк ролу олмушдур.

Нәһајәт, арзу едәрдик ки, Күрчүстанда зәнкин тарихи олан Азәрбајчан дилли мәтбуат органлары бундан сонра да мүнтәзәм олараг нәшр олунсун, инкишаф етсин вә әсрләрдән бәри бизә мирас галмыш Азәрбајчан вә күрчү халгларынын достлуг вә гардашлыг әлагәләрини даһа да мөһкәмләндирсин!...

Бир дә ки, нијә белә олмасын?!..

Ахы, бу достлуғун тарихи гәдимдир, јашы чох!..

Бакы, 13 март 1997-чи ил.

МҮНДӘРИЧАТ

Китабымызын хејирхаһы..3
Өн сөз әвәзи..5
1.Мәтбуатымыз һәјатымызын күзкүсүдүр!..11
2.Китаб билик мәнбәјидир!..40
3.Әдәби дәрнәкләримиз вә әдәби дәркиләримиз!..47
4."Дан улдузу"нун сорағындајыг!..60
5.Бу достлуғун јашы чох!..63

Мүшфиг Мәдәд оғлу Чобанлы
Күрчүстанда Азәрбајчан мәтбуаты
(Азәрбајчан дилиндә)

Елми редактору: Н.Худијев

Рә"јчиләр: К.Талыбзадә вә И.Өмәров.

Техники редактору: М.Сәфәрова

Yığılmağa verilmiş 15.05.2000
Çapa verilmiş 23.05.2000.
Kağız formatı 70x108 1/128.
Əla növ kağız. Sifariş 7. Sayı 1000.
Qiyməti müqavilə yolu ilə.

Azərbaycan Respublikası
"Təhsil" mərkəzi.
Bakı, Mətbuat prospekti 529.
"Azərbaycan" nəşriyyatı.

Bakı-2000

Ч612
Ч-63